»ISTINA I ŽIVOT«
1.

KOMUNIZAM I KRŠĆANI

FRANÇOIS MAURIAC
O. DUCATTILLON O. P.
ALEXANDRE MARC
NIKOLAJ BERDJAJEV
DENIS de ROUGEMONT
DANIEL-ROPS

ZAGREB

19266

GLASOVI EVROPSKE ŠTAMPE:

Toplo preporučamo svim katolicima, koji traže naučnu i jasnu dokumentaciju, ovu objektivnu i značajnu knjigu, koju je napisalo šest francuskih pisaca, poznatih po svojoj kompetenciji i moralnoj neporočnosti.

Stephen **Rey** (L'Avenir du Luxembourg)

»... Ova knjiga ima vrlo rijetku prednost: strogo luči nauku od ljudi, jedan ružni i nečovječni filozofski sistem od silne mase bijednika koji se, nesretni u današnjem sistemu, okreću Moskvi kao da odanle dolazi spas. Pisci ove knjige su neumoljivi i strogi prema vođama, a dosljedni i logični u analizi doktrine; prema zavaranim masama su milosrdni i uviđavni«.

Jean-Pierre **Aulagnon** (Le Flambeau)

»U ovoj su knjizi točno i precizno određena stanovišta, iako je takva objektivna analiza neobično teška, pisci su je strogo do kraja proveli«.

Henri du **Passage** (Les Etudes)

ZAGREB, Trg kralja Tomislava broj 21

Cijena ovoj knjizi 30.— din.

„ISTINA I ŽIVOT"

Knjiga prva

OSNOVAO

DR AVELIN ĆEPULIĆ

Uređuje

D. ŽANKO

Izdaje konzorcij „Istina i život". Predstavnik konzorcija:
Prof. D. Žanko, Ratkajev prolaz 1/I. Zagreb

KOMUNIZAM I KRŠĆANI

PREDGOVOR
ZA HRVATSKO IZDANJE NAPISAO

DANIEL-ROPS

PREVEO

DR KRSTO SPALATIN

ZAGREB 1937

KOMUNIZAM I KRŠĆANI

Autorizirani prijevod
s francuskog jezika

»Tipografija« d. d. Zagreb

Pok. dr. Avelin Ćepulić zamislio je za života i vlastitim novcem osnovao prijevodnu biblioteku »Istina i život«, kojoj je namijenio veliku zadaću: u hrvatskom prijevodu pružati hrvatskoj inteligenciji prvorazredna i najnovija djela o savremenim teoretskim i praktično-životnim problemima, napisana na temelju kršćanskih principa i tradicije zapadne Evrope.

Dr. Ćepulić nije pri tom mislio samo na suzbijanje marksističke prijevodne poplave, nego još više na onu pozitivnu evropsku orijentaciju duhova, iz koje je izrasla i sva naša kulturnost.

Mi ovakove biblioteke do sada nismo imali. Taj manjak je naročito teško osjećala omladina, jer nije imala mogućnosti čitati u originalu jaka djela velikih pisaca, dok je istodobno nekoliko prijevodnih biblioteka svakoga mjeseca upravo zgrtalo sa svih strana svijeta marksističke pisce i time zamračivalo horizont i realan pogled u duhovnu borbu svijeta.

Dr. Ćepulić je to bolno osjećao, naročito posljednjih godina života, kad mu je u plemenitoj duši sinula misao osnutka ovakove biblioteke. »To nam danas najviše treba. Bez solidnih principa i bez objektivnog i zrelog ispitivanja filozofskih problema etike i sociologije imat ćemo poluinteligentne vikače i mnogo zbrke«. Tako bi znao reći.

Osnutkom ove biblioteke osnovao je veliki pokojnik u duši i kulturnom sazrijevanju svoga naroda, za koji je sve dao, najljepši spomenik samome sebi.

Prva knjiga je tu.

Kad je izašla na početku ove godine u Francuskoj, izazvala je pravo oduševljenje. Šest poznatih imena francuske intelektualne elite (ubrajajući amo i slavnoga Berdjajeva) sa najrazličitijih gledišta razmatra objektivno najvitalniji problem sadašnjice: komunizam u kršćanskom društvu Evrope. Visoka kompetencija i moralna neporočnost pisaca daje ovim raspravama ideološko-programatsku važnost.

Uvjerenja smo, da će ova prva, kao i svaka slijedeća knjiga snagom objektivnosti i ljepotom probuđenih metafizičkih vrednota sama sebi prokrčiti put ravno u srce naše mlade hrvatske generacije, koja se već uplašeno počela ogledati u praznini i kaosu lažnih proroka.

PREDGOVOR HRVATSKOM IZDANJU

Nikad čovjek ne će moći procijeniti sve ono zlo što ga je strančarski duh nanio najvišim vrednotama čovjeka i kulture. Za strančara ne postoji istina, pravda i moral: nego strančarska istina, strančarska pravda i strančarski moral. Ono strašno načelo, »svrha opravdava sredstvo« donosi na svijet čitav niz izdaja, nasilja koja dnevno srećemo. Pred našim očima propada ono što uistinu sačinjava veličinu čovjekovu tj. svojevoljno i slobodno podlaganje, višim, neopipljivim vrijednostima.

Kad sam, u zbirci »Présences« koju uređujem, naumio obraditi ovaj teški problem odnosâ između komunizma i kršćanstva, zatražio sam kao prvu i skoro jedinu obavezu od svojih saradnika, da ništa ne žrtvuju strančarskom duhu. Mi želimo kritizirati komunizam kao slobodni ljudi, koji slobodno sude po svojoj savjesti. Nedostojni utilitarizam je često puta iskrivio ovaj problem. Za nas je marksizam protivnik, s kojim nam svaki sporazum izgleda upravo nemoguć. Ali razlozi te osude nemaju nikakve veze s vapajima mržnje (i straha) mnogih buržuja, koji osuđuju komunizam samo zato što zadire u njihove materijalne interese. I obratno, izgledalo nam je da ne možemo prihvatiti novu komunističku politiku, t. j. politiku pružene ruke, po kojoj bi se kršćani i komunisti mogli složiti u nekim određenim tačkama, jer pod p o l i t i k o m mi

promatramo d o k t r i n u, koja je, kako je O. Ducattillon pokazao baš u ovoj knjizi, uopće nespojiva s kršćanskim dogmama.

Upravo je žalosno za naše doba, da je potrebno spominjati ,kako je apsolutna objektivnost prva krepost kritičara i povjesničara (a naročito kršćanskog kritičara i povjesničara). Jedan od vođa hitlerovske Njemačke, i to baš jedan od onih koji vode najogorčeniju borbu protiv Krista, doviknuo je jednom: »Zahvaljujem Bogu što me je rodio nesnošljivim!« Čemu zahvaljivati nebu u hvalospjevima. Već je sila primijenjena na činjenice strašna: a primijenjena na ideju postaje monstruozna.

Biti objektivan ne znači prihvatiti bilo kakvo stanovište: uza sve to čovjek može imati neobično čvrsta načela. Pa i onda kada čovjek ima načela, koja su po sebi vrlo sigurna može slobodno biti objektivan: najžešći polemičari su obično samo laici, koji su slabo uvjereni u svoje tvrdnje. Ali biti objektivan znači promotriti gledište svog protivnika i nastojati da se stavimo u njegovu kožu, da potpuno shvatimo njegovu misao. To znači nikada ne prihvatiti neko izlaganje tako, da se ono okrene nama u prilog. To znači voditi računa o dokazima, koje nam protivnik suprotstavlja, pa ako nas i smetaju. I još više, biti objektivan znači priznati da smo u krivu, kad nam protivnikovo izlaganje daje krivo.

Dobro znam, da će ovakve tvrdnje zbuniti danas mnoge vrijedne ljude. Kad je ova knjiga izišla, jedan kritičar mi je prigovorio što sam rekao, da svi komunisti nisu nužno razbojnici i da u S.S.S.R. ima vrlo poštenih ljudi, koji su čvrsti u svom uvjerenju i da stoga zaslužuju naše poštovanje. Na to mi je rekao: »Kad bi to i bilo istina, ne bi se smjelo reći!« To mi baš držanje izgleda najopasnije. Kršćanin braneći kršćanstvo nema pravo da se služi sredstvima koje kršćanstvo osuđuje. Mogu shvatiti da protivnici niječu Evanđelje; ali ništa nije strašnije nego izdati duh Evanđelja pod izlikom da branimo njegovo slovo. Kršćanin je na zemlji u prvom redu da posvjedoči istinitost svoje vjere: ne može on to svjedočanstvo dati pomoću laži, nasilja i mržnje.

Ne ćemo najbolje braniti kršćanstvo ako se pridružimo protusovjetskim križarskim vojnama, koje iskorišćavaju neke vlade u kojekakve svrhe. Komunizam ne bi postojao, da su kršćani zbilja izvršili svoju ulogu, da su uspostavili kraljevstvo ljubavi i pravde. Možemo osuditi komunistički materijalizam (a mi ga u ovom djelu i osuđujemo): ali on nije ništa gori od materijalizma tolikih buržuja, koji su se smatrali kršćanima, a svoje su radnike ostavili u bijedi. Jedan je uspješan način, kako će se kršćani suprotstaviti silama smrti, koje more naš svijet: služiti Kristu kako se mora. U Sotoninom kraljevstvu nema bolje riječi, kojom ćemo se oduprijeti i pobijediti, od one koju svaki od nas izgovara danomice: »Dođi kraljevstvo Tvoje«.

D a n i e l - R o p s

PREDGOVOR FRANCUSKOM IZDANJU

Komunizam iznosi pred svijet više dilema. Može li se organizirati materijalni život ljudi, a da se ne zadre u njihov duševni život? Dostaje li ekonomski i društveno preporoditi svijet, pa da se ljudska osoba oslobodi svakog ropstva? Je li kraljevstvo Božje od ovoga ili onoga svijeta? Kao signum contradictionis među nama, komunizam u prvom redu zahtijeva, da s potpunom nepristranošću pristupimo problemima koje postavlja, da bez mržnje promatramo novoga čovjeka i novi svijet koji on tvrdi da će stvoriti.

Zato, kao prvo od kolektivnih djelâ, koja će izići u kolekciji »Présences«, donosimo »Komunizam i kršćani«. Ovo svjedočanstvo mora biti primljeno u duhu u kojem smo ga želili iznijeti t. j. izvan svake strančarske polemike, daleko od nekih povlađivanja kao i nekih nepravda.

Ovdje ne ćete naći diskusiju o iskrenosti ili neiskrenosti francuskih komunista u njihovoj politici »pružene ruke«. Hotimice smo ispustili *taktičku* stranu pitanja. Nismo raspravljali kao političari o ovom predmetu, najtežem od svih koje susrećemo u današnjem neurednom svijetu, nego kao kršćani, koji se više brinu za vječne posljedice činjenica i doktrine, nego za njihov neposredni odjek. Držimo, da nije opravdano iskrivljavati filozofiju protivnika ili nećkati se priznati mu istinu,

ako je zbilja ima, sve ako i upozorimo na zabludu. O. Ducattillon reći će malo dalje: »Previše se pobijalo komunizam i ne poznavajući ga. Kršćanstvo se smije i može braniti samo lojalnim oružjem.«

Ništa bolje od ovoga ne definira stanovište svih suradnika ove knjige.

Ali prihvativši ovo zajedničko stanovište, svaki je saradnik zadržao potpunu slobodu.

Ovo djelo je okupilo različita shvaćanja i različita uvjerenja. Iako su većina pisaca ove knjige katolici, sretni smo što, na ovom području slobodne diskusije, donosimo rad velikog filozofa Nikole Berdjajeva, koji u ruskom pravoslavlju zauzima tako novo i značajno mjesto, kao i rad Denis de Rougemont-a, čije su zasluge za nove smjernice u protestantizmu, više ili manje u vezi s doktrinom Karla Barth-a, neosporne.

Pošto je François Mauriac postavio pitanje u svoj njegovoj dramatici, O. Ducattillon, o. p., izlaže marksističku doktrinu uspoređujući je s kršćanskom doktrinom. Alexandre Marc, kao objektivni povjesničar, proučava odnose izmedju S. S. S. R. i vjere i traži pouku, koja se iz tog može izvući. Poslije rasprava Nikole Berdjajeva i Denis de Rougemont-a, Daniel-Rops kuša na koncu postaviti pred kršćansku svijest komunističko pitanje kao sud o nekim zabludama, te poziva na humanije, punije u jednu riječ *»kršćanskije«* djelovanje.

»Présences«

KRŠĆANIN U DILEMI

François Mauriac, *čl. franc. akademije.*

»Katolici. pružamo vam ruku ...«. Ovaj poziv komuniste Thorez-a pričinio se mnogima kao izborna varka, kao taktički potez. Uistinu ovo je pitanje vrlo ozbiljno — možda najozbiljnije od svih, na koja danas moramo odgovoriti: ne nadajmo se, da ćemo se iz toga izvući sažimanjem ramena.

U ostalom čemu izbjegavati odgovor? Tu i tamo su već odgovorili: u nekim župama na periferiji Pariza katolici i komunisti saradjuju protiv nezaposlenosti.

Mjesto da uzdišemo, nastojmo se uživjeti u pastira, čije je stado sve »boljševizirano«. Kada bismo nekom poniznom svećeniku dokazivali, da se protivnik pokorava jednoj lozinci i da nastoji upropastiti praznovjernu mladež, odgovorio bi nam, da učenik Kristov djelujući na području socijalne pravde, ne može ni pomisliti da koga odbije. Navodnom lukavstvu protivnika on suprotstavlja onu Milost, u koju komunista ne vjeruje, ali koja je možda to moćnija, što mu je nepoznata. Svećenik riskira, da ga prevare, jer to je jedini put, kojim može privesti Kristu i one, koji o njemu nisu nikada čuli govoriti. On je obuzet vjerom u veliku ljubav: s tom vjerom i govorimo, kad se sjetimo osobe, koju ljubimo: »Kako bismo je mogli poznavati, da je ne ljubimo?«

U isto vrijeme on hvata ovu neočekivanu priliku, da pokaže, kako se u jednoj bitnoj tački komunisti varaju ili kleveću: kršćanstvo i kapitalizam nisu solidarni; neki kompromisi ne mogu ništa dokazati protiv Crkve; ljudi su mogli često puta prisvajati, izrabljivati i odvraćati kršćanstvo od njegovog pravoga cilja; ali njegov je pravi cilj, da se volja Očeva vrši *na zemlji* kao i na nebu: t. j. da već ovdje utaži žedju za pravdom, koju je Sin došao da probudi u velikim dušama.

Ovoj će obrani čednoga svećenika razumni katolik suprotstaviti drugu stranu pitanja:

»Vi time ipak, reći će mu on, potpomažete komunizam, da dodje do pobjede. Ta komunizam se ne kosi s kršćanstvom u toj i toj tački, oni su nespojivi: prvi se osniva na ruševinama drugoga. Marksizam se može uspostaviti samo medju ljudima bez Boga; u Rusiji je borba protiv Boga poprimila službeno obilježje.«

Komunizam, uostalom isto kao i hitlerizam, mrzi svaki duhovni život, koji mu izmiče. »Istina će vas osloboditi...«. Ovo se Kristovo obećanje njegovim prijateljima ispunilo, tako da pravi kršćanin prezire svaku tiraniju, pa bila to tiranija klase, rase ili države, on je zakleti neprijatelj triju idola savremenoga svijeta.

U društvu gdje se govori samo o »masama«, katolik je jedini, komu je nemoguće izgubiti se u toj masi, jer ga je Krist učinio *osobom*, koju nijedna sila na svijetu ne može razjediniti. Za njega nema nikakvoga mjesta u totalitarnoj državi, gdje se lična savjest zamjenjuje kolektivnom.

Postavlja se dakle ovo pitanje: imamo li pravo priznavati vlast (bilo to i na socijalnom području) onog protivnika, koji u čovjeku nužno uništava sličnost s Bogom, preobrazujući ga na drugu sliku i priliku, i koji ne će prezati ni pred čim, da dade

potpuno značenje onoj tajanstvenoj riječi Kristovoj, čija se prijetnja odnosi na vidljivu Crkvu: »Kad se sin čovječji vrati, hoće li naći vjere na zemlji?«.

Takav se izbor danas nameće katoličkoj savjesti: Treba li odbiti ona dva prsta, što nam pruža drug Thorez? Treba li ih naprotiv zažmirivši stisnuti? U ovakvoj vrsti rasprave, naše strasti, naše žudnje i naše mržnje su vrlo često za nas već izabrale, dok nam izgleda, da još oklijevamo. Jedni slušaju staru gradjansku krv, koja staloženo teče u njihovim žilama, a drugi, zavedeni nejasnim razlozima, koje ne razumiju, podliježu privlačivosti nepromišljenih veza.

Tako se u jednom članku revije »*Europe*« neki mladi katolik, simpatizer komunizna tješi misleći, da su pravi prijatelji Božji možda samo oni, koji Boga niječu, a da se njegovi najgori neprijatelji nalaze medju njegovim službenim obožavateljima; on sebe uvjerava, da se kršćanin ne će nikako prevariti, ako bude išao »u smjeru svijetlih snaga svemira«. Što da čovjek odgovori na ovo? Da nam je dosta praznih riječi; a najmanje nas stoji razmetanje riječima.

KOMUNISTIČKA I KATOLIČKA DOKTRINA

O. Ducattillon, o. p.

I

Komunistički materijalizam

Doktrina i strast.

U ovom ćemo prikazu nastojati promotriti komunizam s jednog potpuno odredjenog stanovišta — s naučnog. Nema sumnje, da nas i druga stanovišta zanimaju. Komunistička doktrina ne može sama potpuno rastumačiti komunistički fenomen, kao što ni sama kršćanska doktrina ne može protumačiti kršćanski fenomen. Komunizam je u svojoj biti nešto više od doktrine. On je na pr. fenomen strasti, i to ne samo jedan od najvećih u naše doba, nego nesumnjivo i u povijesti uopće. Od golemog bi interesa bilo proučavanje Marxove ili Lenjinove strasti. Ovi su ljudi imali samo jednu strast — strast revolucije. Ona ih je proganjala, proždirala, istrošila im je čitavi život. »Nema drugog čovjeka na svijetu (moglo bi se reći za Lenjina) koji bi bio dvadeset četiri sata na dan obuzet mišlju o revoluciji, koji ne bi imao druge misli do misli o revoluciji i koji, i kad spava, sanja o revoluciji«.[1]) Stoga je bio kao utjelovljena revo-

[1]) Ove se riječi pripisuju poglavici menševiku Dan. Zabilježio ih je S. Mirsky, u knjizi *Lénine*, p. 19, Gallimard.

lucija i osim nje drugog života nije imao. Pa i njegov bračni život je bio samo faza njegovog života kao revolucionarca, »a sastojao se, piše jedan od njegovih komunističkih životopisaca, naročito u radnoj zajednici izmedju dva revolucionarna bića«.[1]) Taj je čovjek volio revoluciju svim svojim srcem, svom svojom dušom, svim svojim snagama, iznad svega.

Samo je nju ljubio, ostale su stvari imale značenje samo u njoj i kroz nju. Zahvaljujući ovoj herojskoj ljubavi, nekim je ljudima pošlo za rukom da naprave od ove goleme, smiješane i grdne mase, od ove smjese ljudi, koju zovemo Rusijom — šesti dio napučenog svijeta — kulu komunizma, i čitavu je drže već skoro 20 god. budnom, u napetosti. Što je još više, danas je ta ista strast uzburkala i najudaljenije krajeve svijeta; nema zemlje, koja o tome ne bi vodila računa, jednima je strašilo, a drugima golema nada.

Trebalo bi analizirati ovu komunističku strast kao što je Nietzsche svoju mržnju (le ressentiment).

Uostalom, zar pojava komunizma djelomično — samo djelomično —, u svojim istinskim očitovanjima i u nekim dubokim težnjama uvijek podsvijesnim, nije u vezi s mržnjom? Ako to nije čista i prava mržnja, a ono je barem oblik, u kojemu se pojavljuje danas (i već se preživljuje) jedna od onih ogromnih struja osvete, koja uvijek neminovno prolazi kroz historiju.

Osim toga, komunizam baš po toj svojoj strasti postaje mističnim. Prošle smo godine nastojali objasniti, u čemu se sastoje infraracionalne mističke manifestacije, s kojima se srećemo u naše doba. Fašizam, hitlerizam, nacionalizam, pa i sama religija imaju takvih elemenata strasti i mistike.

[1]) Cf. Mirsky, *loc. cit.*, p. 20.

Time se tumači neobičan dinamizam komunizma, njegova neodoljiva privlačivost, i isto tako strastvena odbojnost, koju izaziva. Odatle njegova titanska veličina, njegova važnost, njegova tragičnost, njegova »telurska snaga«, ali i njegova slabost. Ovim smo došli do jednog od bitnih, sastavnih djelova ovoga velikoga fenomena.

Svak zna, da komunizam ne podjaruje samo strasti onih koje je predobio, nego i svojih protivnika. On je uistinu, postao stvarnost, pred kojom nitko ne može ostati ravnodušan. Izgleda čak da izazivlje više žestine kod svojih neprijatelja, nego kod svojih pristaša. Sjetimo se samo, koliko strasti u sebi krije antikomunistički Hitlerov govor u Nürnbergu, na zadnjem nacional-socijalističkom kongresu; sjetimo se takodjer, koliko strasti ima u sebi onaj veliki strah »dobronamjernih gradjana« — dobro pazim, da se ne nasmijem —, na samu pomisao o mogućnosti pobjede komunizma. Bilo bi zanimljivo analizirati, obzirom na ovaj zadnji slučaj, kako najednom mržnja (znak inferiornosti) mijenja područje, te od slabih duša, od robova, koji su postali svijesni jedne nove snage, prelazi na dušu nekih mogućnika, nekih gospodara, koji danas dršću od straha.

Osim toga ispitivanje ovih antikomunističkih strasti je neobično korisno za upoznavanje komunizma, makar služilo kao protudokaz; — isto tako proučavanje antireligiozne mržnje omogućuje bolje razumijevanje samoga religioznog osjećanja.

Na žalost ovaj sveopći požar strasti, što ga komunizam raspaljuje, zamračuje pogled mnogih ljudi obzirom na komunizam. Mislim da se ne varam, ako ustvrdim, da je komunizam jedna od onih stvarnosti, o kojima je objektivnost postala vrlo rijetka. Koliko ih ima medju nama, koji ga poznaju, prosudjuju, odobravaju ili osudjuju samo

po onome, što im diktira njihova strast? Odmah u početku smo htjeli upozoriti na ovo strastveno obilježje komunizma i antikomunizma samo zato, da istaknemo jedan osnovni aspekt ove velike savremene pojave, koji se istina razlikuje (ali ga i dopunjava) od onoga s kojim ćemo se pozabaviti. U isto vrijeme htjeli smo upozoriti na opasnost, koju treba najprije upoznati, da joj možemo izbjeći. Tko se od nas usudjuje reći, da se ne mora svladavati, da joj izbjegne?

Još nešto u pogledu te komunističke strasti (one njegovih pristaša kao i one njegovih protivnika). Nije li istina, da se u začetku ove strasti nalazi skoro uvijek interes? To nam otkriva drugi osnovni aspekt problema. Često se radi o ličnom interesu, što je, u mnogo slučajeva, i opravdano. Mnogi su radnici postali komunistima, da istaknu svoje opravdane interese, a mnogi gradjani se bore protiv njega, da obrane svoje opravdane interese. Koliko ih je već platilo komunističko iskustvo svojom imovinom ili čak svojim životom? Ali to mogu biti, a i jesu, interesi jedne obitelji — pa i obitelji uopće —, jedne zemlje, radničke klase, civilizacije, religije: bilo kakvi *viši interesi*. Interesni motivi nisu nužno egoistički niski. Uza sve to, ovo gledište, i ovako shvaćeno, nije jedino, pa ni prvo, koje treba u ovom problemu prihvatiti. Ni sami religiozni interesi ne mogu, ovdje kao ni drugdje, služiti kao dovoljan i definitivan kriterij, ili barem ne mogu pod vidom ovoga interesa. Prije religioznog interesa, postoji religiozna istina. Taj se interes računa i vrijedi samo po toj istini. »Neka ovakva Francuska propadne — kaže smiono Ernest Psichari — neka se ovih dvadeset vjekova kršćanstva za uvjek izbriše iz historije, ako je to kršćanstvo laž. Neka ovakova Francuska bude prokleta, ako je bila osnovana na zabludi i nepravdi...

I štovanje prema Francuskoj nestaje pred općom istinom«.[1]) Psichari-jevo stanovište je i naše. Ono je bitni razlog zamašitosti ove naučne studije.

Ruski fenomen?

I drugi su aspekti komunizma takodjer bitni. Tako je komunizam u svojoj sadašnjosti, u velikom dijelu, ruski fenomen, etničko ruski. Gonzague de Reynold, Nikola Berdjajev i mnogi drugi su to u više navrata istakli. U Ivanu Groznome i Petru Velikome moglo se nazrijevati preteče sovjeta. Prema nekima čak i privatno vlasništvo kao da se protivi ruskoj svijesti, koja bi prema tome bila prirodno sklona komunizmu. Adam Mickjevič u svome *Cours de littérature slave au Collège de France,* predavanja održana u god. 1842.-43., ističe da slavenski narodi smatraju grijehom posjedovanje vlasništva na zemlji... Osnovica je cijelog i slavenskog zakonodavstva, dodaje on, da čovjek ne smije posjedovati zemlju.« Ne bi li se moglo nazreti u današnjem komunističkom pokretu manifestaciju nekog mesijanizma, koji je kao san uvijek pratio rusku dušu?

Ukratko, to su osnovni aspekti komunističkog fenomena, od kojih je svaki već bio na široko proučen. Još bismo mogli navesti mnogo drugih. Takva je pojava, kako se vidi, neobično složena. Moramo paziti, da je ne prosudjujemo na previše jednostavan način. To ne smijemo smetnuti s uma i svaku dvoličnost moramo dobro otstraniti, obzirom na sasvim omedjeno stanovište — naučno stanovište, s kojega ćemo promatrati otsada komunizam. Neosporno je, da je ovo glavni aspekt komunizma i da, kako ćemo odmah vidjeti, dolazi na prvo mjesto.

[1]) *Le Voyage du Centurion,* Paris, Conard, 1918, p. 105.

Jedna potpuna doktrina.

Nemojmo se varati, komunizam sadrži jedan ideološki sistem, izgradjenu i sazdanu misao, jednu doktrinu u najjačem i najpotpunijem smislu te riječi. U prvom redu, bez ikakve sumnje, jednu ekonomsko-socijalnu i političku[2]) doktrinu t. j. koncepciju vlasništva, rada, produkcije, izmjene dobara, društvenih odnosa, države. *Kapital* Karla Marxa, koji je za komunistu po prilici ono, što je *Summa theologica* od Svetoga Tome Akvinskoga za kršćansku misao, u prvom redu je knjiga o političkoj ekonomiji. Ali ona nije samo to; politička ekonomija koju izlaže, završava i sintetizira ono, što se u punom značenju riječi zove filozofija, mudrost. Tako komunizam hoće da dade definitivno tumačenje stvarî, konačno rješenje velikih problema prirode, zbivanja, života, postanka i sudbine čovjeka. »Marksizam je čitava koncepcija svijeta«, govorio je Plehanov. Slušajte kako teškim, tragičnim, dirljivim riječima postavlja problem komunizma jedan francuski komunistički intelektualac, Jean-Richard Bloch — svećenik ne postavlja drukčije kršćanski problem: »Gdje god mi sreli čovjeka, tu čudnu životinju, kaže ovaj pisac, kakva god bila boja njegove kože, bez obzira na geografski položaj i na klimu, nalazimo ga kako se bori, makar tako uvijek ne izgleda, s jednom jedinom misli, opsjednuta jednom jedinom zadaćom i strašću: kroz nezgode života, postavlja on sebi osnovno pitanje svoga odredjenja — kakvo sam ja biće? Što činim na zemlji? Čemu živim?

[2]) Lenjin kaže, da je Marxova ekonomska doktrina »bitni sadržaj marksizma«. L é n i n e, *Karl Marx,* p. 12. Uvjek ćemo navoditi ovo Lenjinovo djelo po brošuri *Karl Marx et sa doctrine* (petite bibliothèque Lénine, bureau d'éditions, Paris).

Kako da rastumačim onu neumornu silu, koja me goni? Kako da opravdam sve želje, koje me uznemiruju, ovaj nemir, koji me izjeda? Tko će mi napokon dati definiciju o meni samome, koja će me prosvijetliti, umiriti, zadovoljiti?[1]) Komunizam hoće da donese čovjeku ovu definiciju o njemu samome, koja će ga prosvijetliti, umiriti, zadovoljiti.

Uostalom filozofska i ekonomska doktrina su u komunizmu usko vezane, nedjeljive. Marksistička politička ekonomija uključuje u sebi marksističku filozofiju. Htjeti zadržati samo socijalnu doktrinu otstranivši filozofiju, značilo bi potpuno iskriviti, izopačiti komunističku sociologiju. Učitelji komunističke misli do toga mnogo drže. »Snažna Marxova logika i čvrsti sklad njegovih ideja, što su mu čak i njegovi protivnici priznali, — piše Lenjin — i koji, skupa, sačinjavaju moderni materijalizam i moderni naučni socijalizam kao teoriju i program radničkog pokreta svih civilizovanih zemalja, sile nas, da prije nego što izložimo bitni sadržaj marksizma, ekonomsku nauku Marxovu, da u kratko prikažemo njegovu koncepciju svijeta uopće«.[2]) Stoga je nemoguće biti komunistom socijalno, a da ne budeš filozofski, isto kao što se ne može biti katolikom zabacivši dogmu, a zadržavajući socijalno naučavanje crkve. Kao i u kršćanstvu postoji neka vrsta marksističkog modernizma; službeni komunizam se diči, što ga je pronašao i što se protiv njega bori.[3]) Pored toga za komu-

[1]) *Commune,* prosinac 1928., p. 423.

[2]) L é n i n e, *Karl Marx et sa doctrine,* p. 14-15.

[3]) »Moglo se govoriti, da su Marx i Engels zanijekali svaku filozofiju. I danas ima pseudomarksista, revizionista na lijevo i desno, koji niječu važnost dijalektičkog materijalizma kao metode i naziranja na svijet. Oni se

nističku nauku je značajno, da je ona nerazrješivo vezana uz praksu, uz život. To je važan momenat, pa ga moramo osvijetliti. »Marx — to Lenjin kaže — je polagao svu vrijednost svoje teorije« u to, što je ona »u biti svojoj kritička, revolucionarna teorija«. Ova je zadnja osebina zbilja svojstvena marksizmu, i to u punoj mjeri i bezuvjetno, jer ova teorija uzima za neposrednu zadaću, da *razotkrije* sve oblike antagonizma i izrabljivanja u modernom društvu, da prati njihov razvoj, da dokaže njihov prolazni karakter, njegovo neizbježivo preobraženje u jednu formu, te da tako *služi proleterijatu, koji ima da što prije i što lakše obračuna sa svakom eksploatacijom.* Neodoljiva snaga privlačivosti, koju ova teorija ima na socijaliste sviju zemalja, sastoji se baš u tome, što ona povezuje strogo naučni i viši duh, kao posljednja riječ socijalne nauke s revolucionarnim duhom; ona to ne čini slučajno, ne samo zato, što je utemeljitelj te nauke lično spajao u sebi odlike naučenjaka i revolucionarca, nego zato, što to sama teorija u sebi nerazrješivo povezuje. I zbilja, zadatak te teorije, cilj te nauke sastoji se izričito u pomaganju klase potištenih u ekonomskoj borbi, koju ona stvarno vodi... Prema tome je neposredni zadatak nauke, prema Marxu, da dade pravu parolu za borbu t. j. da prikaže objektivno ovu borbu kao posljedicu sistema, koji je odredjen odnosima produkcije; da *shvati* nuždu te borbe, njezin sadržaj, njezin tok i uslove njezinog razvoja.[1]) Teorija vrijedi u toliko, u koliko izražava stvarnost i dozvo-

varaju. »H. L e f e b v r e et N. G u t t e r m a n n, *Morceaux choisis de Karl Marx,* préface, p. 17, Paris, Gallimard.

[1]) L é n i n e, *Ce que sont les »Amis du peuple« et comment ils luttent contre les social-démocrates,* Bibl. marxiste, n° 20, p. 81-82.

ljava da na nju utječemo. »Filozofi su samo različito tumačili svijet — kaže Marx — a treba ga promijeniti«.[1])

Prvenstvo doktrine.

Budući da sva ta doktrina teži k djelovanju, da je sva diktirana djelovanjem i da joj je cilj samo izražavanje stvarnih ciljeva, stvarnih zakona njegovih, razumljivo je, da takva doktrina upravlja čitavim revolucionarnim pothvatom, istinski komunističkim. Ništa ne može biti autentično komunistički, ako nije obzirom na nju strogo ispravno. Odatle ogorčena Lenjinova borba protiv svih oblika oportunizma, eklektizma, preziranja principa i njegovo silno nastojanje; da u akciji istakne nužne zahtjeve teorije i doktrine. Revolucionarno djelovanje je tek onda pravo, kad je podvrgnuto svojim vlastitim, bitnim zakonima. Svaka teoretska zabluda, svako teoretsko zastranjivanje nosi za sobom zabludu i zastranjivanje u djelovanju, i obratno, svako otstupanje u akciji proizlazi iz otstupanja u doktrini. »Bez revolucionarne teorije, nema revolucionarnog pokreta«, izjavljuje Lenjin i dodaje:

»Moramo uporno insistirati na toj istini u doba, kada smisao za najuže forme praktičnog djelovanja ide skupa s propagandom oportunizma«.[2]) »Jedinstvo prakse i teorije«, ova se formula nalazi u središtu marksizma.[3]) Lenjinov život — a on je

[1]) Marx, *Thèses sur Feuerbach*, thèse II., Bibl. marxiste. E. S. I., n° 19. p. 74.

[2]) Lénine, *Que faire?* Bibl. marxiste, n° 20, p. 89.

[3]) Cf. N. Guttermann et H. Lefebvre. Predgovor knjige *Morceaux choisis de Karl Marx*, p. 7. Paris, Gallimard. Rado priznajemo, da je tako u marksizmu, ali se ne slažemo s ovim piscima kada tvrde, da kršćanstvo ostvaruje »proizvoljnu vezu djelovanja i metafizike«.

bio nadasve čovjek akcije i glavni tvorac ruske revolucije — je potpuna ilustracija ovog shvaćanja. »Protivno od onih, koji su u povijesti prije njega bili ljudi akcije — piše životopisac, kojeg smo netom naveli, — kod njega djelovanje nije odijeljeno od teoretskih spoznaja. Njegova politička karijera ima svoje tumačenje u njegovim pisanim djelima. Svaki je njegov čin izlazio iz spoznaje organski povezane s teorijom, on nije bio rezultat onih prijekih putova, koje nazivljemo intuicijom. U njemu je sve dozrelo i provedeno u djelo u punoj svjetlosti logičke spoznaje«. Isti autor dodaje: »Potpuni sklad izmedju akcije i Lenjinovog razuma je prvi znak nove epohe, epohe socijalizma, čija će glavna karakteristika biti kod čovjeka potpuna jasnoća njegovog djelovanja u svjetlosti njegovog razuma«.[1])

Sada čovjek shvaća, zašto komunizam pridaje prvotnu važnost naučnoj ispravnosti, shvaća zaoštrenost teoretskih borbi unutar komunizma i brigu, da ukaže i najmanja otstupanja misli čim se pojave; tu nije u pitanju obična spekulativna istina, nego cijela sudbina revolucije. »Ako je potrebno, da se udružite — pisao je Marx vodjama stranke — sklapajte saveze u cilju, da postignete praktične ciljeve pokreta, ali ne trgujte s načelima, ne pravite praktičnih »koncesija«. To je bila Marxova misao, nastavlja Lenjin, koji ga citira, pa ipak se nalazi ljudi medju nama, koji u njegovo ime kušaju da umanje važnost teorije«.[2])

Odatle sva važnost, koju je Lenjin poklanjao saradnji intelektualaca na komunističkom revolu-

Želimo, da ovi pisci nastoje biti objektivni prema kršćanstvu, kao što smo mi ovdje prema komunizmu.

[1]) Mirsky, *op. cit.*, p. 196.

[2]) Lénine, *Que faire?* Bibl. marxiste, n° 20, p. 89.

cionarnom djelu. »Povijest sviju zemalja — izjavljuje on — potvrdjuje, da radnička klasa prepuštena sama sebi može da dodje samo do tradeunionističke svijesti (Udruženje radnika, koje mu je cilj zaštita radničkih interesa uz uživanje gradjanskih prava) t. j. do uvjerenja da je potrebno udružiti se u sindikate, voditi borbu protiv gospodara, zahtjevati od vlade ovaj ili onaj zakon u korist radnikâ i t. d. . . .

Medjutim socijalistička je nauka nastala iz filozofskih, historijskih i ekonomskih teorija, što su ih izradili izobraženi pretstavnici vladajućih klasa: intelektualci. Po svojem društvenom položaju, osnivači savremenog naučnog socijalizma, Marx i Engels, bili su gradjanski intelektualci, isto tako u Rusiji, socijal-demokratska nauka nastaje neovisno od spontanog razvoja radničkog pokreta: ona je tamo bila prirodna i nužna posljedica *misaonoga razvoja* revolucionarne socijalističke inteligencije . . . *Spontani* razvoj radničkoga pokreta — nastavlja Lenjin — konačno je bio podredjen gradjanskoj ideologiji«, i to »iz jednostavnog razloga, što je hronološki, gradjanska ideologija, starija od socijalističke, koja je u svakom pogledu savršenija . . . Politička klasna svijest može radniku doći *samo izvana,* izvan ekonomske borbe . . . Nosilac nauke nije proletarijat, nego kategorija gradjanskih intelektualaca: zapravo je u mozgu nekih individua iz ove kategorije nastao socijalizam«.[1]) Zato komunizam nastoji uputiti svoje pristaše u čistu doktrinu; u prvom redu borce, pa onda redom sve članove stranke. »Naročito je dužnost vodja, da se sve bolje i bolje upoznaju sa svim teoretskim pitanjima, da se sve više i više oslobadjaju utje-

[1]) Navodi Boris Souvarine, *Staline, aperçu historique du bolchevisme,* p. 49-50, Paris, Plon, 1935.

caja tradicionalnih fraza, koje spadaju u zastarjele koncepcije o svijetu i da nikada ne zaborave, da socijalizam, otkako je postao doktrina, traži da se s njime postupa kao s doktrinom, t. j. da ga se studira. Zatim će biti njihova dužnost, da podvostručenom gorljivošću šire medju radničkim masama sve jasnije koncepcije, koje su na taj način stekli, te da što jače učvrste organizaciju stranke i sindikata«.[1])

»Samo neki bijedni intelektualci misle, izjavljuje Lenjin, da je radnicima dosta govoriti o tvorničkom životu i ponavljati ono, što već odavna znaju«.[2])

Izgleda, da su komunisti vrlo dobro shvatili važnost doktrine i potrebu, da ljudi budu njome prožeti. Ova se ideja kod njih neprestano ponavlja i bez bojazni možemo reći, da nam njihova nastojanja u tom pogledu mogu sigurno poslužiti kao primjer. »Da dovedemo radničku klasu do pobjede, moramo poznavati zakone o razvoju i propasti kapitalizma, — čitamo na prvoj stranici jedne marksističke ekonomsko-političke rasprave[3]) — moramo znati za potrebne uslove, kojima se dolazi do pobjede. Kao što ne možemo vladati prirodnim silama, ako ih nismo proučili, ako ne poznamo privrednih zakona, tako ni revolucionarna stranka proletarijata ne će moći izraditi i primijeniti dobru strategiju i taktiku ni pravu politiku za rušenje kapitalizma i stvaranje komunističkog društva, ako ne pozna zakonâ, koji upravljaju društvenim razvojem uopće, a kapitalizmom napose«.

[1]) Engels, *la Guerre des paysans en Allemagne,* p. 31-32, E. S. I., Paris, 1929.

[2]) Navodi Boris Souvarine, *op. cit.,* p. 50.

[3]) L. Ségal, *Principes d'économie politique,* p. 7, E. S. I., 1936.

Komunistička doktrina kao zakon zbivanja, zakon djelovanja i zakon života ne upravlja samo praksom, već ta sama praksa postaje opet sredstvom i kriterijom istine. U kontaktu sa konkretnim činjenicama marksizam se izgradjuje i razvija, on nije čista spekulativna doktrina, a činjenice, realizacije, uspjesi, praksa dokazuju ispravnost teorije, njezino slaganje s objektivnom stvarnošću. Uostalom jedini oni to i mogu, jer »postaviti izvan prakse pitanje o podudaranju objektivne istine s ljudskom misli«, to znači zaći u skolastiku, kaže Marx u svojoj drugoj tezi o Feuerbachu. Praksa je najbolje pobijanje Kant-ovog i Hume-ovog agnosticizma kao i svih drugih filozofskih izmotavanja, ponavlja Engels. »Uspjeh naših djela pokazuje poklapanje izmedju naših opažanja i objektivne prirode opaženih stvari«, odgovara Engels agnosticima.[1])

Opažamo dakle ujedno prvenstveno mjesto i *totalni* karakter doktrine u komunizmu. Ona je, po svom dvostrukom izgledu, filozofskom i komunističkom (da upotrebimo jedan pravi gradjanski izraz) sama duša komunizma.

Ovo sve dovoljno dokazuje, koliko je važna naša posve doktrirana rasprava o komunizmu. Nemoguće je pravo shvatiti marksizam, ako ga ne dokučimo s tog stanovišta. Ali na tom istom polju se u prvom redu postavlja i problem katolicizma. U tom pogledu mi bezuslovno prihvaćamo primjedbu, koju je u jednoj raspravi o *katolicizmu i komunizmu* (nedavno izišla u *Revue des Jeunes*, 15 octobre 1936, p. 299.) g. kanonik Lallement upravio nekim katolicima, koji boreći se protiv komunizma »ne poznaju komunizma, jer ne promatraju oprečnost komunizma i katolicizma s jednog višeg stanovišta«. Nema sumnje, potrebno je parirati komunističkoj opasnosti i na drugim područjima (protiv nekih naglih provala oceana nasipi su prijeko potrebni), ali sva će vojnička, politička, ekonomska i socijalna sredstva biti bezuspješna bez oružja istine. Problem komunizma se postavlja u prvom redu i naročito u razumu, u dušama. On je prije svega problem istine.

[1]) L é n i n e, *Matérialisme et empiriocriticisme*, p. 110, E. S. I., Paris, 1929.

Marksizam-lenjinizam.

Komunistička doktrina nosi ime *marksizam-lenjinizam.*

Da je razumijemo moramo znati, tko ju je izradio i u kakvim prilikama.

Njezin osnivač je Karl Marx. On ju je izradio skupa sa svojim prijateljem Engels-om, provodeći ponajviše život na putovanju, a često i u bijedi, kao prognanik.

Marx i Engels su potekli iz gradjanske sredine u Porajnu.

Prvi se rodio u Trieru 5. svibnja 1818.; njegov otac, židovski odvjetnik, postao je protestantom iz političkog oportunizma. Drugi se rodio u Barmenu 28. studenoga 1820. od oca tvorničara. I jedan i drugi su pohadjali gimnaziju u svome rodnom mjestu. Medjutim Engels je morao prekinuti školu u osamnaestoj godini iz obiteljskih razloga i postao je namještenik u jednoj trgovačkoj kući u Bremenu, što ga nije spriječilo da i dalje gorljivo uči. A Marx, da nije ima svojih prevratničkih ideja, koje su ga odasvud tjerale, bio bi krenuo profesorskom karijerom.

Marx i Engels su pošli sasvim usporednim intelektualnim putem, a da se nisu poznavali. Tada je u Njemačkoj vladala Hegelova filozofija. Marx

i Engels su u početku bili vatreni pristaše Hegelovi. Ali obadvojica su se odmah svrstali medju »mlade Hegelovce«, koji su se zvali i »hegelovska ljevica«, a tumačili su hegelijanizam u njegovom dijalektičnom revolucionarnom smislu, protivno od onih, koji su zadržavali samo onu stranu, po kojoj je ta filozofija dizala do neba državu i postojeći poredak. Hegel je bio idealist; Marx i Engels su to isto bili do 1841., kad je izišla Feuerbachova knjiga *»Bit kršćanstva«*. Feuerbach se stavio na čisto materijalističko stanovište. »Čovjek mora sam osjetiti oslobodilačko djelovanje ove knjige — pisao je kasnije Engels, — da uzmogne o njoj stvoriti sebi neku ideju. Zanos je bio opći i kroz neko vrijeme mi smo postali »Feuerbachovci«[1])«. Tako je Feuerbach posrednički lanac izmedju Hegelove filozofije i komunističke koncepcije.[2])

Ali i na području socijalnih ideja, Karl Marx i Engels išli su zajedničkim putem. Pokret mladih Hegelovaca je u početku bio revolucionaran samo u intelektualnom i duhovnom pogledu, ali je, malo po malo i sve više i više, on to postajao politički i socijalno, iako je to uvijek bilo naročito s intelektualnim oružjem. K tome, u Njemačkoj je pretstavnikom revolucije bilo kapitalističko i demokratsko gradjanstvo, pod čijom su najezdom pucali okviri sredovječnog i feudalnog poretka, koji se sve do onda bio održao. Kao mladi Hegelovci, Marx i Engels su bili u početku revolucionarci ove vrsti. U tom je svojstvu Marx od 1842. suradjivao u *Gazette rhénane,* kojoj je doskora postao

[1]) Engels, *Ludwig Feuerbach,* p. 11. Uvijek ćemo citirati ovu Engelsovu studiju, *Ludwig Feuerbach et la fin de la philosophie classique allemande,* po prijevodu koji je izišao u *Etudes philosophiques* (Bibliothèque marxiste, E. S. I., n° 19, Paris).

[2]) Engels, predgovor iz *Ludwig Feuerbacha,* p. 8.

i glavnim urednikom. Cenzura je te novine zabranila i tada je započeo život odasvud proganjanog vagabunda. Marx je najprije došao u Pariz, gdje je ostao od rujna 1843. do siječnja 1845. Ovaj je dio njegovog života bio neobično važan. Do svoga dolaska u Pariz, Marx je bio ljevičarski demokrata, gradjanski revolucionarac, a u Parizu je postao proleterski revolucionarac. Njegov dodir s francuskim radničkim krugovima, utjecao je na njegov razvoj kao i susretaj s Engelsom, kojega je jedan boravak u Engleskoj već bio predobio za proletersku stvar. U rujnu 1844. sreli su se oni u Parizu i od toga je časa medju njima nastalo tijesno prijateljstvo, neobično uska suradnja. Evropski proletarijat — ponosno kaže Lenjin — može reći, da su mu doktrinu dala dva naučenjaka, dva borca, čija privrženost nadilazi sve najdirljivije što nam stari pričaju o prijateljstvu. »Medju njima je radna i misaona zajednica bila potpuna i teško je reći, što pojedinome od njih pripada u stvaranju komunističke doktrine. Ima nešto ganutljivo u Engelsovoj izjavi o toj stvari: »Ne mogu zanijekati, da sam imao nekog neovisnog udjela, prije i za vrijeme moje 40-godišnje suradnje s Marxom, u stvaranju i razvoju marksističke teorije. Ali najveći dio osnovnih ideja-smjernica, naročito u ekonomskom i historijskom području, pripadaju Marxu; Marx bi to sve bio mogao učiniti i bez mene izuzevši, naravno, nekoliko specijalnih dijelova. Ali ono, što je Marx učinio, ja to ne bih bio mogao učiniti. Marx nas je sve nadvisivao; on je i dalje vidio, u većim dimenzijama i bolje od svih nas. Marx je bio genij a mi, u najbolju ruku, talenti. Bez njega bi teorija bila vrlo daleko od onoga, što je danas. Stoga s pravom i nosi njegovo ime[1])«.

[1]) Engels, *Ludwig Feuerbach,* p. 46, 47, u bilješci.

Uza sve to istina je, da je Engels, kao i Marx, sudjelovao mnogo u stvaranju jedne doktrine, koja im je potpuno zajednička.

Do svog boravka u Parizu takodjer, Marx je bio naročito filozof, i osobito kao filozof vodio je revolucionarnu borbu. Malo po malo, pod dosta jakim Engelsovim utjecajem, njegova su nastojanja krenula više prema problemima političke ekonomije. Tako je njegov dijalektički materijalizam došao na koncu do historijskog materijalizma, i istodobno, njegove proletersko-revolucionarne socijalističke i komunističke tendence, do onda čisto idealističke i sentimentalne, romantičke, nadjoše kroz njega strogo naučnu bazu i izražaj.

Marxova i Engelsova misao je bila već sasvim formirana, kad su u veljači 1848. objavili, na molbu Komunističke lige ,znameniti *Manifest komunističke stranke,* najslavnije, najkonciznije i najpopularnije djelo osnivača naučnog socijalizma. Zatim su slijedila druga važna djela, ali glavno djelo Karla Marxa, *Kapital,* sigurno je njegovo najvažnije djelo. Prvi dio je izišao 1867.; bolest i smrt, koja je nastupila 14. ožujka 1883. spriječile su pisca, da ga izda do kraja. Engels je objavio drugi i treći dio (1885.-1889.), a Kautsky četvrti (francuski prijevod nosi naslov: *Théorie de la plus-value,* 8 vol., Costes, éditeur, Paris).

S Marxom i Engelsom je osnovana čitava komunistička doktrina. Možemo reći, — da upotrebim uporedbu, koja se baš ne će previše svidjeti komunistima ,ali koja mi izgleda tačna — da je s njima komunistička objava završena. Oni su dva velika autentična neosporna auktoriteta. Znači li to, da se doktrina ne će više razvijati, napredovati? Svi učitelji komunizma protestiraju protiv takovog tumačenja: »Dijalektički materijalizam ne

može biti stacioniran. Ako ostane nepokretna, ova doktrina o razvoju svijeta i društva gubi svaki smisao i postaje najpraznijom skolastikom. Pravi je marksizam samo u napretku[1])«. Tako se on u kontaktu sa činjenicama, čije zakone želi samo tumačiti, razvija, popunjava i neprestano samog sebe nadmašuje. Medjutim to može da bude samo obogaćivanje, produljivanje i razvijanje po zahtjevima dijalektičkog materijalizma, o čijoj se autentičnosti i ne smije suditi po pravilima čiste apstraktne logike, nego po nutarnjoj logici činjenica. Stoga se, od svog početka, komunizam, vjeran tumač Marxove misli, morao boriti protiv pokušaja ublaživanja, deformacije autentične misli. Ovi se općenito nazivaju »revizionizmom«. U smislu obogaćivanja, proširenja u vezi sa činjenicama, i ispravnog dijalektičkog tumačenja protiv svih skretanja moramo shvatiti doktrinarnu Lenjinovu ulogu u kamunizmu.

Ovdje ćemo kušati izložiti onu doktrinu, koju su Marx i Engels stvorili, razvili, primijenili, a koja, interpretirana od Lenjina, sačinjava službenu teoriju komunizma.

Materijalistički položaj.

Komunizam, kako smo vidjeli, hoće da bude *totalna* doktrina, koja ima da donese odgovor na sve velike probleme o čovjeku i životu bez iznimke; filozofija prema tome, a u isto vrijeme ekonomija i politika. Koja je to doktrina?

Ona je prije svega i u biti materijalizam.

Nikakovu nepravdu ne nanosimo komunizmu, kad ga tako nazivamo, to on i hoće da bude, promišljeno, svijesno, sistematski i time se diči. Kat-

[1]) H. Lefebvre et N. Guttermann, *Morceaux choisis de Marx, loc cit.,* p. 30.

kada on možda nešto previše sigurno i odlučno ističe materijalizam, i kad mu je de facto izmakao, a da sam to nije ni opazio. Komunizam drži, da je materijalizam definitivna i superiorna ekspresija istine. Taj je materijalizam baza, osnovna afirmacija komunizma, kao što je kršćanstvu afirmacija Boga. Za komunizam je materija prva, kao što je za nas Bog prvi. I kao što u kršćanstvu sve dolazi od Boga, sve se na njega svodi, tako u komunizmu sve ovisi od materije. Sav je komunizam prožet materijalizmom.

Stoga moramo nastojati shvatiti ovaj pojam komunističkog materijalizma i odrediti ga točno; to prije ,što ima više vrsti materijalizama, kao što ima više shvaćanja o Bogu. Komunizam ne će da bude bilo kakav materijalizam; on je dapače u oprečnosti sa svim oblicima materijalizma, koji su prije njega postojali. On žestoko ustaje, i izgleda opravdano, protiv svih onih, koji ga nastoje svesti na neki prosti materijalizam, da ga bolje pobiju. Upravo iz nekih sumarnih tumačenja materijalizma izišla su neka važna otstupanja u marksizmu.

Filistarska predrasuda protiv materijalizma

U čemu se sastoji, u svom autentičnom sadržaju, komunistički materijalizam?

Nastojmo ga pomnjivo odrediti, jer od toga će zavisiti sve naše daljnje izlaganje, kao što o njemu ovisi sva ostala komunistička doktrina.

Prva češća nesmotrenost u tom pogledu je ona, koju Engels naziva »filistarskom predrasudom protiv materijalizma«[1]). Izraz »materijalizam« u tom slučaju doživljuje istu sudbinu kao i »epikureizam«. Običan ih čovjek obadva upotrebljava u istom smislu. Na taj su način epikurejci i materijalisti bića, koja traže samo zadovoljenje svojih najnižih strasti: »Pod materijalizmom, kaže Engels, filistar razumjeva žderanje, pijančevanje, ćutilne užitke, raskošni način života, pohlepu, lakomost, požudu i t. d. . . .[1])«. Treba priznati komunistima, da ima njihovih protivnika, koji na taj način shvaćaju komunistički materijalizam. Ja ću se samo u jednom slučaju ograditi, i to apsolutno, kada komunisti povodeći se za Engelsom izjavljuju, da ovo tumačenje njihovog materijalizma »potječe iz stare klevete svećenika«.

Ipak je izvan svake sumnje, da se neke komunističke propagande ne ustručavaju povladjivati ovaj niski materijalizam kod masa. Poznat je obični argument javnih skupština: Vi živite u bijedi krivnjom buržuazije, komunizam će vam donijeti obilje svega. Ako ste prisustvovali kakvom komunističkom mitingu, gdje govore drugovi na povratku iz S. S. S. R., sigurno ste svaki put čuli govoriti o »obećanoj zemlji«, gdje vlada blagostanje, gdje se dobro jede i pije, o životinjskom veselju života, o zemlji, gdje žene proletera odlaze na praznike sa sedam oprava, gdje, na svim željezničkim stanicama, seljaci gomilaju pred oduševljenim putnicima krasno voće i obilate živežne namirnice. Tako su sinovima Izraela, kad su prolazili kroz pustinju, govorili oni, koji su bili otišli u zemlju Kanaan, da je izvide. Pod suncem nema ništa nova!

Istina je, da se često oni, koji se bore protiv komunizma, ne postavljaju na idealnije stanovište. Oni drže, da ga pobijaju definitivno, kad mogu pokazati, da komunizam ne donosi to blagostanje jela i pića, užitka, tu taštinu, tu ćutilnu i životinjsku sreću, i već prema gorljivosti svoje argumen-

[1]) Cf. *Ludwig Feuerbach*, p. 34.

[1]) Cf. *Ludwig Feuerbach*, p. 34.

tacije pokazuju, da je za njih zbilja u tome bit problema. Ne daju li onda oni oružje u ruke onima, koji se služe izrazom »gradjanin« (bourgeois) s već poznatim prizvukom, samo u značenju niskog uživanja? Na taj način ne vidim razlike izmedju kapitalizma i komunizma, jedino što prvi ostvaruje materijalizam na djelu, a drugi za sada mora da za njim žudi.

Istina je medjutim, da se pravi problem komunizma, kao i onaj gradjanskog kapitalizma, ne postavlja na tom području. Takav materijalizam ne proizlazi ni iz kakve doktrine. Ne mora čovjek ispovijedati komunizam, pa da ga to zlo zarazi, dostatan je za to onaj stari pokvareni čovjek, koji katkada spava u nama, ali koji je često previše budan u svakome od nas.

Više puta komunizam, umjesto da godi instinktima gadnog materijalizma, prikazuje blještavu privlačivost jednostavnog čednog života, potpunoma špartanskog — u jednu riječ proleterskog — koji je u S. S. S. R. postao doživotnim užitkom sviju, budući da su od sada svi pred blagostanjem jednaki, počevši od onih, koji se nalaze na vrhu hijerarhije u socijalističkom društvu. Ova slava priprostog, idealno komunističkog života je djelomice doprinijela prestižu, koji je Staljin dugo uživao... »U onom Kremlju, koji izgleda kao izložba crkava i palača, te na području jedne od njih diže se mala trokatnica. Ova mala zgrada, koju ne biste opazili, da vam je ne pokažu, spadala je u područje te palače, a u njoj su stanovali jednoč neki carevi sluge... Popnite se na prvi kat, gdje se nalaze zastori od bijelog lanenog platna. To su tri prozora na Staljinovom stanu. U sasvim malom pretsoblju naići ćete na veliki vojnički dugi kaput, koji visi ispod obješene kačkete. Stan ima tri sobe i blagovaonicu. Sobe su jednostavne kao da su u

drugorazrednom pristojnom hotelu. Blagovaonica je ovalnog oblika; poslužuju vas s ručkom, koji je donesen iz nekog restorana ili ga je priredila služavka. U kapitalističkim zemljama, jedan bi se čedni činovnik namrštio pred sobama i ne bi se zadovoljio s jelom. Tu se igra jedan mali dječak. Stariji sin Jašeka spava po noći u blagovaonici, na divanu, koji pretvaraju u krevet, a mladji u jednom sasvim malom prostoru, koji se otvara poput alkove... Poslije ručka Staljin puši lulu pokraj prozora sjedeći u običnom naslonjaču. Uvijek je isto obučen... u odjeći običnog vojnika... On mjesečno zaradjuje nekoliko stotina rubalja, koji sačinjavaju mršavu maksimalnu plaću funkcionara komunističke stranke (to bi kod nas bilo nešto preko 1500-2000 franaka)«. Tako nam Barbusse prikazuje Staljina[1]).

Pače često se dogadja, da se komunizam pojavljuje u obliku najstrožeg asketizma, iziskujući i uzvisujući duh žrtve, potpuni apsolutni samoprijegor i ide tako daleko, te prigovara kršćanskom

[1]) Henri Barbusse, *Staline,* Flammarion, p. 3-4. Stvarnost je, ako povjerujemo očevicima, koji su bar toliko vjerodostojni kao Barbusse, kud i kamo manje utješna i, istinu govoreći, sadašnji gospodari u S. S. S. R. nisu se ustručavali prisvojiti sebi obilne privilegije, materijalne i druge, u odnosu prema svom visokom položaju. Parola *veselog života* je bila već davno prije u praksi visokih funkcionara stranke, negoli je bila lansirana medju mase (no ne bez izvjesne ironije). U ovom pogledu kao i u mnogim drugim, koprena, koja je prekrivala stvarnost (naročito pred očima stranaca) počinje se parati, i to je jedan od najvećih uzroka razočaranju, koje srećemo kod mnogih ispravnih ljudi. Njih je naime ovo ispovijedanje asketskog ideala bilo privuklo sovjetskom komunizmu. (Takvih razočaranja ima mnogo: Panaït Istrati, Yvon, Legay, Pierre Herbert, André Gide, Pierre Dominique, Walter Citrini, Celine i dr. Op. prevod.).

odricanju, da je ono samo varka, jer uskraćuje neka zemaljska zadovoljstva samo zato, da osigura sebi potpunije i konačno zadovoljstvo u nebu. »Mi trebamo novih prava na plemstvo, novih forma svetosti, požrtvovnosti, junaštva (a ne kao što vi kažete: novih olakšica). To čovjek mora zabaciti, samo ako se do apsurda vara i ako vrlo slabo pozna ljudsku narav i njezine tajanstvene težnje. Vi je naprotiv dovodite u stagnaciju, u udobnost naslijedjene baštine, te se jedino trudite da je sačuvate«. Tako govori André Gide, da opravda svoj pristanak uz komunizam[1]).

A nema sumnje ni o tome, da komunizam može čak i pokazati sjajnih primjera takovog asketizma. Dosta je početi s njihovim velikim naučiteljima: Marx, Engels, Lenjin. Koliko su ti ljudi za svoj ideal pretrpjeli patnja, oskudice i zlostavljanja, to sigurno prelazi obično mjerilo i dosiže do zamjerne veličine: progonstvo, tamnica, koncentracioni logor, Sibirija, često prijetnja smrti! Kolikim su borcima takvi ljudi udahnuli sličan duh žrtve?

Neosporno je, da uz komunistički materijalizam nailazimo katkada i na vrlo veliki smisao za ideale, za veličinu, za ljepotu, pače i za svetost, za kojom tragaju nesvijesno i krivim putem, ali s onom gorljivošću i snagom, o kojoj je Krist govorio, da osvaja nebo. Dogadja se pače da neki predju s katolicizma na komunizam, jer nisu našli u religiji, koju su oko sebe gledali, veličine za kojom su žudili. Sigurno je, da u komunističkim redovima ima velikih duša, koje su se za nj opredijelile nadahnute samo najplemenitijim osjećanjima; za koje je komunizam sve prije nego egoistična potjera za probitkom ili gadno strastveno zadovoljenje; koje moraju, da bi uza nj pristale,

[1]) André Gide, *Pages de journal*, Gallimard, p. 183.

prekinuti s ugodnošću i trpjeti progonstvo. Gospodin kanonik Lallement, u članku, koji sam već citirao iz *Revue des Jeunes* ima sto puta pravo, kad kritizira one katolike, koji »videći kako se marksisti ogorčeno bune protiv svih svetinja, odatle zaključuju, da oni mogu biti samo najpodliji razbojnici«. On vrlo umjesno dodaje: »Nikada katolička teologija nije Sotonu prikazala kao prostog hulju«. Sotona je »vrlo fini gospodin«.

Istina je još, da komunistički materijalizam, ne samo što ne želi uništiti ljudsku veličinu, nego naprotiv htio bi je obnoviti na pravoj i realnoj podlozi, spasiti je od fikcija, laži idealizma. To je stanovište savjesti čovjekove, u svoj svojoj stvarnosti, prema velikim realnostima svijeta i života. Nemojmo se varati, u tome je pravi komunistički materijalizam i pravi se komunistički problem prema kršćanstvu ne postavlja na nekom drugom terenu. U tome je sva tragična ozbiljnost borbe, koja se danas u svijetu zametnula pod naletom komunističkih snaga.

Materijalistička filozofija komunizma.

Marksistički materijalizam se ispoljuje, polazeći sa stanovišta, koje smo netom istakli, u isti mah u filozofskoj kao i ekonomskoj, socijalnoj i historijskoj doktrini. Ali on je u prvom redu filozofija. On je kao filozofija i nastao u misli svojih začetnika i potpuno ga se može rastumačiti samo filozofski. Za sada ćemo se ograničiti na njegov prvi, filozofski aspekt marksističkog materijalizma, a s drugima ćemo se pozabaviti u slijedećim izlaganjima.

Evo kako se s filozofskog stanovišta prikazuje komunistički materijalizam.

On hoće da bude odgovor na veliko osnovno pitanje čitave filozofije: odgovor o odnosima duha i materije s jedne, i o odnosima misli i bivstva s druge strane. On bi htio znati, koji je prvotni element, duh ili priroda[1]) s jedne strane; s druge strane pak, koji je odnos izmedju naših ideja o svijetu, koji nas okružuje, i tog samog svijeta, — drugim riječima, je li naša misao kadra spoznati stvarni svijet? Isti problem u dva oblika, koji se popunjavaju. Mi ćemo ih postepeno analizirati.

Duh i priroda.

Pogledajmo najprije kakovo je stanovište marksističkog materijalizma o prvom dijelu pitanja: koji je prvotni element, duh ili priroda?

»Prema tome, na koji su način filozofi odgovarali na ovo pitanje — kaže Engels — filozofi su se dijelili na dva tabora. Oni, koji su tvrdili, da je duh u odnosu prema prirodi prvotan i koji su prema tome pretpostavljali, in ultima linea, stvaranje svijeta, ma koje vrsti on bio — i to je stvaranje često kod filozofa, kao na pr. kod Hegela, još mnogo kompliciranije i manje moguće, nego u kršćanstvu — ti su stvarali tabor idealizma. A drugi, koji su smatrali prirodu kao prvotni element, pripadali su različitim školama materijalizma.« Engels odmah dodaje: »U svom začetku, ova dva izraza: idealizam i materijalizam, znače samo to, i mi ih ovdje ne ćemo u drugom smislu upotrebljavati. Malo dalje ćemo vidjeti kakva zbrka iz toga izlazi, ako još nešto drugo dodamo[2])«.

[1]) Komunizam upotrebljava bez razlike izraze priroda i materija. Dalje ćemo to protumačiti. Sav materijalizam se nalazi u toj pomutnji.

[2]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 23.

Kako vidimo, komunistički materijalizam se prikazuje kao rješenje problema o odnosima izmedju duha i prirode, po kojem je rješenju od ova dva reda priroda prva.

Takav materijalizam, kako opažamo, ne niječe dakle duh apsolutno, on se zadovoljava tvrdnjom, da on nije prvotni element.

S jedne strane, duh ne postoji neovisno od materije. On nije ni u kom slučaju supstanca, koja može imati svoju vlastitu realnost. Prema tome su čisti duh, Bog, besmrtna duša odijeljena od tijela (a koja postoji iza raspada materije) fikcije, koje su nastale u »pradavno doba, kada su ljudi još u potpunom nepoznavanju svoje vlastite fizičke strukture i sa maštom ‚snovima' razigranom došli do koncepcije, da njihove misli i njihova osjećanja nisu funkcija njihovog vlastitog tijela, nego funkcije neke naročite duše, koja stanuje u tom tijelu i koja ga u času smrti ostavlja... Na sličan su način, personifikacijom prirodnih sila, nastali prvi bogovi, koji su tokom poznijeg razvoja religije poprimali sve više izvanzemaljski oblik, dok nisu napokon tokom prirodnog procesa apstrakcije, da ne rečem skoro destilacije, mnogobrojni bogovi, s više ili manje ograničenom vlasti jedni prema drugima, stvorili u ljudskom duhu koncepciju o jednomu jedinom ekskluzivnom Bogu monoteističkih religija[1])«. »Izvan prirode i ljudi nema ništa, a viša bića stvorena našom religioznom maštom su samo fantastični otsjev našeg vlastitog bića...[2])« K tomu, u materiji duh nije glavni dio, nije počelo, uzrok materije. Materija je naprotiv osnov, struktura, bit čitave realnosti. Ona je zadnji uzrok same sebe i duha u svim njegovim oblicima. Duh

[1]) *Ibid.*

[2]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 20.

je samo viši stadij razvoja materije. »Materija nije proizvod duha, a duh je samo viši proizvod materije[1].« On je samo viša forma materijalne energije, koja radi u svijetu. A ipak izgleda, da duh materiju, iako utopljen u njoj, u punom kontinuitetu s njom, a da s njom nije nikada potpuno raznorodan, da je on na neki način premašuje. Zato, premda ga ona sasvim ograničuje, više puta i on djeluje na nju i to katkada vrlo jako. Ovdje, oni koji se zalažu za komunizam, uvijek prosvjeduju protiv simplicističkih deformacija njihove doktrine. »Neizbježivo se mora ustvrditi, kaže Engels, da sve ono što pokreće ljude nužno prolazi kroz njihov mozak čak i hranjenje, koje počinje osjetom glada i žedje, što ga je mozak osjetio, i završava se osjećajem sitosti, što je takodjer mozak osjetio. U čovjeku se vanjski svijet odražava u njegovu mozgu, i to u obliku osjeta, misli, poriva, htijenja, u kratko, u obliku »idealne tendence«, i postaje u tom obliku »idealna sila«.« Ako samo činjenica, da se čovjek uopće, »pokorava idealnim tendencama« i da dozvoljava, da »idealne sile« utječu na njega, ako je to dostatno, da učini idealistom, onda svaki čovjek na neki način normalno razvijen rodjeni je idealista i u tom slučaju kako još uopće može biti materijalistâ?«[2])

Karl Marx u *Kapitalu* još upornije, ako je moguće, utvrdjuje realnost duha i djelatnost duhovnih sila, a da se zato ni najmanje ne odriče svog materijalizma. »Pauk vrši radnje, koje sliče tkalčevim radnjama; pčela bi konstrukcijom svojih voštanih ćelija dovela u nepriliku mnogog arhitekta. Ali što u prvom redu razlikuje najlošijeg arhitekta od najspretnije pčele, to je, da je on

[1]) *Ibid.*, p. 27.
[2]) Engels, *loc. cit.*, p. 33.

konstruirao ćeliju u svojoj glavi prije nego ju je ostvario u vosku. Na kraju posla dobivamo rezultat, koji je još u početku postojao na idealan način u predodžbi radnika. Prema tome on ne izvodi samo modifikaciju forme u prirodi, nego i neku realizaciju u *karakteru njegovih ciljeva*, on pozna taj cilj, koji kao zakon odredjuje modalitete njegove akcije i kojemu on mora podrediti svoju volju[1]).«

Uostalom, iz ove duhovne osebine proizlazi čovjekova superiornost u čitavoj prirodi tako, da je on njezin vrhunac i njezino središte. Duh koga materijalizam niječe, je Duh s velikim slovom, apsolutni Duh, neovisan, supstancijalan, smatran kao prava stvarnost, pače i jedina stvarnost, a priroda je samo njegova eksteriorizacija, degradacija, projekcija. Medjutim komunistički materijalizam ne želi nikako zanijekati, ugušiti ili uništiti duh u prirodi kao razvoj prirode, duh, koji je na neki način sama priroda u svome bujanju i koji se afirmira kao njezin najviši izražaj, taj je duh viši proizvod materije, njezin viši razvoj i kao takav se u čovjeku očituje. Tako je već i Feuerbach bio postavio svoj materijalizam, kao afirmaciju čovjeka na vrhu realnosti. Kao takovog ga je metnuo u središte filozofije. Materijalizam tako shvaćen je, kako vidimo, *humanizam*.

Time se on već jasno razlikuje ne samo od vulgarnog materijalizma, koji niječe svaku misao, nego, obzirom na pojavu duha, i od jednostavnog determinističkog materijalizma; po ovome naime čovjek zanesen, kao kamen u potoku, neizbježivim tokom prirodnih zakona, ne može ništa učiniti, da promjeni taj tok. Marx i Engels su neprestano kritizirali ovaj simplicistički materijalizam, »meha-

[1]) Karl Marx, *le Capital, Morceaux choisis*, p. 103.

nistički«, kako ga oni nazivaju i odricali su ga se. »Materijalistička doktrina, kaže Marx, po kojoj su ljudi proizvod prilika i odgoja, zaboravlja, da ljudi baš mijenjaju prilike i da sam odgojitelj mora da bude odgojen[1]).« »Nema, piše i Engels, kao što neki zamišljaju, automatskog djelovanja ekonomskih uvjeta; ljudi sami sebi stvaraju svoju vlastitu povijest, ali u nekom stalnom milieu-u, koji ih uvjetuje[2]).«

Ta kako bismo inače shvatili prvotnu važnost koju, kako smo malo prije vidjeli. naučitelji komunizma pripisuju teoriji?

U slijedećem poglavlju ćemo vidjeti, kako je revolucija, inače neizbježivi plod organske evolucije socijalne realnosti, ipak svijestan i voljni napor proleterskih masa, da skrše determinizam. koji ih sputava. Jasno je, kad historijske prilike ne bi mogle biti modificirane čovječjim djelovanjem, da svijesna akcija klase, revolucionarna energija proletarijata, ne bi imala nikakovog smisla, — u ostalom kao što obrnuto, ne bi imala smisla ni svijest gradjanske klase i njezine otporne snage, budući da ustrojstvo gradjanskog poretka spriječava uspon proleterijata.

Iz ovog čisto deterministčkog tumačenja materijalizma nastalo je reformističko strujanje, prema kojemu je dosta očekivati od jednostavnog razvoja ekonomskih zakona socijalističko preobraženje društva. Protiv ovoga se ortodoksni komunizam uvijek borio.

Uza sve to je istina, da se nalazimo pred jednim vrlo autentičnim materijalizmom, koji je to više pogibeljan, što je manje sumaran.

[1]) Karl Marx, teza III o *Feuerbachu*. Bibl. marxiste, n⁰ 19. E. S. I., p. 142.

[2]) Pismo od 25. siječnja 1894. Conradu Schmidtu.

Na pitanje, koja je realnost prvotna, duh ili priroda, odgovor ostaje siguran, priroda t. j. materija. Materija je temelj, supstanca, a duh je opet materija, koja se sama na neki način nadmašuje, dok ne postane jaka prema samoj sebi.

1. Nema duha bez materije;
2. Nema duha kao supstance;
3. Duh i onda kada se očituje jednovrstan je s materijom.

Ove tri tvrdnje komunističkog materijalizma su u temelju oprečne kršćanstvu.

Ne smijemo iz ovoga zaključiti, da se kršćanska misao opredjeljuje za idealizam, kojemu se marksistički materijalizam suprotstavlja. Istina, za pitanje, koji je prvotni element, duh ili materija, kršćanska misao odgovara s idealizmom: duh. Ipak izmedju kršćanstva i idealizma ima osnovnih nezdruživosti (inkompatibilnosti).

U stvari za idealiste je ideja jedina realnost, a materija je samo njezina eksteriorizacija, degradacija, koja isto tako nije raznovrsna s duhom kao što za marksizam duh nije raznovrstan s materijom. Čitavo kršćanstvo se otimlje tom pretjeranom idealizmu baš zato, jer je ono kršćanstvo t. j. religija, koja ima jako osjećanje tjelesne realnosti, t. j. osjećanje Utjelovljenja. Osim toga poznato je, koliko cijela kršćanska filozofija drži do toga, da je tijelo čovječje sastavni dio njegove supstance. Kršćanstvo je spiritualističko, ono nije idealističko. To nije isto. Hegelov idealizam je bio anti-kršćanski prije Feuerbachovog i Marxovog materijalizma. Ima čak nešto, usudio bih se reći, simpatičnog na dnu materijalističke reakcije ovih filozofa, reakcije zdravog razuma, zdravlja i prirode. Ono što se u idealizmu Marxu ne svidja, to se ni nama ne svidja; ta i mi težimo za realizmom kao i on. Ali njegova je reakcija bila pretjerana;

ona je prešla u protivnu krajnost i pala u još težu zabludu od idealističke zablude, pridržavši istu zbrku principa. Zar se ne bi moglo reći, da joj je idealizam uzrokom? Idealizam je apsorbirao materiju u duhu, a materijalizam je apsorbirao duh u materiji. Kršćanska misao spašava duh i materiju, podredjujući jedno drugome tako, da ih stavlja u njihov pravi medjusobni odnos, ali samo podredjujući materiju duhu, jer prvenstvo pripada neosporno duhu.

Misao i realnost.

Drugi vid (aspekt) osnovnog filozofskog problema, kojemu marksizam želi dati odgovor, iznio je Engels na slijedeći način: »Pitanje odnosa misli i zbivanja ima još jedan drugi aspekt: kakav odnos postoji izmedju naših ideja o svijetu, koji nas okružuje i samoga tog svijeta? Je li naša misao kadra upoznati realni svijet? Možemo li u svojoj predodžbi i shvaćanju realnoga svijeta reproducirati njenu sliku realnosti[1])?« To je u stvari klasični i osnovni problem spoznaje.

U ovoj se stvari komunistički materijalizam stavlja na potpuno objektivističko stanovište, njegov je odgovor sasvim afirmativan, naše predodžbe o svijetu odgovaraju stvarno realnosti. U tome je komunizam logičan sa svojim materijalizmom. On opravdava svoj realizam time, što tvrdi, da naše ideje nisu i ne mogu biti nego »materijalni svijet prenesen i pretvoren u ljudski duh[2])«. Kad smo već

[1]) E n g e l s, *Ludwig Feuerbach*, p. 24.

[2]) K. M a r x, *le Capital*, édition Costes, Paris, 1924. t. I, p. XCV. »Za Hegela je proces misli, od koje on, pod imenom ideje, čini autonomni subjekt, stvaralac realnosti. Za mene naprotiv ideja je samo materijalni svijet prenesen u ljudski mozak«.

jednom priznali prvenstvo materije obzirom na duh, nemoguće je da duh bude sam sebi uzrokom, i da u sebi nadje tumačenje svoje djelatnosti. On postoji samo kao razvoj materije, isto tako on djeluje samo, ako ga pokreće i uzrokuje materijalni, i prema tome, realni objekt.

Stoga komunistički materijalizam odbija kao najgoru zabludu agnosticizam u svim njegovim oblicima, sav niz »filozofa, koji osporavaju mogućnost spoznaje svijeta ili barem njegovu potpunu spoznaju;«[1]) medju ovima, iz modernog doba, Engels navodi Hume-a i Kanta.

Ali on odbija i stanovište Hegelovo, koji je nesumnjivo tvrdio »identitet misli i zbivanja[2])«. »U realnom svijetu spoznajemo baš njegov sadržaj, koji je konforman sa idejom i zbog toga je svijet progresivna realizacija apsolutne ideje«. Tako da ono što duh spoznaje nije toliko sam realni svijet (u ostalom on za idealistu u sebi ni ne postoji), nego svijet kao projekcija, »ustupak« apsolutne ideje, koja »pretvorivši se u prirodu« i pritajivši se u prirodnoj nuždi[3]), poslije izvjesnog niza nesvijesnih transformacija, postaje u čovjeku svijesnom same sebe. Na taj način ono, što duh spoznaje nije svijet, nego ideja, koja otsijeva u svijetu, koja je postala u čovjeku svijesnom same sebe. Vidimo, kako su polazeći od takovog shvaćanja i oslonivši se na ovaj princip, da »sve što je realno racionalno je, i sve što je racionalno da je realno«, te prema tome sve što je iracionalno, da je irealno; kako su Hegel i njegovi učenici mogli konstruirati svijet i povijest na potpuno konceptualistički i apstraktni način, zadržavši od pozitivnih činjenica

[1]) E n g e l s, *Ludwig Feuerbach*, p. 25.

[2]) *Ibid.*, p. 24.

[3]) *Ibid.*, p. 48.

samo ono, što je u istinu bilo u skladu s potrebnim razvojem misli. »Ovdje je takodjer nastupio prekid s Hegelovom filozofijom, izjavljuje Engels, time što su se povratili na materijalističko stanovište. To znači, da su naumili shvaćati realni svijet — prirodu i povijest — takvim kakav se sam pretstavlja svakome čovjeku, koji mu pristupa bez ikakve idealističke ludorije; naumili su nemilosrdno žrtvovati svaki idealistički hir, koji se ne može pomiriti s činjenicama, posmatranim u njihovim realnim, a ne fantastičnim odnosima. Pa materijalizam, dodaje on, ni ne znači zapravo ništa više[1]).« »Opet smo počeli cijeniti, kaže on dalje, ideje našeg mozga s materijalističkog stanovišta, kao refleks predmetâ, mjesto da smatramo realne predmete refleksima jednog ili drugog stadija apsolutne Ideje[2]).« Po idealizmu, svijest determinira život; po komunizmu naprotiv, »svijest ne determinira život, nego život determinira svijest[3]).«

Ovdje treba priznati u velikom dijelu ispravnost komunističke kritike idealizma. Za kršćanskog filozofa potpuno je prihvatljiva formula, da svijest ne determinira bivstvo, nego da bivstvo determinira svijest, naročito ako se dovede u vezu s aristotelovskom i tomističkom misli. Idealistička filozofija, koja je po svom skoro fatalnom nagnuću vrlo lako subjektivistička, bila je, s tog razloga, uvijek sumnjiva i više puta od Crkve osudjivana. Na jednoj se takovoj filozofiji osniva i modernizam. I tu komunistička filozofija izgleda kao zdrava reakcija protiv neospornih zabluda. Ali i tu

[1]) Engels, *loc. cit.*, p. 47.
[2]) *Ibid.*, p. 48.
[3]) Karl Marx, *Die deutsche Ideologie*, cf. *Morceaux choisis, sup. cit.*, p. 90.

je ona opet na žalost promašila cilj. U stvari, realnost materijalnih činjenica je jedina realnost, koju komunizam može da prizna, jer tu jedinu realnost može, po komunizmu, naš duh da spozna. Prema tome, u koliko naše ideje izražavaju nešto drugo osim te realnosti, nešto neshvatljivoga, raznorodnoga s materijom, naročito ako je to zamišljeno da postoji neovisno od materije i drukčije nego materija, takva je duhovna spoznaja za marksistu samo iluzorna, — san, mit; drugo ne može ni da bude.

Uostalom treba priznati, da se marksizam bori protiv idealizma radi njegovog subjektivizma i isto toliko, ako ne još i više, zbog njegove preuzetnosti, da dosegne duhovni svijet (le spirituel). Marksizam se toliko ne bori protiv idealizma kao takovog — kao idealizma — nego kao spiritualizma. »Marx, izjavljuje Lenjin, je kategorički odbio idealizam, koji je na jedan ili drugi način, povezan s religijom[1]).«

Stoga marksizam odbijajući a priori svaki drugi predmet spoznaje osim materijalnog, ima kao kriterije istine samo iskustvo i produkciju. Akcija, kao kriterij istine, o kome smo govorili na početku ove rasprave, nije i ne može biti nego ova materijalna akcija.

Neosporno je, da i u ovom pogledu postoji osnovna nespojivost izmedju kršćanske i marksističke misli. I kršćanska je misao, rekli smo, realistična, ali pripada sasvim drugom realizmu, nego marksistička; taj realizam je siguran, da će u svakoj realnosti, ma kako ona bila neznatna, naći nešto drugo nego čistu osjetljivu materijalnost, nešto u pravom smislu inteligibilna i što samo iskustvo ili sama produkcija ne mogu ni na koji način

[1]) Lénine, *Karl Marx et sa doctrine*, p. 17.

rastumačiti. Još više, realizam kršćanske filozofije je siguran, da će doseći s onu stranu realnog svijeta, svijet mnogo realnijih stvarnostî od svih stvarnosti vidljivoga svijeta, svijet iskustvu nepristupačnih stvarnosti, koje ne mogu biti industrijski stvorene, ali koje naša misao ipak može spoznati s isto toliko savršenom sigurnošću, kao što je strogo naučna sigurnost.

Materijalistička dijalektika.

Još nismo sve rekli o marksističkom materijalizmu kao filozofiji. Postoji jedna od njegovih bitnih crta, o kojoj do sada nismo govorili, a koju moramo svakako istaknuti, ako ne ćemo da se u tom pogledu jako prevarimo. Ono ,što ćemo o tome sada reći, na osobiti će nam način razjasniti više momenata, o kojima smo dosada raspravljali. Marksistički se materijalizam razlikuje od prijašnjih oblika materijalizma naročito time, što on hoće da bude dijalektički materijalizam.

Apsolutno je potrebno shvatiti taj momenat; od toga zavisi čitava marksistička sociologija, a naročito njezin sasvim revolucionarni karakter. Kao što je marksizam bio po svojoj filozofiji materijalističan prije nego što je to postao socijalno, on je bio prije filozofski revolucionaran, nego je to postao socijalno; njegova pak revolucionarna bit se filozofski izražava dijalektikom.

Karl Marx je ovaj smisao za dijalektiku dobio od Hegela. Dok su drugi, konzervativci, naglašavali idealistički sadržaj Hegelove filozofije, dotle je »hegelovska ljevica«, kojoj je, kako smo vidjeli, pripadao Karl Marx, zadržala naročito njegovu dijalektičku metodu. I kada je Marl Marx, kao materijalista, odbacio svaki idealizam, u velike je nastojao, protivno od Feuerbacha i ostalih, da zadrži dijalektičku metodu, da je primjeni na svoj materijalizam[1]).

Istina je, kako ćemo vidjeti, da je tako hegelovska dijalektika promjenila svoju prirodu.

Dijalektika se kod Hegela pojavljuje kao naročita metoda mišljenja, kao logika osnovana na kontradikciji, protivno od logike, koja je doonda bila općenito priznata, a osnivala se na identitetu. Logika identiteta polazi sa stanovišta, da se kontradikcija opire misli kao što se protivi bivstvu: bivstvo je ono, što jest, ne može u isto vrijeme biti i ne biti — identično je samo sebi, protivi se onome, što mu je protivno, nebivstvu. Prema tome misao ništa ne potvrdjuje, ništa ne priznaje istinitim, ako ne počiva na nekom identitetu.

Hegelova logika postupa na apsolutno protivan način. Za njega ne samo, što se kontradikcija ne protivi misli, nego joj je bitna. Nikakav postupak duha nije moguć bez kontradikcije. Misao nije kadra ništa zamisliti, ništa ustvrditi bez kontradikcije, koja se ne bi nalazila u samoj svojoj afirmaciji. Ideja bivstva na primjer moguća je, samo ako u sebi bitno sadrži ono što joj je protivno, ideju nebivstva. Ako iz ideje bivstva otstranite ideju nebivstva, ideja bivstva se uništava. Ta suprotnost, ta kontradikcija je na taj način sam princip misli. A kontradikcija igra tu ulogu, ne samo u postanku i sastavu najosnovnijih afirmacija Ideje, nego i u njezinom razvoju i njezinom

[1]) Cf. Engels, *Ludwig Feuerbach*, ch. IV. (E. S. I., Bibl. marxiste, n° 19, p. 46-47). »On (Feuerbach), se kritikom nije znao otresti Hegela, pa ga je jednostavno odbacio kao neuporabivog... Nismo (Marx i Engels) se mogli zadovoljiti samo time, da Hegela stavimo na stranu, prionuli smo naprotiv uz njegov revolucionarni karakter..., uz njegovu dijalektičku metodu. Ali ta se metoda nije dala upotrebiti u svojoj hegelovskoj formi«.

napretku. Jer kretanje, zbivanje, je samo specifični rezultat ove opozicije. Stoga je ovo isto zbivanje sama bit misli. Prema tome, dok je logika identiteta statička logika, koja dolazi do nekih sigurnih tvrdnja, apsolutnih, definitivnih, nepromjenljivih, dotle je dijalektička logika, na Hegelov način, u biti svojoj dinamička logika, koja priznaje samo sigurnost kretanja, promjene i relativnoga. »Prava važnost i revolucionarni karakter hegelovske filozofije, kaže Engels, je baš to, što je ona dokrajčila jedanput za uvijek s definitivnim karakterom svih rezultata ljudskog mišljenja i djelovanja. Za Hegela istina, koju je trebalo u filozofiji priznati, nije bila skup gotovih dogmatskih načela, koje, pošto si ih otkrio, imaš samo naučiti na pamet; odonda se istina nalazi u procesu same spoznaje, u dugom historijskom razvoju nauke, koja se penje od nižeg ka višem stupnju spoznaje, ali tako, da nikad ne dodje, otkrićem neke tako zvane apsolutne istine, do tačke, gdje više ne može napredovati, i gdje joj drugo ništa više ne preostaje, nego da ostane skrštenih ruku, promatrajući stečenu apsolutnu istinu. I to na području filozofije, kao na svim drugim područjima spoznaje i praktične djelatnosti[1])«. Takva je, u velikim potezima, Hegelova dijalektika; tako su je barem Marx i Engels shvatili.

Vidjeli smo, da ova dijalektika u prvom redu izražava, za Hegela, zakon mišljenja, zakon Ideje, ona je neka logika; tek neizravno i poradi toga postaje ona zakonom stvari. »Kod Hegela, govori uvijek Engels, dijalektika je Ideja, koja se samo razvija. Apsolutna Ideja, ne samo što oduvijek postoji, — ne zna se zapravo kako — nego je ona još i prava živa duša čitavog svijeta što postoji...

[1]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 12.

Dijalektički razvoj, koji se očituje u prirodi i historiji... je, prema tome, samo otsijev kretanja Ideje; ovo se kretanje nastavlja oduvijek, ne zna se gdje, ali u svakom slučaju neovisno od svakog ljudskog mozga[1]).«

Karl Marx je, ako možemo reći, presadio, i to je njegova originalnost, dijalektički proces misli u realnost preokrenuvši ga. Za njega je idejna dijalektika postala samo svijesni refleks dijalektičkog kretanja realnoga svijeta, time je Hegelova dijalektika bila postavljena s glavom gore ili još tačnije, s glave, na kojoj je stajala, osovili su je opet na noge[2]).« »Moja dijalektička metoda, reći će Karl Marx, ne razlikuje se samo po svojoj osnovi od hegelovske metode, već je ona upravo obratna. Hegel mijenja pod imenom Ideje sam proces misli u neki apsolutni subjekt, koji je stvaralac (demiurg) realnosti, a ova samo njegovo vanjsko očitovanje. Kod mene naprotiv, ideje su samo stvari pretvorene i prenesene u ljudsku glavu[3]).«

Treba dobro shvatiti goleme posljedice ove primjene dijalektike na materijalizam.

Sve što postoji je u biti protuslovno. Kontradikcija je u samom srcu realnosti. Ona je njezina bit, ona je sama realnost, koja se utvrdjuje kao protuslovna. Ali istodobno, u istoj mjeri realnost ima samo dinamički i pokretni opstanak, ona je u nutrini i u biti svojoj pokret, zbivanje i drugo ništa, ona je neprestani razvoj sama sebe, ona je svoja neprestana promjena; mijena je njezin zakon, sama njezina priroda, ona je autodinamička.

[1]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 48.
[2]) *Ibid.*, p. 48.
[3]) Karl Marx, *le Capital*, t. I, chap. XLVII; cf. *Morceaux choisis, sup. cit.*, p. 67.

Ni kretanje, ni promjena ne dolaze joj izvana, oni se u njoj nalaze i sačinjavaju njezinu bit. Drugim riječima, realnost nalazi u samoj sebi svoju vlastitu uzročnost. Razumljivo je takodjer, da ovo mijenjanje dovodi do okršaja, suprotnosti, kontradikcija, protuudaraca, autodistrukcija, ne razvija se u liniji i ravnoj crti ,nego cik-cak, u spirali, u sukobima, u trzajima, u jakim udarcima, katastrofama, da upotrebimo pravu riječ, u revolucijama. Stoga otsada stvarnost postaje u biti revolucionarna, revolucija postaje organski zakon svijeta i života. »Svijet, kaže Engels, tumačeći ovu bitnu dijalektiku realnosti, ne smije biti smatran kao kompleks dovršenih *stvari*, nego kao kompleks *procesa*, u kojima stvari prividno stabilne, isto kao i intelektualni refleksi u našem mozgu, prolaze kroz neprekidni proces zbivanja i gubljenja[1]).« I dalje: »Ova dijalektička filozofija otstranjuje sve pojmove o apsolutnoj i definitivnoj istini i o apsolutnim ljudskim uslovima, koji tome odgovaraju. Pred njom nema ništa definitivnog, apsolutnog ni svetog; ona pokazuje propadljivost svih stvari i u svim stvarima, te za nju ništa ne postoji doli neprekidni proces onog što se zbiva i što prolazi, beskonačni uspon nižega ka višemu, a ona je sama tek otsijev u mozgu koji misli. Ona, istina, ima — dodaje on — i svoju konzervativnu stranu; ona priznaje opravdanost nekih etapa u razvoju spoznaje i društva, za njihovo doba i za njihove uslove, ali samo toliko. Konzervativizam ovakovog gledanja je relativan, a njegov revolucionarni karakter je apsolutan, — u ostalom to je jedina apsolutnost, koju ona priznaje. Na taj način se lako vidi duboka razlika izmedju ovog dijalektičkog materijalizma i prijašnjih oblika materijalizma. Oni su se svi osnivali na logici identiteta. Zato je materija samo izvana, mehanički mogla primiti svoje kretanje; ta oni su je mogli zamisliti samo ukočenu, statičku i nepokretnu. Posljedica toga je bio determinizam: takva je materija mogla samo izvana primiti svaku svoju determinizaciju, kao što je primila i kretanje. To je ukočeni i sumarni determinizam, protiv kojega je lenjinistički marksizam uvijek prosvjedovao. Komunistički je marksizam mnogo bogatiji, mnogo kompleksniji, mnogo ugledniji i razumljivo je, da je drugom materijalizmu dao epitet »vulgarni materijalizam«.

[1]) Karl Marx, *le Capital*, t. I, chap. XLVII; cf. *Morceaux choisis, sup. cit.*, p. 49.

Isto tako nije teško uvidjeti golemu razliku izmedju ove materijalističke i idealističke dijalektike. Pokazati ćemo jedan konkretni momenat, gdje se ona očituje: idealistička dijalektika je htjela samo na idejnom području provesti revoluciju u endemičkom stanju, računajući samo na ideje u preobrazbi svijeta (to je bilo u samoj logici idealizma); materijalistička dijalektika hoće u prvom redu stvarnu revoluciju, budući da su ideje za nju samo otsijev realnoga svijeta; a taj je projeciran u mozgu.

Možemo se pitati, da li ovaj dijalektički karakter marksističkog materijalizma povećava još suprotnost, koju smo konstatirali maločas izmedju komunističke i kršćanske misli? — Izgleda, da je to izvan svake sumnje. Sasvim je sigurno, da se kršćanska misao slaže sa statičkom logikom identiteta, *kako su je Hegel i Marx zamislili u svojoj kritici*. Kršćanska misao nikako ne niječe ulogu kontradikcije u razvoju misli kao ni u razvoju svijeta. Uza sve to stoji, da ona ne može priznati, da su kontradikcija, pa prema tome bivanje i dosljedno relativnost, da su oni sam sadržaj stvarnosti, i to čitave stvarnosti i osnovni zakon misli.

Ali protivljenje kršćanstva u ovom pogledu je isto tako čvrsto obzirom na hegelijanizam kao i na marksizam; ovaj je spor medjutim bio često rješavan.

U ovom prvom poglavlju strogo smo se držali filozofskog izlaganja komunističke doktrine. Tako imamo ključ čitavog sistema. Pogledajmo sada, kako je — to u ostalom komunizam i tvrdi, (vidjeli smo to u početku ovih stranica) — socijalna doktrina komunizma s ovim u savršenom skladu.

II

KLASNA BORBA

Dva izvora komunističke sociologije.

U prošlom smo poglavlju proučili marksističko-lenjinističku doktrinu s njezine isključivo filozofske strane. Sada ćemo nastojati proučiti njezin socijalni aspekt: komunističku sociologiju poslije komunističke filozofije.

Htjeli smo, a tako je i trebalo, početi s proučavanjem komunističke filozofije s dva razloga.

U prvom redu zato, što je dijalektički materijalizam postojao, u duhu Karla Marxa, najprije u ovom filozofskom obliku. Upozorili smo na to, da je on u početku bio čisti filozof. Tek poslije svoga boravka u Parizu (od 1843.-1845.), gdje se bolje upoznao s ekonomskim činjenicama i pošto je sreo Engelsa, Marx se sve više posvećivao proučavanju političke ekonomije. On je već na taj način potpuno posjedovao svoj dijalektički materijalizam u njegovu filozofskom obliku, kad ga je razvio u ono, što je imala biti njegova definitivna doktrina: historijski materijalizam. Stoga smo, u

izlaganju marksističkog materijalizma u njegovu filozofskom obliku, krenuli od geneze ove teorije.

Ovaj red po genezi nije samo kronološki, pa je to drugi razlog, koji nas je potaknuo da počnemo s filozofskim izlaganjem komunizma. Marxova socijalna doktrina u glavnom zavisi od njegove filozofske doktrine. U tom smo pogledu naveli u prošlom poglavlju nepobitne tvrdnje, koje dolaze od najuglednijih učitelja komunističke misli. Evo još jedne. Lenjin u svojoj knjižici *Karl Marx i njegova doktrina,* govori o »materijalističkoj koncepciji historije«; jedva što je upotrebio ovaj izraz, odmah se popravlja pa kaže: »Ili tačnije, primjena, dosljedno proširenje materijalizma na područje socijalnih pojava[1]).« Tako sam komunizam prikazuje historijski materijalizam kao primjenu materijalističke filozofske dijalektike na historiju, na socijalne činjenice. On je kao neki naročiti slučaj dijalektičkog materijalizma, ili bolje — sigurno je ispravnije ovako govoriti — dijalektički materijalizam nalazi svoju potvrdu u ljudskom društvu na način i u obliku historijskog materijalizma.

Vrlo je važno istaknuti, da historijski materijalizam ne želi biti obična logička posljedica jedne filozofske koncepcije, odvijanje i primjena jednog sistema. Inače se ne bi smatrao dosljedan principu materijalizma, koji daje primat bivstvu, realnosti, nad sviješću, idejom; mislio bi, da se ni u čemu ne razlikuje od kakve idealističke sociologije. A od toga on apsolutno zazire.

Pogledajmo dobro razliku izmedju idealizma i komunizma u tom pogledu. Idealizam utvrdjujući prvenstvo misli, ideje nad realnošću, bivstvom, izgradjuje svoju socijalnu doktrinu na potpuno mi-

[1]) Lénine, *op. cit.*, p. 21.

saoni, apstraktivni, idealni način. U prijašnjem smo poglavlju već rekli, na koji on način shvaća povijest t. j. razvoj društva u minulom vremenu. Budući da realnost ovisi o misli, o razumu, postoji samo ono u sadašnjosti kao i u prošlosti, što se slaže s razumom, što se nalazi u okviru Ideje, apsolutne Ideje, tako da u našoj misli ona postaje svijesnom same sebe. Tom se činjenicom, za idealističkog historičara, otstranjuju sve iracionalne činjenice, a ostale dobivaju pristanak samo ako su racionalno tumačene[1]). Ne samo povijest, nego čitava idealistička sociologija je postupala isto tako apstraktno, u apsolutnosti ideje, bez ikakove brige da traži pozitivnu kontrolu u realnosti.

Za materijalistu naprotiv, svijest ne odredjuje bivstvo, nego bivstvo odredjuje svijest, i već time se iziskuje od njega, da se pretežno osvrće na realizam, objektivizam. »Trebalo je, kaže Engels, ... otstraniti ove odnose umjetno stvorene, da nadjemo stvarne odnose, pomesti svu teoriju, da se uzmognemo držati činjenica, same socijalne real-

[1]) Na taj su barem način Marx i Engels tumačili koncepciju historije po hegelovskom idealizmu. »Tako, za Hegela — kaže Marx, — sve što se dogodilo i što se dogadja je upravo samo ono, što se zbiva u njegovom vlastitom razlaganju. Na taj je način filozofija historije samo povijest filozofije, njegove vlastite filozofije. Nema više »historije po vremenskom slijedu«, postoji samo »slijed ideja u razumu«. On misli da gradi u svijetu kretanjem svoje misli, medjutim on samo sistematski rekonstruira i uredjuje, po apsolutnoj metodi, misli, koje se nalaze u glavi sviju ljudi.« Cf. *Misère de la philosophie, réponse à »la Philosophie de la Misère«*, de M. Proudhon, citirano po *Oeuvres complètes*, u izdanju Instituta Marx-Engels, t. VI, 1932, p. 179. — Citirano u *Morceaux choisis* (Gallimard), p. 73.

nosti, onako kako se ona svijesti nameće[1]). Tako društvo nalazi svoj zakon u samomu sebi, u svojoj vlastitoj strukturi, tu ga i treba tražiti, a ne u idealnoj teoriji nekog mislioca, ma kako on genijalan bio. Otsada uloga se sociologa sastoji jedino u tome, da izvede realne zakone, koji vladaju socijalnim svijetom, a praktični socijalni radnik mora imati za cilj da potpomogne ostvarenje ovih realnih zakona udešavajući prama njima svoje djelovanje.

Prema tome sociolog ne proučava više »Društvo« uopće, Društvo »u sebi«, nego realna konkretna društva, baš ona čiji nam tip pruža povijest i sadašnji svijet. Zato se Marx bacio skoro isključivo na omedjeno proučavanje modernog kapitalističkog društva. »Naš se konačni cilj, izjavljuje on, sastoji samo u tome, da otkrijemo ekonomski zakon razvoja modernog društva[2]).« U tome ispitivanju mislio je on otkriti strukturu i osnovne zakone, koji potvrdjuju, svaki na svoj način, ostala zbivanja u društvu.

Osim filozofskog izvora socijalne doktrine komunizma, nalazimo tako i jedan eksperimentalni, pozitivni izvor. Ono što komunizam misli obzirom na društvo, proizlazi u isti mah, iz njegove filo-

[1]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 53. ...»Napokon su ljudi stali zamišljati, kaže opet Engels, realni svijet — prirodu i povijest — na način kako se on sam prikazuje svakome onome, koji mu pristupa bez ikakove idealističke ludorije; na koncu su nemilosrdno žrtvovali sve idealističke prohtjeve, koji se ne mogu složiti s činjenicama, kad ih promatramo u njihovim vlastitim, a ne u nekim fantastičkim odnosima. Materijalizam za pravo znači samo to i ništa više.« *Ibid.*, p. 47.

[2]) Karl Marx, *le Capital*, t. I, p. LXXIX. Ed. Costes, Paris, 1924.

zofije i iz proučavanja modernog kapitalističkog društva.

Sociologija, koja je bila čisto filozofska, postaje ovako naučna.

Kao i njegova filozofska doktrina, socijalna doktrina komunizma ima dvostruki karakter: ona je materijalistička i revolucionarna.

Svojim materijalizmom ona utvrdjuje prvenstvo ekonomije.

Po svom revolucionarnom momentu, ona vidi u klasnoj borbi, koja vodi diktaturi proletarijata i izgradnji besklasnog društva, sam zakon o razvoju društva.

Proučiti ćemo redom ova dva aspekta komunističke socijalne doktrine.

Čovjek je proizvadjač.

Komunističko shvaćanje društva polazi sa stanovišta *produkcije*. Po komunizmu, čovjek *u svojoj realnosti*, a ne u ideji, koju sam o sebi stvara, u biti je biće, koje producira sredstva za svoj opstanak.

Ta je djelatnost, s *realnog* stanovišta, njegova značajka unutar prirode. »Možete razlikovati ljude od životinja, kaže Marx, po svijesti, po čemu god hoćete. Oni se sami razlikuju od životinja, čim stanu proizvoditi svoja životna sredstva[1]).« Ta je

[1]) Karl Marx, *Idéologie allemande* (citirano u *Commune*, studeni 1933., p. 181). Ostala načela razlikovanja nisu realna nego ideološka. »Premise s kojih polazimo, kaže opet Marx na mjestu koje smo naveli, nisu proizvoljne, nisu ni dogme, to su realne premise, koje možemo otstraniti samo na imaginarni način. To su realni individui, njihova radnja i njihovi materijalni uvjeti opstanka, kao i oni koje su oni pronašli, koje je stvorio njihov rad. Te se premise dakle mogu konstatirati na čisto empirički način...«.

djelatnost par excellence ljudska djelatnost. Što čovjek više i bolje uoči svoju produktivnu djelatnost, to je više čovjek; on se razvija i usavršava, ukoliko nju razvija i dotjeruje.

Zato je moderni razvoj industrije očiti znak ljudskog napretka. To je uvjerenje kod Marxa i Engelsa bilo tako jako, da su po njemu stali pjevati hvalospjeve samoj kapitalističkoj buržuaziji: »Gradjanski stalež za vrijeme svoje jedva jednovjekovne klasne nadmoći, kažu oni, stvorio je raznolikija i golemija sredstva produkcije nego sve predjašnje generacije skupa. Svladao je prirodne sile, pronašao strojeve, primjenio kemiju na industriju i poljodjelstvo, stvorio parobrodarstvo, željeznice, električne telegrafe, iskrčio čitave kontinente, kanalizirao rijeke, čitava su naselja nicala iz zemlje kao začarana... Koji je prošli vijek predosjećao, da tolike produktivne snage drijemaju u socijalnom radu?... On (gradjanski stalež) je prvi pokazao, što može učiniti ljudska djelatnost. On je ostvario divote druge vrsti nego što su egipatske piramide, rimski akvedukti i gotske katedrale[1])«.

Ova viša vrijednost produktivnog rada tumači dostojanstvo radnika u S. S. S. R., prednost udarnika*), ugled stakhanovizma. Ali naprotiv, biće koje ne radi nije čovjek, ono nema svoj raison d'être, svoje odredjenje, nema pravo da jede, nema pravo da živi. Tome je razlog —

[1]) Marx et Engels, *Manifeste du Parti communiste.*

*) »Savjesni i inteligentni radnik nazvan udarnik može zaraditi više od svojih drugova, a njegov plaćeni dopust može dosegnuti i mjesec dana mjesto dvije sedmice«. Tako piše André Gide: Retouches à mon Retour de l' U. R. S. S., Paris, Gallimard, 1937., p. 119, citirajući pismo g. X. (Op. prevodioca).

istaknimo to dobro — ne samo što je produciranje životnih sredstava čovjeku potrebno za život (jesti ćeš kruh svoj u znoju lica svoga), nego jer u toj produktivnoj djelatnosti i kroz nju čovjek afirmira svoje biće, povećava ga i usavršuje. »Ovakav način produkcije, kaže Karl Marx, ne smijemo promatrati samo sa stanovišta, da je on reprodukcija fizičkog opstanka individuâ. On je radije jedan već odredjeni način djelovanja tih individuâ, odredjeni način ispoljavanja njihovog života, jedan stalan stil. Način kako pojedinci ispoljavaju svoj život odredjuje njih same. Ono što oni jesu poklapa se s njihovom produkcijom, s onim što oni proizvode i s načinom, na koji oni to proizvode. Bit individuâ ovisi dakle o materijalnim uvjetima produkcije[1].«

Osnovna ljudska djelatnost je dakle ekonomska produkcija. Sve ostale čovjekove djelatnosti ne samo što je pretpostavljaju *(primum vivere, deinde philosophari),* nego su joj podredjene, ona ih odredjuje, uključivši i najduhovnije djelatnosti, pače i vjerske. Materijalna produktivna djelatnost je naime *realna* djelatnost čovjekova, ona, u kojoj i po kojoj on utvrdjuje i ostvaruje svoje bivstvo, dok sve ostale zavise od svijesti; a sjetimo se, da po materijalizmu svijest ne odredjuje bivstvo, nego bivstvo odredjuje svijest.

Produkcija je toliko osnovna ljudska činjenica, da je ona za nas same značajna, mnogo više od naših potreba i da ona odredjuje te potrebe, a nipošto one nju. »Ponajviše, kaže Marx, potrebe nastaju neposredno iz produkcije ili iz takvog stanja stvarî, koje se osniva na produkciji. Skoro cijela svjetska trgovina se ne odvija prema potrebama individualne potrošnje, nego produkcije.

[1]) Karl Marx, *Idéologie allemande, ibid.*

Uzmimo jedan drugi primjer! Zar potreba bilježnika ne pretpostavlja neko stalno gradjansko pravo, koje je samo izražaj nekog razvoja vlasništva t. j. produkcije?[1]) U biti svojoj čovjek je radnik, djelotvorac.

Odnosi produkcije. Podloga i nadgradnje društva.

Produkcija — osnovna činjenica realne egzistencije čovjekove — sačinjava ne samo osnovicu njegovog ličnog, nego i njegovog društvenog života. Ona odredjuje i uzrokuje osnovne društvene odnose. Prema tome, društvo je u svojoj realnoj biti, a ne kako ga ljudi obično zamišljaju, organizacija izmjenâ prema produkciji kao posljedici i cilju. Zahtjevi razvoja njegovih produktivnih snaga sile čovjeka da živi u društvu, u koliko pojedincu razvoj njegovog rada ne dopušta da ih zadovolji. Za čovjeka je zato društveni život bitan, kao što je za njega i produkcija bitna. On je za njega bitan u prvom redu radi produkcije, a ne radi njegovih potreba. Ljudi su se organizirali u društvo radi proizvodnje, budući da je ona bit njihova života. Prvotne društvene izmjene su dakle *odnosi* produkcije, a društvo u svojoj *podlozi* (bazi), u svom ustrojstvu, u svojoj biti, je samo skup odnosa produkcije. Oni dominiraju, uvjetuju, odredjuju sav ostali društveni život: usavršavanje ovih odnosa sačinjava savršenstvo društva. Svi ostali društveni odnosi dolaze na drugo mjesto, nemaju nikakovog udjela u bitnoj osnovi društva, oni su samo (da upotrebimo izraz ustaljen u marksizmu) njegova nadgradnja *(superstruktura).*

Vidjeli smo, da su odnosi produkcije po sebi

[1]) Karl Marx, *Misère de la philosophie,* 3e édit. Giard, 1922, p. 23.

realni odnosi, objektivni i materijalni, i da prema tome prethode svakoj svijesti i svakoj volji ljudskoj. »Oni nastaju, a da ne prodju kroz ljudsku svijest; mijenjajući svoje produkte, ljudi ulaze u odnose produkcije, a da toga ni ne opaze[1]).« Ne samo što njih svijest ne odredjuje, nego oni nju; oni su odredjeni samo razvojem materijalnih produktivnih snaga, čiji su oni nužni produkt. Nema sumnje, da ovi odnosi u stalnome momentu dolaze do izražaja u čovječjoj svijesti i da se nalaze u propisima, zakonima, ustanovama (prihvaćeni sistem produkcije), ali ovi svijesni oblici produkcije samo su, više ili manje otsijev stanja, *realnih* odnosa produkcije, koji odgovaraju razvojnom stanju produktivnih snaga: ovaj juridički poredak produkcije, kao rezultat svijesne djelatnosti čovjekove, takodjer je samo nadgradnja.

Ovako smo došli do osnovne ideje marksističke sociologije, po kojoj se »društveni odnosi dijele na materijalne i ideološke, gdje su ovi zadnji samo nadgradnja, koja se diže na prvima«;[2]) prvi su sadržaj, a drugi oblik društva; prvi su naime uzrok drugih. Treba naglasiti, da izmedju materijalne strukture i ideološke superstrukture (nadgradnje) postoji odnos kao izmedju uzroka i posljedice; stoga onoga časa kada juridičko-političke nadgradnje ne budu odgovarale više stanju realnih odnosa produkcije, onda će, pod pritiskom produktivnih snaga, umjetni i ideološki društveni okvir, poslije manjeg ili većeg otpora, neizbježivo popucati: to je revolucija.

[1]) L é n i n e, *Qu'est-ce que les »Amis du Peuple« et comment ils combattent les social-démocrates.* Cf. *Du matérialisme historique,* P. B. L., bureau d'éditions, Paris, p. 32.

[2]) L é n i n e, *ibid.*

Evo kako Karl Marx u zbijenom pregledu izražava ovu osnovnu doktrinu svog socijalnog materijalizma. Ovaj su tekst više puta citirali Engels i Lenjin (ovaj zadnji vidi u njemu »potpunu formulu osnovnih teza materijalizma primijenjenog na ljudsko društvo«[1]). »Opći rezultat do kojeg sam došao i koji mi je, pošto sam ga dosegao, služio kao glavna nit u mojem proučavanju može se u kratko ovako formulirati: U društvenoj produkciji za svoj opstanak, ljudi dolaze do odredjenih odnosa, nužnih i neovisnih o njihovoj volji, do odnosa produkcije, koji odgovaraju izvjesnom stupnju njihovih materijalnih produktivnih snaga. Skup ovih odnosa produkcije sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu podlogu, na kojoj se diže juridička i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju odredjeni oblici društvene svijesti. Način produkcije materijalnog života uzrokuje proces društvenog života, političkog i intelektualnog uopće. Čovječja svijest ne odredjuje njegovo bivstvo, nego naprotiv socijalno bivstvo ljudi odredjuje njihovu svijest. U stalnome periodu svog razvoja, materijalne produktivne snage društva dolaze u protuslovlje s postojećim odnosima produkcije, ili — a to je samo njegov juridički izraz — s odnosima vlasništva, unutar kojih su se doonda kretale. Ovo su odnosi bili oblici razvoja produktivnih snaga, a sad postaju njegovim zaprekama. Tada nastaje doba društvene revolucije; promjene u ekonomskoj bazi prevrću brže ili sporije cijelu golemu nadgradnju. Kada promatramo takve preokrete, moramo uvjek razlikovati materijalni preokret uslova ekonomske produkcije — što se vjerno može ustanoviti pomoću prirodnih nauka — od juridičkih, političkih, vjerskih, umjetničkih ili filozofskih

[1]) L é n i n e, *Karl Marx et sa doctrine,* p. 14.

oblika, ukratko, ideoloških forma, pod kojima ljudi spoznavaju ovaj sukob i vode ga do *kraja*. Kao što se pojedinca ne može prosuditi po ideji, koju ima o sebi, tako isto se ne može takvo prevratno doba prosuditi po svijesti, koju ima o sebi; treba naprotiv objasniti ovu svijest po protuslovljima materijalnog života, po sukobu koji postoji izmedju produktivnih društvenih sila i odnosa produkcije[1]).«

Ekonomski materijalizam i determinizam.

Nije teško opaziti deterministički karakter ove materijalističke koncepcije društva. S jedne strane, društvene su nadgradnje uvjek na kraju krajeva ovisne od odnosa produkcije; s druge strane, sami odnosi produkcije su isto tako »odredjeni, nužni i neovisni od ljudske volje« (da se opet poslužimo riječima samog Karla Marxa). Stoga je on mogao smatrati *realni,* objektivni razvoj društva prirodnom činjenicom, »procesom prirodnog razvoja«, koji je podvrgnut neizbježivim zakonima, i zato primijeniti na to strogo naučni studij.

U ovoj teoriji osnovni determinizam društvenog razvoja je dakle neosporan. Medjutim, kao što smo već napomenuli u prijašnjem poglavlju, govoreći samo o filozofskom aspektu (problemu) moramo se čuvati previše simplicističkog determinizma. U prvome redu činjenica, da je sve što se tiče nadgradnje i društvene svijesti čovjekove odredjeno razvojem produktivnih sila, ne znači da nadgradnje i ideologije ne utječu, i obratno, na same odnose u podlozi. Prema tome kakve su filozofske i vjerske koncepcije, juridičke i političke

[1]) Karl Marx, *Préface à la »Contribution à la critique de l'économie politique«.*

ustanove, razvitak ekonomskih relacija u odnosima produkcije može biti usporen, ubrzan i modificiran; iako na koncu konca realni utjecaji produkcije uvijek imaju glavnu riječ, jer svijest ne odredjuje bivstvo, nego bivstvo odredjuje svijest.

Isto tako, iako su osnovni odnosi produkcije »odredjeni, nužni i neovisni o volji«, ne smijemo isključiti svaki utjecaj volje i slobode. Engels to objašnjava na jednoj stranici svoje studije o Ludwigu Feuerbachu. On pokazuje kako se »povijest razvoja društva... *bitno*[1]) razlikuje od razvoja prirode. U prirodi (u koliko ne računamo s reakcijom, koju vrše ljudi na nju) samo nesvijesni faktori djeluju jedno na druge i u njihovoj se izmjeni očituje opći zakon. Od svega onoga što se proizvodi... ništa se ne proizvodi kao svijesni, voljni cilj. Naprotiv, u povijesti društva, djelujući faktori su isključivo ljudi, koji posjeduju svijest i koji rade promišljeno ili strastveno, te idu za odredjenim ciljevima; ništa se ne dogadja bez svijesne namjere, bez voljne svrhe. »Pa ipak, nastavlja odmah Engels, »ova razlika, ma kako ona bila važna za povjesno istraživanje..., ne može ništa promijeniti na činjenicama, da je tok povijesti pod utjecajem nutarnjih općih zakona«. On to objašnjava: »I ovdje naime, iako svi individui pojedinačno teže za nekim ciljevima... rijetko se ostvari željena namjera; u velikom broju slučajeva, putovi se mnogobrojnih ciljeva ukrštavaju i suprotstavljaju jedni drugima«. Engels zaključuje: »Tako sukobi bezbrojnih želja i pojedinačnih djela stvaraju, na području povijesti, stanje koje je potpuno slično onome, što vlada u nesvijesnoj prirodi. Ciljeve naših akcija smo htjeli, ali rezultate koji stvarno slijede te akcije, nismo htjeli, a ako u

[1]) Mi pocrtavamo (Ducatillon).

početku izgleda da odgovaraju ipak željenom cilju, one na koncu imaju sasvim drukčije posljedice nego smo mi to željeli[1])«. Prema tome u tom razvoju ne vlada slučaj, kako bismo po izgledu mogli misliti, nego djelovanje nutarnjih zakona, pokretne sile skrivene iza svijesnih motiva, po kojima ljudi djeluju; osim toga, jer su nutarnje, imajući u sebi princip svog kretanja (autodinamičke) i ne nalazeći izvan sebe svoj uzrok, svoje odredjenje, ne smijemo reći, da su ove sile, pravo govoreći, podvrgnute nekom determinizmu. One odredjuju i nisu odredjene; one odredjuju sve ostalo.

Socijalna nauka ima da otkrije baš ove duboke pokretne sile i njihove prirodne zakone, njih je Marx nazrijevao u materijalnim produktivnim snagama.

U tomu se sastoji materijalistički aspekt komunističke sociologije. Jasno vidimo, kako je za nj karakteristično prvenstvo koje pripisuje ekonomskim odnosima.

Izložimo u kratko slijed ovih zaključaka: čovjek je u prvom redu materijalni proizvadjač materijalnih sredstava za opstanak, on je radnik, to je njegova definicija; čovjek koji ne ostvaruje ove definicije, nije čovjek. Njegova osnovna djelatnost je dakle produktivan rad, ona uvjetuje i odredjuje sve ostale pa i najduhovnije djelatnosti.

Na podlozi ove bitne djelatnosti osnivaju se izmedju njega i njegovih bližnjih temeljni odnosi društvenog života, ekonomski odnosi; odatle potječu i time su odredjeni svi ostali odnosi.

Klasna borba.

Kao što komunistička filozofija nije obični materijalizam (ima i drugih materijalizama, koji se

[1]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 53, 54.

od ovoga sasvim razlikuju), tako ni komunistička sociologija nije obični ekonomski materijalizam (gradjanski ekonomski liberalizam, njezin zakleti neprijatelj, takodjer je neki materijalizam). Komunistički filozofski materijalizam ističe se time, što je *dijalektičan*, a uporedo s tim, njegov ekonomski materijalizam ima za oznaku *revolucionarnost*.

Sada moramo izložiti ovaj revolucionarni aspekt komunističke koncepcije. Sav je u doktrini o klasnoj borbi. Evo u čemu se ona sastoji.

Znamo, da je, po dijalektičkom materijalizmu, realnost u sebi, u svojoj biti protuslovna. Iz sukoba protivština nastaje pokret, bivanje koje sačinjava samu bit bivstva.

Ovi protuslovni elementi jesu klase. Njihov sukob unutar društva sačinjava njegov život, njegov pokret, njegov napredak, njegovu bit.

U provedbi svojih društvenih odnosa ljudi se grupiraju u obliku klasa. Sve druge skupine ljudi, sve druge ljudske socijalne funkcije (obitelj, zvanje, domovina, vjera i t. d.) su obzirom na ovu sporedne. Klasna veza je najjača od svih ljudskih veza. Klasa je prvotni društveni element. Razlog je tome, što klase potječu neposredno iz položaja i uloge ljudi, obzirom na produkciju — a vidjeli smo već, da je ona prva ljudska djelatnost i bitni osnov društva. Klase su podjela ljudi po ulozi, koju imaju u produkciji. Ova razlika medju ljudima obzirom na produktivni rad, koji se nalazi na dnu klasne podjele, nije bilo kakva, nego baš ona razlika, koja potječe iz činjenice, što u organizaciji produktivnih odnosa, neki ljudi iskorišćavaju rad drugih, da ga sebi prisvoje, da ga izrabe. Podjela u klase je na taj način podjela u izrabljivače i izrabljene. Sam izvor klasâ je izrabljivanje čovjeka po čovjeku.

Budući da je najosnovnija ljudska podjela čovječanstva klasna podjela, to različiti načini kako je ova podjela provedena, karakteriziraju, na kraju krajeva, različite civilizacije. Stoga stari vijek pretstavlja tip ropskog društva, gdje se podjela u klase svodila na gospodare i robove. U tom tipu društva, ne samo što su gospodari imali sva sredstva produkcije, zemlju i orudja, nego čak i produktivnu snagu, same robove. Poslije tog ropskog oblika društva došlo je feudalno društvo, gdje je podjela u klase bila podjela na gospodare i kmetove i t. d... Komunistički teoretičari o klasi u ovom pogledu ističu ono (to je vrlo važno), što ćemo odmah promotriti: dok se u prvim historijskim vremenima skoro svugdje može utvrditi hijerarhijska podjela društva, graduirana ljestvica društvenih položaja (u starom Rimu patriciji, vitezovi, plebejci i robovi; u srednjem vijeku vlastela, vazali, majstori, pomoćnici i kmetovi, i u svakoj od ovih klasa naročite gradacije), dotle u naše doba podjela u klase kao da se pojednostavljuje i ide za podjelom na buržuaziju i proletarijat.

Ove različite klase, koje sačinjavaju temeljnu društvenu podjelu, u biti svojoj jesu i moraju da to budu (a ne mogu da to ne budu) — protuslovne. Izmedju izrabljivačâ i izrabljenih mora da postoji neprijateljstvo i borba. Klase su definirane samo po svojoj neuklonjivoj opoziciji: budući da svaka klasa postoji i jest samo po svom antagonizmu prema drugoj, ona je baš ono što priječi jednu, da je svedemo na drugu. Stoga je, po komunizmu, apsolutna neostvariva utopija sanjati velikodušno o sjedinjenju i pomirenju klasa. Svaka doktrina koja ide za tim ciljem sigurno je osudjena na propast.

Osim toga, budući da je podjela u klase najosnovnija društvena podjela, ovaj klasni antagonizam je najdublji od svih što ih društvo pozna. Klasna borba je najveća borba u povijesti, a sve ostale: političke, filozofske, umjetničke, naučne i vjerske su samo posljedica, rezultat, neki način onog prvog neprijateljstva. Sav se povjesni razvoj svodi na ovu borbu. »Povijest svakog društva do danas — izjavljuje *Manifest komunističke stranke* — bila je samo povijest klasnih borba. Slobodnjaci i robovi, patriciji i plebejci, baruni i kmetovi, cehovski majstori i pomoćnici, u jednu riječ tlačitelji i tlačeni, u neprestanoj opreci, vodili su neprekidno rat, čas javno, čas tajno, rat koji je uvijek svršavao ili s revolucionarnom preobrazbom čitavog društva ili uništenjem obih klasa, koje su se nalazile u borbi[1])«. Danas pak, uzevši u obzir ovo pojednostavljenje klasne podjele, »društvo se sve više dijeli u dva golema tabora, u dvije neprijateljske klase: buržuazija i proletarijat«. Ali ova borba je i »najviši pokretač dogadjaja«, zakon o razvoju društava, ono što daje realnost jednom društvu, što izražava njegov dinamizam, njegovo bivanje t. j. samo njegovo bivstvo, — bivstvo, posljedica djelovanja protivština, bivstvo koje može da bude samo dinamizam i to samo *svoj* vlastiti dinamizam.

Misija proletarijata.

Marx i Engels su potanko analizirali ovu klasnu borbu. Oni su, na primjer, pokazali, kako vladajuća klasa radja i razvija svoju suprotnost, koja je malo po malo nadvlada, i tako dalje. Prema tome pravilu, gradjanstvo (buržuazija) uzrokuje postanak i razvitak proletarijata, koji se jača i raste samim razvojem kapitalizma. Oni su pokazali kako dominirajuća klasa izrabljivačâ razvija-

[1]) *Manifeste du Parti communiste.*

jući se uvijek sve više u razvoju prema svom triumfu (t. j. izrabljujući sve više), biva time sve manje i manje produktivna; takvom postaje ona klasa, koja ne radi, a izrabljuje rad drugih — izrabljenih. Ona prema tome sve manje pretstavlja radnu snagu, temeljnu pokretnu silu društva, i ne izražava više njegov dinamizam, njegovu supstancu, njegovo bivstvo. Izrabljivači se onda sve više i više drže formalne, ideološke nadgradnje, koja je njihovo djelo, koja je u danom času mogla izražavati stanje ondašnjih uslova u realnim produktivnim silama, ali koja se malo po malo prestaje podudarati s njima i biva sve više i više njihovom zaprekom. Oni se nje grčevito drže; misle samo kako će je sačuvati. Te nadgradnje (filozofija, moral, vjera, juridičko-političke ustanove i, u prvom redu, država) su u rukama klase koja izrabljuje, u isto doba sredstvo za maskiranje i održanje svoje nadmoći. One su samo oblici velike laži, velike društvene nepravde.

Ali nasuprot ovoj ukočenoj i konzervativnoj klasi, radna klasa, ona koja pretstavlja pravu stvarnu ljudsku vrijednost, interese razvoja produktivnih sila, ona koja posjeduje i ispunjava osnovne pokretne energije bivstva, to je klasa dinamičke i revolucionarne djelatnosti, sila bivanja, po kojoj se utvrdjuje sama bit socijalne realnosti. Odatle revolucionarna misija proletarijata.

Uspostava komunističkog društva.

Marx i Engels su još pokazali — i ovdje dolazimo do najvažnije tačke njihove teorije o klasnoj borbi, — kako ova razlika izmedju tlačiteljâ i tlačenih, ova podjela društva na klase, nije nikada bila tako jednostavna, tako jasna, tako strogo omedjena kao u današnje doba, kada se klasna

borba usredotočila na borbu kapitala i rada. Stoga su oni i uvjereni, da je klasna borba došla do odlučne faze i da se približava čas velikog definitivnog preokreta u povijesti.

Po komunističkom shvaćanju naime, ako je klasna borba bila dosada zakon povijesti (dakle zakon društvenog razvitka i prema tome samo društvo), ne mora to tako uvijek biti. Zapravo povijest, kako smo je dosada poznavali, bila je samo uvod u pravu povijest. Po samoj sili razvoja socijalne stvarnosti, klasna borba mora neizbježivo na koncu da stvori definitivni oblik društva, gdje će sve klase biti porušene, gdje više ne će postojati izrabljivanje čovjeka po čovjeku, gdje će svi biti jednaki (budući da će razlike što proistječu iz produktivne djelatnosti pojedinca biti takodjer nivelirane). Tada će sve nadgradnje biti uništene počevši od države; društvo će biti svedeno na čisto stanje t. j. na svoju podlogu (bazu), bit, savršenstvo, dakle na same realne odnose produkcije. Onda će »namjesto starog gradjanskog društva, s njegovim klasama i klasnim antagonizmom, nastati udruženje, gdje će slobodni razvoj svakog pojedinca biti uvjet slobodnog razvoja sviju[1])«. Poslije epohe tlačenja doći će doba slobode. Čovječanstvo će biti potpuno savršeno.

Komunizam ide za ostvarenjem toga cilja, tog konačnog čovječanstva. Treba istaknuti, da on ne misli izgraditi a priori ovu viziju budućeg društva, nego drži, da ga čita iz same historijske realnosti. On je smatra utvrdjenom posljedicom produkcije, konačnom pokretnom silom povijesti. »Sada se velikim koracima približavamo, kaže Engels, takovom stupnju razvitka produkcije, gdje je postojanje klasa ne samo prestalo biti nuždom, nego

[1]) *Manifeste du Parti communiste.*

ono postaje pozitivnom zaprekom produkcije[1]).« Sama stvarnost dakle sadrži u sebi ovo ukidanje klasa i prema tome se ravna. Stoga je taj cilj tako neizbježiv kao što je neizbježiv prividan sukob planeta.

Komunizam pokreće sve snage proletarijata i time već priznaje i prihvaća ovu nuždu; on na taj način pospješuje njezino ostvarenje mobilizacijom realnih evolutivnih energija svijeta, koje se nalaze u proletarijatu. Svijesno i sistematsko ostvarenje ovog cilja (preobrazba klasnog društva u besklasno) je revolucija, — ona kojoj su sve ostale bile samo priprave — revolucija t. j. posljednja riječ društvene i povijesne realnosti.

Stoga su učitelji komunizma vrlo pažljivo izradili doktrinu o razvoju te revolucije. Ona tvori — kako ćemo vidjeti — jedan od glavnih aspekata njihove koncepcije o klasnoj borbi.

Diktatura proletarijata.

Vidjeli smo da definitivno društvo, društvo bez klasa, ima za značajku ukidanje svih nadgradnja juridičko-političkih i prema tome, ukidanje države. Po komunističkom shvaćanju država je u rukama izrabljivačke klase (danas gradjanske klase) veliko sredstvo tlačenja. »Budući da je država nastala, kaže Engels, iz potrebe obuzdavanja klasnih antagonizama, ali u isto doba i usred klasnog sukoba, ona je redovno država najmoćnije klase, one klase koja ekonomski dominira, koja time postaje i politički dominantnom klasom, te tako stiče nova sredstva za podjarmljivanje i izrabljivanje potlačene klase[1]).« Lenjin se služi mnoštvom odlučnih izraza da izreče istu ideju: »Država je mašina stvorena da podržava gospodstvo jedne klase nad drugom[2])«, ili pak: »javna sila organizirana za društveno podjarmljivanje[3])«, i opet: »orudje despotizma jedne klase[4])«, i napokon: »naročita sprava, kojom se sistematski provodi presija i kojom se podvrgava ljude sili[5])«. U kapitalističkom svijetu država je dakle naročita sila buržuazije za ugušivanje proletarijata; sila, kojom šaka bogataša tišti milione radnika[6]). Stoga se konačna revolucija, koja ima da dokrajči sva tlačenja, ne može otstraniti dok postoji država. Država kao plod i posljedica društva osnovanog na klasnoj borbi, nestati će zajedno s klasama. Njezino dokinuće je već upisano u realnom razvitku društva isto kao i ukidanje klasa. »Klase će isto tako neizbježivo propasti kao što su i nastale, kaže Engels. S njima neminovno propada i država. Društvo, koje će reorganizirati produkciju na temeljima slobodnoga i jednakopravnog udruživanja proizvadjačâ prenijeti će čitavu državnu mašinu tamo, gdje će joj od toga časa biti mjesto: u muzej starina pokraj kotačića i sjekire od bronca[7]).« Tim ukidanjem države Karl Marx i definira revoluciju.

Medjutim zadnji cilj konačne revolucije, ukidanje klasa i države, ne će moći biti postignut najedanput; mora nužno da mu prethodi neka posredna perioda, neka prva faza, niža faza komu-

[1]) Engels, *l'Origine de la famille*, p. 229. Costes, Paris, 1931; *l'Etat*, p. 226.

[1]) Engels, *l'Origine de la famille, de la propriété privée, de l'Etat*, p. 226.
[2]) Lénine, *De l'Etat, P. B. L.*, p. 16.
[3]) *Ibid.*, p. 48.
[4]) *Ibid.*
[5]) *Ibid.*, p. 10.
[6]) Engels, *l'Origine de la famille*, p. 222 et sq.
[7]) Engels, *l'Origine de la famille*, p. 229.

nističkog društva, socijalistička faza, čija je značajka *diktatura proletarijata.*

Ovaj je momenat važan, jer je on dan od onih, po kojima se komunizam dijeli i od terorističkog anarhizma, koji hoće direktno da odbaci svaku političku formu i od reformističkog oportunizma, koji ovu diktaturu proletarijata ne smatra nižom, te ne će da u tu svrhu organizira revolucionarnu taktiku.

Komunizam naprotiv drži, da je ova etapa u razvitku revolucije apsolutno potrebna. Zato on i daje svojoj revolucionarnoj agitaciji politički karakter. Prije nego što uništi državu hoće da je osvoji; to znači da predje u njegove ruke iz ruku buržuazije. Tada država, koja je u svojoj biti organ gospodstva jedne klase, postaje sredstvom vlade, proletarijata.

Evo što kaže u tom pogledu *Manifest komunističke stranke:* »Prikazujući u velikim crtama faze proleterskog razvoja, izložili smo historiju gradjanskog rata, više manje latentnog, koji muči društvo dok ovaj rat ne bukne u otvorenu revoluciju, po kojoj će proletarijat osnovati svoje gospodstvo na ruševinama buržuazije... Prva je etapa u radničkoj revoluciji uredjenje proletarijata u dominantnu klasu, osvojenje demokracije. Proletarijat će se poslužiti svojom političkom nadmoći, da pomalo otme sav kapital buržuaziji, da usredotoči sva sredstva produkcije u rukama države t. j. proletarijata organiziranog u dominantnu klasu i da, što je brže moguće, umnoži količinu produktivnih snaga[1]).«

Ne zaboravimo, da država u tom stadiju nije dokinuta nego da ostaje ono što jest: orudje gospodstva jedne klase. Jedino je ono prešlo iz ruku

[1]) *Manifeste du Parti communiste.*

buržuazije u ruke proletarijata. Ali, dok buržuazija ne može opstojati bez proletarijata, koji drži produktivnu snagu i dok njezino gospodstvo ne samo što ne uništava proletarijat nego ga jača, dotle će politička diktatura proletarijata naprotiv moći skršiti beskorisnu buržuaziju. Ona će polučiti taj cilj ekspropiacijom kapitalista, preobrazbom svih gradjana u radnike, koji su zaposleni u istom velikom »sindikatu produkcije«, državi, i potpunom subordinacijom čitavog rada ovog sindikata jednoj u istinu demokratskoj državi.

Imajmo na umu takodjer, da u toj periodi ni klasna borba ne će biti dokinuta, (jer to može samo da bude zajedno s ukidanjem države), ona će naprotiv, kaže Lenjin, biti »neobično jaka i poprimiti će dosada još nevidjenu pooštrenost[1])«.

Do ove prethodne periode danas je došla *Unija sovjetskih republika* u Rusiji.

Istom kasnije, nakon duljeg ili kraćeg vremena, moći će se ostvariti drugi konačni stadij revolucije. Ali, dok se prvi može ostvariti samo silom, dotle se drugi mora izvršiti bez sukoba, »slabljenjem« države. Država će slabiti prema tome, kako se bude vršilo ukidanje podjele rada; nestati će je kad se dokine opozicija izmedju intelektualnog i fizičkog rada, i tada rad postane ne samo sredstvom života, nego i prvom potrebom življenja[2])«. Tada će država, jer je postala nepotrebna, iščeznuti u isto vrijeme kao i izrabljivanje čovjeka po čovjeku i klasno neprijateljstvo. To će napokon biti komunistička era svijeta.

U tome se dakle, u glavnim crtama, sastoji marksistička doktrina klasne borbe, i ona je dopuna njegovoj doktrini ekonomskog materijalizma.

[1]) Lénine, *l'Etat et la Révolution (P. B. L.)*, p. 41.
[2]) Karl Marx, *Critique du programme de Gotha.*

U pismu, koje je napisao 5. ožujka 1852., Karl Marx tačno kaže, što njemu pripada, što je prema tome marksistički ispravno u toj teoriji. I zbilja, ako je važno to izvesti na čistac, ono što Marx kaže u tom pogledu neosporno je: »Što se mene tiče, piše on, nije moja zasluga, da sam otkrio postojanje klasa u savremenom društvu, niti što sam otkrio, da se te klase medjusobno bore. Gradjanski su povjesničari još mnogo prije mene izložili historijski razvoj ove klasne borbe, a gradjanski ekonomisti, ekonomsku anatomiju klasa. Evo novih izlaganja, koje sam ja donio: 1. postojanje je klasâ u vezi samo s nekim povjesnim borbama u koliko se ove odnose na razvoj produkcije; 2. klasna borba vodi nužno diktaturi proletarijata; 3. ta ista diktatura samo je prelaz k ukidanju svih klasa i k stvaranju besklasnog društva[1])«. Teško je bolje sažeti u bitnim crtama čitavu doktrinu, koju smo izložili.

Vlasulja s filistarskim repom.

Naš cilj nije, da na ovim stranicama pobijemo marksističku doktrinu, nego da je u prvom redu izložimo u koliko je to moguće, na najobjektivniji i najpošteniji način; da je razumijemo. Naša bi želja bila da jedan kompetentni komunista uzmogne ustvrditi, da smo to zbilja i postigli. Ovo nastojanje oko objektivnosti, poštenja, pravde i istine izgleda nam najvažnije. Mnogi su često pobijali komunizam, a da ga nisu poznavali. Čemu se onda čude, što su im takva pobijanja bila bezuspješna? Uvijek kompromitiramo obranu vlastite stvari, kad tako radimo. Ta o čemu se radi u prvom redu, ako ne o istini? »Neka najprije na-

[1]) Karl Marx, pismo Weidemeyer-u od 5. ožujka 1852. objavio Mehring 1907. u »*New-Zeit*« (XXV, 2, 154).

stoje upoznati religiju protiv koje se bore, prije nego udju u borbu«, dovikuje Pascal. Ono što Pascal kaže za religiju u stoj mjeri vrijedi za komunizam. Kršćanstvo moramo i možemo braniti samo lojalnim sredstvima.

U drugom redu hoćemo — to je drugi aspekt našeg zadatka — naznačiti, ali samo naznačiti, tačke u kojima se komunistička doktrina susreće s kršćanskom. Zatim ćemo pokazati, u čemu joj se protivi i na koncu, ako toga ima, u čemu se poklapaju. Još nam preostaje da ispunimo ovaj drugi dio našeg programa o predmetu, koji smo izložili.

Medjutim, prije nego do toga dodjemo, htjeli bismo iznijeti jedno opažanje, koje kao da nam nameće komunistička doktrina klasne borbe, kako smo je mi prikazali u krupnim crtama. Ova teorija želi da bude (po Lenjinovim riječima) »dostojno proširenje« dijalektičkog materijalizma na društvene pojave. Ovaj dijalektički karakter materijalizma je u istinu najbitnija oznaka komunizma, ona do koje on najviše drži. Zbog tog momenta komunizam u filozofiji dolazi u sukob sa svim drugim oblicima materijalizma, a u sociologiji on nema goreg neprijatelja od ekonomskog liberalizma, koji je socijalno takodjer materijalističan. Rekli smo, da ova dijalektička revolucionarna koncepcija kani obračunati sa statičkom koncepcijom svijeta u korist jedne koncepcije u biti dinamičke: »Velika temeljna ideja, po kojoj ne smijemo shvaćati svijet kao kompleks dovršenih *stvari*, nego kao kompleks *procesâ*, u kojima stvari, prividno stalne, isto ako i njihovi intelektualni refleksi u našem mozgu, ideje, prolaze kroz neprekidnu promjenu bivanja i opadanja[1])«. Tako

[1]) E n g e l s, *Ludwig Feuerbach*, p. 49.

govori Engels kad hoće da definira komunističku dijalektiku. »Ona pokazuje, kaže on opet, nemoć svih stvari te za nju ništa ne postoji osim neprekidnog procesa bivanja i privremenosti[1]) i t. d.«. I drugdje, opet precizirajući, ovog puta obzirom na historiju i razvoj društva, kaže da »povijest ne može naći potpuni cilj u nekom savršeno idealnom stanju čovječanstva; savršeno društvo, savršena država su stvari, koje mogu postojati samo u mašti... Svaka je etapa nužna i, prema tome, opravdana za doba i uslove, kojima duguje svoj postanak, ali nemoćna je i neopravdana prema novim višim uslovima, koji se pomalo razvijaju u njezinom vlastitom krilu; ona mora prepustiti mjesto višoj etapi, koja kasnije opet ulazi u ciklus opadanja i propasti[2])«. Na slijedećoj stranici Engels kritizira Hegela, kojemu Marx i on duguju svoju dijalektiku, što nije bio dosljedan, pa je bio »prisiljen da ovom procesu dade neki završetak«, što je zaključio s nekom vrsti apsolutne istine, čiju je projekciju i ostvarenu eksteriorizaciju vidio, u »onoj reprezentativnoj monarhiji, koju je Fridrih Vilim III uzalud obećavao tako uporno svojim podanicima, t. j. u indirektnoj, ublaženoj i umjerenoj dominaciji bogatih klasa, a adaptiranoj malogradjanskim uvjetima ondašnje Njemačke[3]).« Zar ova ista kritika, inače vrlo ispravna, što je Engels upravlja Hegelu, ne mora biti primijenjena na samu komunističku doktrinu? Zar ta doktrina ne vodi čovječanstvo, procesom razvoja produktivne snage, odnosima produkcije i klasnom borbom, prema nekom definitivnom stadiju, gdje, kad ne bude više klasa, ne će biti ni

[1]) *Ibid.*

[2]) *Ibid.*, p. 13.

[3]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 15.

antagonizma ni borbe? Ta kako će onda društvo moći živjeti i postojati bez svake nutarnje kontradikcije, bez svakog bivanja, bez svakog »neprekidnog procesa bivanja, prolaznosti i opadanja«? »Povijest ne može naći potpunu svrhu u savršeno-idealnom stanju čovječanstva; savršeno društvo, »savršena država« su stvari, »koje postoje samo u mašti...«, vidjeli smo malo prije Engelsa kako izjavljuje. Nije li baš to pobijanje komunizma?

Da protumači Hegelovu nedosljednost, Engels, u istom razlaganju, poziva se na »fakat da je Hegel bio Nijemac, i da je za glavom nosio, kao i njegov savremenik Goethe, komad vlasulje s filistarskim repom[1]).« Ako je ovo tumačenje dobro, onda je možda potrebno tražiti drugdje, ne samo u filozofiji, nego i u nauci, na kojoj se ipak želi osnivati čitavi ovaj sistem, razlog zašto Marx i Engels zaustavljaju u vremenu, kako to oni čine, dijalektički i revolucionarni razvoj društva.

Kršćanski i komunistički realizam.

Uporedimo sada komunističku doktrinu historijskog materijalizma s kršćanskom doktrinom.

Čitava se komunistička doktrina društva osniva, kako smo vidjeli, na prvenstvu produkcije sredstava za opstanak, koja je smatrana bitnim dijelom ljudskog individualnog i društvenog života. Ovo prvenstvo produkcije potpuno izlazi iz materijalističkog principa, iz prvenstva materije nad duhom. Čitav je sistem sagradjen na toj osnovi, samo se po njoj i drži. Tumačiti komunizam u bilo kojem njegovom dijelu izvan ovog

[1]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 16.

materijalizma, kojim je sav prožet, značilo bi potpuno ga izopačiti.

S druge strane kršćanska doktrina ne niječe, sigurno, važnost i veličinu materijalnog produktivnog rada. Dok je sav stari poganski svijet zazirao od tog rada, kršćanstvo je prikazalo svijetu Boga — jedinog pravog Boga — kao manuelnog radnika, po zanimanju stolara i tako je kršćanstvo doslovce rad divinizirało. Komunizam, koji Boga poriče ne može da to učini. Osim toga nema nikakve sumnje, da je kršćanstvo smatralo taj rad prvotnom ljudskom dužnosti; nije komunizam, nego Sveti Pavao[1]) izrekao prvi rečenicu, koja je danas slavna u komunističkoj Rusiji: »Onaj koji ne radi nema pravo da jede«. Kršćanstvo nije nikada poricalo važnost rada kao faktora društvene izgradne i evolucije.

U toj osnovnoj tački moglo bi izgledati, da izmedju komunizma i kršćanstva postoji neko prividno podudaranje. Ali to je samo prividno podudaranje. U stvari, komunizam i kršćanstvo ne ističu vrijednost rada na isti način i zbog istog razloga.

U prvom redu, kršćanstvo ne smatra produktivni materijalni rad najvišom čovječjom dužnosti. Po kršćanskom shvaćanju najviša djelatnost čovjekova nije materijalna, nego duhovna, jer je, po njemu, čovjek više duh nego materija, i jer za njega duh nadmašuje potpuno materiju. Kada komunizam kaže: »U početku je materija«, kršćanstvo mu suprotstavlja: »U početku bijaše Riječ[2])«, i daleko od toga da niječe materiju, odmah dodaje: »I Riječ je postala tijelom[1])« Ako je istina, da u komunizmu materijalizam sve prožimlje, sve uvjetuje, to isto treba reći o duhu u kršćanstvu. Zato, dok komunizam propovijeda rad zbog njegovog materijalnog obilježja, dotle ga kršćanstvo, protivno od njega, propovijeda zbog njegovog duhovnog značenja, zbog čitavog onog duha, koji ga prožimlje, rasvijetljuje i oživljava. Uostalom samo tako je rad, po kršćanskom shvaćanju, uspješna snaga društvene evolucije. Za njega se princip kretanja, života, bivstva ne nalazi u materiji kao materiji, on može biti u materiji samo po duhu, koji u njoj djeluje: *Emitte spiritum tuum et creabuntur et renovabis faciem terrae.* Duh, istina u materiji (Utjelovljenje), ali ipak *duh* je pokretač preobrazbâ svijeta; taj duh ne radi ništa više u materijalnom produktivnom radu. Jasno je, da prividno podudaranje izmedju kršćanstva i komunizma u sebi krije kategoričku opoziciju.

Ovaj se principijelni antagonizam mora odraziti i na posljedicama. Tako kršćanstvu podjela čovječanstva u klase nije osnovna podjela: ljudi socijalno ovise o obitelji, o domovini, o nekom zanimanju prije nego pripadnu svojoj klasi (to ne znači još da kršćanstvo ne priznaje klasâ ni njihove važnosti, koja je u moderno doba porasla).

Ali kršćanstvo baš priznaje osnov klasâ kao i inače, osnov obiteljî, domovinâ, zanimanjâ, i to ne samo kao komunizam, za izvjesni stadij društvene evolucije. Ono ne niječe, sigurno, da ove razne ljudske skupine ne mogu, tokom vremena, poprimiti vrlo različite oblike: on o tome dosta zna, kad je doživio ne samo moderno društvo, nego ima dvadeset vjekova iskustva za sobom. Ono zna, da se svijet mijenja i da će se nepre-

[1]) Sveti Pavao, druga poslanica Solunjanima, cap. III, v. 10: *Quoniam si quis non vult operari, nec manducet.* »Ako netko ne će da radi, neka niti ne jede.«

[2]) Evandjelje po svetom Ivanu, cap. I, v. 1.

[1]) Evandjelje po svetom Ivanu, cap. I, v. 14.

stano mijenjati. Ono to zna bolje nego itko. Stoga je ono toliko mudro, da ne će da zaustavi ovaj razvoj ni u kakvoj juridičko-političkoj formi, sadašnjoj, prošloj ili budućoj: ono ima shvaćanje za stabilno ali i za relativno.

Kršćanstvo ne mora ni od koga naučiti, da je klasna borba, kao borba domovinâ i obiteljî, *činjenica* i još k tome *sila povijesne evolucije.*

Za njega, kao i za komunizam, idealna država je moguća samo ukidanjem te borbe, ali ono je toliko realistično, te se ne nada, da će se ikada moći ta idealna država ostvariti na ovom svijetu, premda on po dužnosti svojoj ide za njezinim ostvarenjem; njegov mu realizam takodjer ne dozvoljava (protivno od komunizma) da zamišlja to društvo kao društvo bez klasâ.

Kao i komunizam i ono priznaje nuždu borbe u traženju idealnog društva; ali, protivno od komunizma, borba koju ono nagovješta nije borba klase protiv klase, čovjeka protiv čovjeka, to je borba protiv osnovnog korijena svakog rata, svakog tlačenja, t. j. protiv egoizma, mržnje, gdje god oni bili; a nikakva klasa nije bez njih, kao i nikakav čovjek. Ta je borba, a ne ona druga, pokretač pravog ljudskog napretka, društvenog i individualnog.

Ne ćemo dalje nastaviti s ovom uporedbom, ali, zar ono što smo izložili nije dovoljno da pomislimo, da ipak možda komunizam nije toliko realističan i naučan, koliko on to misli, a da izmedju kršćanstva i komunizma nije onaj realističniji koji se takovim drži?

Osnovna zabluda (dvoličnost).

Ipak nam izgleda, da uporedjivati kao što smo netom učinili, komunizam i kršćanstvo, jedno pre-

ma drugome, kao dvije izolirane stvarnosti i suprotstavljati ih riječ po riječ (kako god tačna bila suprotnost, koju smo ustanovili, a koja, u svakom slučaju, ima svoju vrijednost), da to nije možda sasvim časno, pošteno.

Ono što ćemo sada u tom pogledu reći izgleda nam neobično važno.

Sav je komunizam prožet materijalizmom. Odatle njegova temeljna suprotnost kršćanstvu. U zadnjem smo poglavlju vidjeli (taj smo aspekt nastojali vidno istaknuti), kako se Marxov dijalektički materijalizam formirao prema Hegelovom idealizmu, bilo da je kategorički prihvatio njegov antipod — obzirom na sam materijalizam, — bilo da ga je nastavio, preokrenuo i tako preobrazio — obzirom na dijalektiku. Vidjeli smo, da je ovo genetičko tumačenje Marxove misli neobično vrijedno i važno za njezino shvaćanje. Zakon stvaranja ove teorije je zakon njezinog nutarnjeg sastava: postanak joj tumači prirodu. Marksizam je takav, jer se takvim rodio. Drugim riječima, marksizam je ono što jest samo u odnosu prema idealizmu, bilo da mu se protivi, bilo da prihvaća neke njegove elemente; pa ga možemo shvatiti samo ako ga uporedjujemo s idealizmom. Da se o tome uvjerimo dosta je promotriti njegov rječnik. Sigurno je, da izrazi *duh, ideja, misao, svijest* i paralelno s njima *priroda, materija, bivstvo, stvarnost,* ne samo što u marksizmu imaju svoje značenje u realizaciji prema idealističkoj filozofiji, nego imaju isti smisao kao i u idealizmu, tako da marksizam kad se najžešće opire idealizmu, još uvijek je s njim u uskoj vezi. Ovo je sigurno mnogo važnije od rječnika. Pogledajmo samo: materijalizam je prihvatio riječ *duh,* isto kao i idealizam, u značenju *misao, svijest,* dakle u *subjektivnom* smislu: naprotiv riječ priroda je uzeta

u značenju *materija, bivstvo, realnost,* dakle u *objektivnom* smislu. Na taj je način, na koncu konca, suprotnost duha i materije s jedne i druge strane, suprotnost subjekta i objekta. Time se već s jedne strane materijalizam protivi u prvom redu idealizmu, kao što se objektivizam suprotstavlja subjektivizmu. Medjutim, dok idealizam miješa subjekt i duh, jer on miješa duh i misao u Ideji, dotle materijalizam, iako prihvaća antipod idealizma, pada u istu zbrku asimilirajući, protivno od njega, objekt s materijom i miješajući materiju i prirodu u realnom bivstvu. Odatle njegovo osnovno uvjerenje, da objektivno bivstvo može biti samo materija. Tako se materijalizam i idealizam, i onda kad se najviše suprotstavljaju, podudaraju u osnovnoj dvoličnosti.

U zadnjem smo poglavlju pokazali, da po hegelovskoj dijalektici, koju je Marx preuzeo, ništa ne postoji i da se ništa ne zamišlja bez unutarnjeg protuslovlja, budući da je protuslovlje bit misli i bistva, samo po kontradikciji i možemo zamisliti marksistički materijalizam, jer ona samo utvrdjuje njegov opstanak; a ta je kontradikcija idealizam. Ukinete li nebivstvo, kažu teoretičari dijalektike, ruši se i bivstvo; a mi možemo reći: materijalizam se ruši, ako ukinete idealizam.

Koliko god ovo izgleda prividno, ipak nam se čini, da je od kapitalne važnosti, naročito ako se, kao ovdje za nas, postavlja problem komunizma u odnosu prema kršćanstvu. Istina je, da se ovo pitanje pojavljuje samo posredno, da tako kažem. U razvoju komunizma susrećemo kršćansku suprotnost samo indirektno — preko idealizma. Komunizam je nastao ne toliko u odnosu prema kršćanstvu, koliko prema idealizmu, koji se sam već suprotstavlja kršćanstvu. Moramo ga dobro shvatiti, ako ne ćemo da se teško prevarimo; prva

bi zabluda bila miješati kršćanstvo s idealizmom. Kršćanstvo se naime u prvom redu suprotstavlja komunizmu, u koliko se ono (kršćanstvo) protivi idealizmu; a komunizam ulazi u borbu s kršćanstvom najprije kao žrtva idealizma (pa i onda kad tvrdi da ga izbjegava, a vidjeli smo na koji način). Nema sumnje, da komunistički materijalizam dolazi u jači sukob s kršćanstvom nego idealizam — već i po samom svom materijalizmu, — i to zato, što je komunizam otišao još za korak dalje u pravcu protivljenja koje je idealizam već bio započeo protiv kršćanstva. I u tome je idealizam uzrok komunističkih zabluda; samo kršćanstvo bi ga bilo moglo spasiti od ovih lutanja.

Komunizam se suprotstavlja idealizmu kao objektivizam subjektivizmu: i kršćanstvo se idealizmu suprotstavlja na taj način; komunizam se suprotstavlja idealizmu svojom brigom za konkretnim, realnim, tjelesnim — u tome je idealizam vidio samo degradaciju Ideje, pa mu nije pridjevao nikakve supstancijalne vrijednosti, ni u prirodi, a još manje u čovjeku, — i kršćanstvo drži do materijalne i tjelesne konkretnosti: njegov Bog, kako smo to malo prije rekli, nije čista Ideja, on je postao čovjekom. Kako da shvatimo ljudsku trajnost Crkve kroz više od dvadeset vjekova bez jakog smisla za realnost i bez jedinstvenog genija realnosti? Komunizam je morao do kraja suprotstaviti se idealizmu i razriješiti osnovnu *zabunu* idealizma, koju je i sam usvojio: t. j. zbrku misli, duha i subjekta i, protivno tome, zbrku prirode, materije i objekta. Ta idealistička pogreška je i osnovna pogreška komunizma, pa se prema tome kršćanstvo, u prvom redu zbog istog razloga, protivi jednom i drugom.

Ovo što smo sada rekli odnosi se samo na filozofski aspekt marksističkog materijalizma, te za-

dire u njegovu sociologiju, u koliko je ona primjena nekog filozofskog sustava, nego i rezultat naučnog proučavanja modernog kapitalističkog društva. Pa i ovdje opet možemo shvatiti socijalni marksizam samo u odnosu prema ovom modernom kapitalističkom društvu, bilo da brani protivno stanovište, bilo da je prihvatio neke njegove elemente. I opet, bez modernog kapitalističkog društva marksizam se ne bi bio pojavio, te on ostaje ono što jest, samo u odnosu prema tom kapitalističkom društvu.

To nije sve. Moglo bi se pače ustvrditi, da marksizam, kad mu se najoštrije suprostavlja, prisvaja neke principe tog modernog kapitalističkog društva. On je materijalističan u sociologiji kao i u filozofiji. A nije li moderni kapitalizam isto tako? U svom *Manifestu komunističke stranke*, Marx i Engels su ocrtali oštrim perom ono kapitalističko društvo, koje se u njihovo doba sve više utvrdjivalo; taj je opis sigurno mjestimice pretjeran, ali tko bi se usudio potpuno usprotiviti ovim recima: »Svagdje gdje se ona (buržuazija) dokopala vlasti, nogama je pogazila feudalne, patrijarhalne i idilične odnose. Ona je nemilosrdno pokidala sve one šarolike veze, koje su spajale feudalnog čovjeka s njegovim prirodnim starješinama, da više ne ostavi druge veze izmedju čovjeka i čovjeka do hladnog interesa i tvrdog metalnog novca. Ona je utopila religiozni zanos, viteški polet, osjećajnost malog gradjanina u zamrzle vode egoističke proračunanosti. Dostojanstvo osobe je pretvorila u običnu prometnu vrijednost; a mnogobrojne i teško stečene sloboštine zamijenila je jedinom i nemilosrdnom slobodom — potpunom slobodom u trgovini. U jednu riječ, mjesto iskorišćavanja, koje je bilo prikriveno vjerskim i političkim iluzijama, donijela je otvorenu, neposrednu,

grubu i besramnu eksploataciju. Buržoazija je skinula aureolu svim zvanjima, koja su do sada bila časna i poštivana. Od liječnika, pravnika, svećenika, pjesnika, učenjaka učinila je plaćeničke radnike. Buržuazija je raskidala sentimentalnu koprenu, koja je prekrivala obiteljske odnose i svela ih je na obične novčane odnošaje i t. d.[1]).«

Takovom materijalizmu, komunizam nije imao mnogo da doda.

Što da kažemo o revolucionarnom duhu i o klasnoj borbi? Tko ih je uveo u moderno društvo? Ne bi teško bilo i opet pokazati, da su momenti, u kojima se kršćanstvo i komunizam razilaze isti oni, po kojima se kršćanstvo i kapitalizam, u obliku ekonomskog liberalizma, suprotstavljaju. I ovdje je komunizam pretjerao oponirajući kršćanstvu, ali on je samo slijedio put, koji je prije njega bio otvoren i izvlači iz njega logičke posljedice.

Neobično je važno to dobro shvatiti, tako da ne miješamo, kao što se to vrlo često dogadja, kršćanstvo s ekonomskim sistemom i doktrinom (ekonomskim liberalizmom), koji s njim nemaju ništa zajedničkog; ta on se nalazi u začetku kršćanske nepomirljivosti prema komunizmu.

Ako netko hoće da bude kršćanin nije dovoljno da bude antikomunista.

III

KOMUNISTIČKA KONCEPCIJA VLASNIŠTVA

Problem vlasništva, centralni problem komunizma.

Po običnom mišljenju ljudi, spontano se riječ komunizam tumači u odnosu prema vlasništvu.

[1]) Marx et Engels, *Manifeste du Parti communiste.*

Ona doziva u pamet neki stav prema vlasništvu, neko rješenje problema vlasništva. Još tačnije, komunizam je, po običnom mišljenju, doktrina koja hoće da ukine svako privatno vlasništvo, te propagira kolektivno vlasništvo svih dobarâ, tako da više ne bude ni bogatih, ni siromašnih; da svi budu jednaki u imućstvenom pogledu, jer bogatstvo ne pripada više ni jednima ni drugima, nego jednako svima.

Tako bismo lako mogli naznačiti granicu izmedju zemalja, koje su postale komunističke i onih staroga režima (buržujski režim) demarkacionim stupom, gdje bi jedna tabla (prema Rusiji) imala ovaj natpis: »Ovdje svršava privatno vlasništvo«, a suprotna tabla (prema Europi): »Ovdje počinje privatno vlasništvo...«.

Sigurno da je ovakovo shvaćanje komunizma glavni uzrok strahu što ga on izaziva. Zar je pretjerano i drsko ustvrditi, da je strah pred komunizmom, za mnoge ljude, samo strah da ne će više moći biti vlasnici...? Mislim da nije preuzetno ustvrditi, da neki protukomuniste favoriziraju i štite religiju možda samo i u prvom redu zbog onoga, što bi mi nazvali »dogmom« privatnog vlasništva, što je, sigurno lakše shvatiti i prihvatiti od dogmâ o Utjelovljenju i Otkupljenju, o oproštanju nepravda, o ljubavi prema neprijatelju; apsolutna jasnoća ove »dogme« vrlo mnogo doprinosi shvaćanju ovih drugih... Ako je istina prema komunističkom shvaćanju, da je čovjek po biti svojoj radnik, tako da za njega onaj koji ne radi nije čovjek, neki drugi ljudi nisu možda daleko od mišljenja, da je čovjek po biti svojoj vlasnik, tako da onaj koji ne posjeduje nije sasvim čovjek...

U kratko, pristaše zajednice dobarâ i pristaše privatnog vlasništva: to izgleda u glavnome većini

ljudi suprotnost izmedju komunista i onih koji to nisu. Treba priznati, barem obzirom na komunizam, da ovaj način gledanja nije tako daleko od istine. Sigurno je, da komunizam moramo promatrati u odnosu prema vlasništvu, on je u biti svojoj jedno stanovište prema problemu vlasništva, koji je za njega od temeljne važnosti. To je neosporna činjenica, svi učitelji komunističke misli to potvrdjuju, a vidjet ćemo odmah da je zbilja tako: sav se komunizam kreće okolo vlasništva.

Istina je takodjer, da je komunističko rješenje ovoga problema u glavnom ukidanje privatnog vlasništva. Drukčije se ne će moći osnovati besklasno društvo, koje komunizam neminovno želi ostvariti. Dosljedno činjenici o produkciji, prema komunističkom shvaćanju, vlasništvo klasificira ljude i izaziva njihove borbe. »Sva povijest pisana do danas, kaže Lenjin, bila je povijest klasne borbe, povijest promjene vlasti i pobjeda jednih društvenih klasa nad drugima. Ovakvo će stanje stvari trajati tako dugo, dok ne iščeznu podloge ove klasne borbe i klasne prevlasti — privatno vlasništvo i anarhična društvena proizvodnja. Interesi proletarijata iziskuju ukidanje ovih podloga; protiv njih mora biti upravljena svijesna klasna borba organiziranih radnika[1].«

Poznato je uostalom, da se ruska revolucija sastojala u kolektivizaciji dobara t. j. u eksproprijaciji vlasnikâ u korist kolektiva pod egidom proleterske države.

I ovdje se medjutim moramo paziti previše simplicističke interpretacije komunizma. Vrlo je lako reći, da je komunistička doktrina simplicistička; ali tumačenja nekih njezinih protivnika još

[1]) L é n i n e, *Friedrich Engels* (Bibl. marxiste, n° 20, p. 49).

su naivnija. Sjećaju nas protestanata, koji optužuju katolike zbog toga što poštuju Blaženu Djevicu i govore o svećenicima, da mjesto ljudskih nogu imaju jareće... Mislim, da takve optužbe nemaju baš previše uspjeha protiv katolicizma! Već smo rekli, da taj simplicizam moramo izbjegavati kad govorimo o deterministickom karakteru komunizma, pa čak i o njegovom materijalizmu; isto je tako i s njegovim vlasništvom. Treba pročitati, u tom pogledu, nedavni *Nacrt Ustava Saveza sovjetskih socijalističkih Republika,* koji je prihvatilo u Kremlju 11. lipnja 1936. Pretsjedništvo središnjeg izvršnog Odbora S. S. S. R., a koji ima biti podnesen Kongresu Sovjeta na ratifikaciju 25. studenoga iste godine. Tu nalazimo ovo: Čl. 9.: »Pored socijalističkog ekonomskog sistema, koji zauzima dominantni položaj u ekonomiji S. S. S. R., zakon dozvoljava i male privatne ekonomije seljaka kao pojedinaca i malih obrtnika, što se osnivaju na ličnom radu isključujući eksploataciju tudjeg rada.« A u čl. 10.: »Zakon štiti osobno vlasništvo gradjana, koje se odnosi na prihode i uštede stečene njihovim radom, na kuću u kojoj stanuju i na pomoćno gospodarstvo, na predmete domaće i dneven upotrebe kao i na one za ličnu potrebu i uporabu.«

Ovaj zakonski nacrt potvrdjuje dakle ne samo kolektivno vlasništvo[1]), nego i neko privatno vlasništvo.

[1]) Cf. Član 4.: »Ekonomska baza S. S. S. R. sastoji se od socijalističkog ekonomskog sistema i socijalističkog vlasništva orudja i sredstava produkcije, koji su bili ustanovljeni nakon likvidacije kapitalističkog ekonomskog sistema, poslije ukinuća privatnog vlasništva orudja i sredstava produkcije te nakon dokinuća iskorišćavanja čovjeka po čovjeku.

Član 5.: Socijalističko vlasništvo u S. S. S. R. poprima,

Nesumnjivo je, da se odmah nameće prigovor, da je u tom pogledu kao i u mnogom drugom, sadašnji režim u Rusiji sve manje vjeran čistom komunističkom idealu i da se pomalo vraća, silom prilika, gradjanskim formama života. No izgleda, da takav argument ne može vrijediti u predmetu kojim se bavimo, jer ako pročitamo na primjer *Manifest komunističke stranke* (on nije od jučer, jer su ga, kako znamo, Marx i Engels sastavili 1848. i nitko ne sumnja u njegovu ispravnost), naići ćemo na ovakve izjave: »Značajna osebina komunizma nije ukidanje vlasništva uopće, nego ukidanje buržujskog vlasništva«, a nekoliko crta niže: »Nama komunistima prigovaraju, da kanimo uništiti osobno vlasništvo, teško stečeno radom, vlasništvo, za koje kažu, da je osnov svake slobode, svake djelatnosti i lične neovisnosti. Osobno vlasništvo, plod rada jednoga čovjeka! Misli li se ovdje na vlasništvo malog gradjanina, malog seljaka, na oblik vlasništva, koji je postojao prije buržujskog vlasništva? Mi nemamo zašto da ga rušimo, kad ga je industrijski napredak dokinuo ili će ga doskora dokinuti«. I Karl Marx kaže u svom *Kapitalu:* »Sistem kapitalističkog sticanja, koji potječe iz kapitalističkog načina produkcije,

bilo oblik državnog vlasništva (dobro čitavog naroda), bilo oblik vlasništva kolhoza kao zadruge (vlasništvo svakog kolhoza, vlasništvo zadružnih organizacija).

Član 6.: Zemlja i ono što je u njoj, pa vode, šume, radionice, tvornice, ugljenokopi i rudokopi, željeznice, riječna i zračna prevozna sredstva, banke, poštanske i električne saobraćajne veze, velika poljoprivredna poduzeća, što ih je država organizirala (sovhozi, stanice strojeva, traktora i t. d.) kao i gradilišta u gradovima i industrijska naselja jesu vlasništvo države t. j. dobro čitavog naroda.«

je negacija pojedinačnog privatnog vlasništva, koji se osniva na ličnom radu[1]).«

Izgleda dakle, da po komunističkom shvaćanju ima više vrsti vlasništva i da je buržujsko vlasništvo naročiti oblik vlasništva, koji oblik on kani ukinuti kolektivizirajući ga. Onda ipak ne svako vlasništvo? A kakvo je to buržujsko vlasništvo? U kratko, u čemu se sastoji zapravo komunistička koncepcija vlasništva? Istom pošto utvrdimo tu tačku, moći ćemo reći, u čemu se ona podudara s istom kršćanskom koncepcijom i u koliko se s njom razilazi.

Prije sam rekao, da je problem vlasništva glavni problem komunizma, jer nas on uistinu dovodi u središte Marxove ekonomske doktrine. Predjašnjim izlaganjem smo pokazali, kako se sav marksizam svodi na ekonomiju, budući da je ekonomski život za njega baza, okomica društvenog života, pače ljudskog života uopće. Tako ćemo proučavanjem vlasništva moći shvatiti, u čemu se sastoji sama ova ekonomska doktrina. Tim će nam mnogo jasnije postati ono, što smo iznijeli u prošlom poglavlju, a pomoći će nam shvatiti i ono što ćemo kasnije izlagati. Još jedanput ćemo vidjeti, kako komunistička doktrina sačinjava usko povezanu cjelinu.

Utvrditi ćemo takodjer, da je komunistička koncepcija vlasništva (kao i čitava marksistička sociologija) u isti mah dosljedna primjena filozofije dijalektičkog materijalizma i rezultat naučne kritike modernog kapitalističkog društva. Ali uz to ćemo moći upozoriti na neka važna mjesta, koja su Marx i Engels pozajmili od klasične engleske političke ekonomije, naročito od Adama Smith-a i Davida Ricardo.

[1]) Karl Marx, *le Capital*, t. 1, p. 691.

Rad i vlasništvo.

Komunistička koncepcija vlasništva je usko povezana, kao i njegova koncepcija društva uopće, s njegovom koncepcijom o produkciji. Vidjeli smo, da je materijalna produkcija životnih sredstava, rad, po komunističkom shvaćanju, osnovna ljudska djelatnost, izražaj životnog dinamizma, koji je u biti svojoj ono što smo mi sami — materijalna realnost.

Nije onda nikakovo čudo, što je Marx prihvatio teoriju engleskog ekonomiste Adama Smitha, po kojoj je rad jedini izvor svakog bogatstva i jedino mjerilo svih vrijednosti. U stvari, rad je čak jedina vrijednost i sve toliko vrijedi, koliko sadrži rada u sebi, u koliko je plod rada, u koliko ima u sebi nagomilanog, skupljenog i iskristaliziranog rada. Tako da jedan predmet ima veću vrijednost što više rada u sebi sadrži i što je više rada za nj bilo potrebno: mjera za rad je ista kao i mjera za vrijednost. Naglašujemo, da se radi o mjeri, jer je od kakvoće važnija količina sakupljenog rada, a ova se pak mjeri vremenom, koji je bio potrebit za taj rad. »Vrijednost robe, ponavlja Lenjin, poslije Karla Marxa i Engelsa, je odredjena *količinom* rada, socijalno potrebnog za njegovu proizvodnju [1])« ili pak: »Vrijednost robe je odredjena radnim *vremenom,* koje je socijalno potrebito za njegovu proizvodnju [2])«. Na primjer: »Ako je za izradbu jednog para čizama bilo potrošeno 20 sati rada, a za proizvodnju jednog kvintala žita 4 sata rada, vrijednost jednog para čizama biti će 5 puta veća od vrijednosti jednog kvintala žita[3])«. Neka nitko ne misli, da će biti

[1]) Lénine, *Karl Marx et sa doctrine*, p. 27.

[2]) *Ibid.*

[3]) L. Ségal, *Principes d'économie politique*, Bibl. marxiste, n° 23, p. 23 .

veća vrijednost produkta, što je rečeni proizvadjač ljeniji i nespretniji, te što polakše radi, jer se ne radi toliko o količini individualnog rada posebno svakog proizvadjača nego i o srednjem vremenu, o »količini rada, koji je *socijalno potreban* za izvedbu rečenog predmeta. Mi nazivamo socijalno-potrebno radno vrijeme, kaže Karl Marx, ono radno vrijeme, koje je potrebno, da proizvedemo bilo kakvu upotrebnu vrijednost u normalnim društvenim prilikama, koje se mogu primijeniti na tu produkciju, ako posao obavljamo srednjom socijalnom mjerom spretnosti i intenziteta[1])«.

Moramo dakle istaknuti, da se poslom, a ne potrebama mjeri vrijednost. To nas opet dovodi do temeljnog principa marksističkog materijalizma. Rad, i to rad shvaćen kvantitativno, je realna i objektivna vrijednost, po sebi neovisna o savjesti, protivno od subjektivnih potreba, koje mjeri savjest. Na taj smo način već prije vidjeli, da produkcija ni u kom slučaju nije odredjena potrebama, nego ova njih odredjuje (bivstvo odredjuje svijest). Budući da je realna (čak i najviši izražaj ljudske realnosti), produkcija uvjetuje sve, pa i vrijednost. Najviša je vrijednost, vrijednost-rad; vrijednost upotrebe dolazi na drugo mjesto, ona je odredjena vrijednošću rada.

K tome, budući da vrijednost dolazi od ljudskog rada (ona je samo nagomilani ljudski rad), kada izmjenjujemo bilo kakve predmete, kojih vrijednost proizlazi samo iz rada koji je u njih uložen, to izmjena nije toliko izmjena predmeta i stvari, koliko pak izmjena ljudskog rada, dakle ljudske djelatnosti, ljudske realnosti, ljudske supstance. Izmjenjujemo samog čovjeka pod prilikom neke robe.

[1]) Karl Marx, *le Capital*, t. I, p. 9.

Na kraju krajeva, relacije su izmedju predmeta same relacije izmedju ljudi. »U društvu koje proizvodi robu, kaže Lenjin, radna veza izmedju ljudi nije direktna, neposredna, nego indirektna, t. j. obavlja se posredstvom stvari.« I drugdje: »Izmjena robe kupoprodajom izražava postojeću vezu izmedju izoliranih proizvadjača [1])«. S ekonomskog stanovišta, trgovina je, kao posljedica čovjekovog rada, kao izmjena rada, koji se sakupio radom i u cilju rada, na taj način osnovni oblik društvenog života, izražaj relacijâ produkcije, baza društva. Ekonomske izmjene su osnovne, jer su one način, kojim se obavljaju osnovni odnosi produkcije.

Sada se nalazimo na samom izvoru vlasništva, kako ga zamišlja komunizam. Budući da svaki predmet vrijedi toliko, koliko je posla iziskivao, jer je njegova vrijednost sam taj rad u njemu iskristaliziran i jer je rad samo bivstvo čovjekovo u dinamizmu, koji je njegova bit, i, na koncu, sam čovjek u koliko ostvaruje svoj humanitet (da upotrebimo neki način skolastičkog govora), vlasništvo jednog predmeta je samo oblik vlasništva, koje ima jedno biće o sebi samome, o svom radu. Na taj način, plod rada mora da bude vlasništvo radnika, kao što sam rad ne može da ne bude *njegov* rad: t. j. sam radnik, u svojoj životnoj dinamičkoj realnosti; on sam, u tome što mu on daje stvarnost, bivstvo. Zato plod rada pripada radniku, *stvarno*, organički, objektivno, materijalno; neovisno o kakvoj borbi savjesti, o kakvoj ideologiji, o kakvom ugovoru, o kakvom zakonu. Svaka ideologija, svaki ugovor, svaki zakon, svaki propis o vlasništvu, u tom slučaju kao i inače, dolazi tek na drugo mjesto, kao nadgradnja, a vrijedi samo toliko koliko odgovara tačno bazi,

[1]) Lénine, *Karl Marx et sa doctrine, loc. cit.*

strukturi. Drugim riječima, zakonski odnosi vlasništva vrijede toliko koliko i stvarni odnosi vlasništva. Uvijek je stanje pogrešno, čim se rad i vlasništvo ne podudaraju t. j. kad onaj koji nije proizvadjač drži u svojim rukama vlasništvo, ili ga netko drži na drugi način negoli se on proizvodi.

Ova doktrina, kako izgleda, u svom principu barem, nije sasvim jednostavna negacija vlasništva; od toga je prilično daleko; kao što, u principu, komunistički materijalizam nije sasvim obična negacija duha, ni komunistički determinizam nije posve jednostavna negacija slobode. Ona je naprotiv afirmacija vlasništva u koliko je afirmacija produkcije. Njezina je karakteristika baš to, da usko i ekskluzivno povezuje vlasništvo i produkciju. Samo produkcija stvara vlasništvo, potpuno ga odredjuje, kao što bivstvo odredjuje svijest. U koliko se mijenjaju uslovi produkcije, u toliko moraju varirati i uvjeti vlasništva.

Tako odnose produkcije — oni su osnovni odnosi vlasništva — svodimo na odnose vlasništva.

Počevši od ove koncepcije Karl Marx i Engels stali su kritizirati u prvom redu sistem modernog kapitalističkog vlasništva, ali i sve druge predjašnje ekonomske sisteme, jer je kapitalizam samo njihov rezultat i njihova sinteza.

Ona je bila polazna tačka za stvaranje koncepcije o komunističkom vlasništvu, o bazi idealnog komunističkog društva.

Redom ćemo izložiti ovu komunističku kritiku gradjanskog vlasništva i komunističku koncepciju vlasništva.

Vidjet ćemo, da će se sva kritika sastojati u konstataciji, da nema podudaranja izmedju produkcije (stvarnog izvora vrijednosti) i vlasništva (onoga koji posjeduje vrijednost).

Komunističko društvo naprotiv uspostavlja ovo potpuno suglasje.

Komunistička kritika gradjanskog vlasništva.

Već smo rekli, da se komunistička kritika gradjanskog vlasništva sastoji u konstataciji, da nema sklada izmedju produkcije i vlasništva.

Komunizam ovo nesuglasje utvrdjuje na dva načina, ili ako hoćete, u vidu dvostruke kontradikcije.

1. Kontradikcija izmedju socijalnog karaktera produkcije i privatnog karaktera vlasništva.
2. Kontradikcija izmedju proizvadjačâ i vlasnikâ.

Vidjet ćemo kako prva nužno za sobom povlači drugu.

Prva kontradikcija gradjanskog društva: kolektivna produkcija i individualno vlasništvo.

Čim se u svijetu produkcija malo razvila, od čisto individualne, kakva je bila u početku, postala je socijalnom. Brzo se doista dogodilo, da individualni proizvadjač nije htio više da proizvodi samo za svoju individualnu potrošnju, nego za tržište, i da se, uporedo s time, više nije moglo mjeriti njegove individualne potrebe, samo njegovom proizvodnjom, nego produkcijom drugih: baš zato da zadovolji svoje potrebe bio je prisiljen izmjenjivati svoje proizvode sa onim drugih proizvadjača. Tada je nastala podjela rada, i prema tome kako je ona rasla, razvijali su se odnosi produkcije, koji su baza društva. Neminovna je posljedica bila, da su proizvadjači svi skupa, stvorili kolektiv, čiji su članovi bili interesno jedni s drugima vrlo povezani; i to uvijek više, prema tome kako se paralelno razvijala proizvodnja, podjela

rada, umnažanje i stvaranje novih potreba. Od tada je sve više i više rad svakog proizvadjača poprimao oblik socijalnog rada, zajedničke česti socijalnog rada, a isto tako, njegov osobni produktivni rad nije više bio njegov, potpuno za njega izoliran, nego je bio njegov solidarno s produktivnim radom svih drugih t. j. čitave produktivne zajednice.

Normalno uzevši, kolektivni karakter proizvodnje bio bi morao dovesti do paralelne socijalizacije načina produkcije i prisvajanja ploda te produkcije. A tako nije bilo. Iako je proizvodnja poprimala sve socijalnije obilježje, svaki je proizvadjač, uzet individualno, sačuvao svoju neovisnost u vršenju svoje proizvodnje. Još više, on je ostao privatni vlasnik svog radnog orudja i svojih proizvoda. Tako kolektivnoj proizvodnji nije odgovarao kolektivni posjed. Prva anomalija pretkomunističkog društva.

Druga kontradikcija gradjanskog društva: proizvadjači i vlasnici.

Za ovom prvom anomalijom morala je nužno doći jedna druga, još teža.

Budući da se tehnička produkcija stala usavršavati i zahtijevati suradnju mnogih proizvadjača za neki odredjeni posao, još je više porastao socijalni karakter produkcije. Tada se dogodilo, da sredstva produkcije: zemlje za obradjivanje, sirovine, mašine, tvornice, kapital, nisu bili posjed neposrednih i stvarnih proizvadjača. Pravi su proizvadjači posjedovali samo svoju radnu snagu i bili su prisiljeni, da bi mogli živjeti, ustupiti je onima, koji su držali u svojim rukama sredstva proizvodnje i koji su ih u svoju korist iskoristili.

Na taj je način, kako vidimo, od privatnog vlasništva kolektivnih sredstava produkcije, nastala podjela čovječanstva u klase t. j. u izrabljivače i izrabljene. Dok je produktivni rad radnikâ, jedini izvor svake vrijednosti i svakog povećanja vrijednosti, u nekom stalnom razvoju povećavao vrijednost sirovina, koje su se, tako izradjene, mogle prodavati skuplje negoli su bile kupljene, dotle ovaj profit nije ni izdaleka bio potpuno razdijeljen medju proizvadjače, nego im je bio podjeljen u najmanjoj mjeri, u obliku plaće, koja je upravo bila dovoljna da uzdrži njihovu radnu snagu. A ostalo, glavni dio, *nadvrednosti*, da upotrebimo uobičajeni izraz, ostao je u rukama onih koji drže kapital. Evo kako Engels tumači ovu pojavu jednim primjerom.« Ako zbilja pretpostavimo, kaže on, da sedmična plaća radnika iznosi tri dana rada, radnik koji počne raditi u ponedjeljak vratio je *kapitalisti* u srijedu na večer čitavu *vrijednost isplaćene plaće*. Prestaje li on time raditi? Nikako. Kapitalist je kupio njegov rad za *jednu sedmicu*, pa je potrebno da radnik radi još tri zadnja dana u sedmici. Ovaj *prekoredni* rad radnika (preko vremena potrebnog da zaradi svoju plaću) je izvor *nadvrednosti*, profita, povećanja kapitala koji uvijek raste [1]).

»Neka nitko ne kaže, piše opet Engels, da proizvoljno pretpostavljam kad tvrdim, da radnik kroz tri dana zaradi plaću koju dobije i da kroz ona druga tri dana radi za kapitalistu. Da li je potrebno baš 3 dana, da on zaradi svoju platu, ili 2, ili 4, to je u ovom slučaju posve indiferentno i mijenja se prema prilikama, ali glavna je stvar da kapitalista, pored rada koji plaća, dobiva još i rad koji

[1]) Engels, *le Capital de Karl Marx*, štampan u *Demokratischen Wochenblatt* u Leipzigu, 21-28. ožujka 1868., prevedeno u kolekciji: Les Eléments du Communisme, bureau d'édition, Paris, *Pour comprendre le capital*, p. 7.

ne plaća, i tu nema proizvoljne pretpostavke, jer onog dana kad bi kapitalista neprekidno primao od radnika samo toliko rada koliko mu on plaćom plaća, tog dana bi on zatvorio svoju radionicu, jer bi nestalo čitavog njegovog profita[1])«.

Moramo istaknuti da je to, prema komunističkom shvaćanju, ispravno, čak i u slučaju, da je plaća tačna i pravedna, dovoljna za uzdržavanje radnika i njegovih t. j. da radnik može s njom podržavati svoju radnu snagu. Po komunističkom mišljenju, takva je plaća pravedna, jer se radna snaga kao svaka druga vrijednost pokorava općem zakonu vrijednosti. Ovdje je komunizam potpuno logičan sa svojim načelima. »Što je vrijednost radne snage?« — pita Engels i odgovara: »Vrijednost se svake robe mjeri radom, koji je potrebit za njezinu proizvodnju. Radna snaga postoji u obliku živog radnika, koji treba za život kao i za uzdržavanje svoje obitelji — koja omogućuje daljnju radnu snagu i poslije njegove smrti — određeni iznos životnih sredstava. Radno vrijeme dakle potrebno za proizvodnju tih životnih sredstava pretstavlja vrijednost radne snage[2])« Rad je dakle hipotetički plaćen koliko vrijedi. »Vrijednost radne snage je naplaćena, govori dalje Engels. I odmah dodaje: »Ali ova je vrijednost mnogo manja od one, koju kapitalist zna izvući iz radne snage[3])« Problem dakle nije u pravednoj plaći, nego on leži u samoj plaći t. j. u suglasju produkcije i profita.

Ova dakle nadvrednost, plod porasta kapitala, nije toliko oduzeta od neplaćenog rada ovoga ili onoga radnika pojedinačno, nego — budući da je solidarnost odnosa produkcije uvijek sve veća, a

[1]) Engels, *Ibid.*
[2]) *Ibid.*
[3]) *Ibid.*

socijalni karakter rada uvijek sve jači — od prekorednog rada čitave radničke klase. Tako je i obratno: ova nadvrednost ne sačinjava toliko dio kapitaliste, koliko čitave kapitalističke klase. Sve je solidarno i u odnosima kapitala, pa »ovaj neplaćeni rad uzdržava obično sve članove društva koji ne rade[1]). Ne samo to, »s njime se plaćaju državni i općinski porezi, u koliko se protežu na kapitalističku klasu, doživotne rente posjednikâ dobarâ i t. d. . . .[2])«

U kratko »na njemu počiva čitavo postojeće društveno stanje[3])«

Kapitalistički režim u pravom smislu riječi.

Ipak ne smijemo misliti, da je za komuniste ovakvo stanje stvari posljedica samo sadašnjeg kapitalističkog režima. »Bilo bi smiješno pretpostaviti, kaže u tom pogledu Engels, (koga mi rado citiramo, jer je on sigurno najvjerniji tumač Marxove misli i jer ju je izrazio neobično jasno i oštroumno), bilo bi smiješno misliti, da je neplaćeni rad nastao samo u sadašnjim prilikama, kad proizvodnju vrše s jedne strane kapitalisti, a s druge strane plaćenici. Daleko od toga, oduvijek je potlačena klasa morala obavljati neplaćeni posao. Kroz onu svu dugu periodu kada je ropstvo bilo glavni oblik organizacije rada, robovi su morali mnogo više raditi, negoli su dobivali u formi životnih sredstava. Isto je tako bilo za vrijeme kmetstva, pa sve do ukinuća seljačke tlake; tu se i vidi, na osjetljiv način, razlika izmedju vremena, kada je seljak radio za svoj vlastiti opstanak i onoga, kad je prekoredno radio za vlastelina, jer

[1]) *Ibid.*
[2]) *Ibid.*
[3]) *Ibid.*

su se ova dva oblika rada vršila odjelito. Oblik je sada različit, ali stvar je ostala ista i — Engels citira ovdje samog Marxa — »dok jedan dio društva posjeduje monopol sredstava produkcije, radnik, bio on slobodan ili ne, mora da doda radnom vremenu, koje je potrebno za uzdržavanje njegovog života, još prekoredno radno vrijeme, da proizvede životna sredstva za posjednike sredstava produkcije [1]).«

Ovo stanje stvari je dakle posljedica svih režima, gdje se provodi izrabljivanje čovjeka po čovjeku, prema tome, svih režima, koji su osnovani na diferencijaciji klasa i klasnoj borbi. Jedino što je svaki režim to proveo na svoj naročiti način. Po tome se načinu i razlikuju jedan od drugoga, a po njima i civilizacije.

Potrebno je dobro shvatiti karakteristične osebine sadašnjeg kapitalističkog režima, jer ćemo na taj način razumjeti kako baš iz njega mora da izidje komunizam. Sadašnji se kapitalistički sistem razlikuje od predjašnjih i po onome, koji je izrabljen (radnik) i po onome, koji izrabljuje (kapitalista).

Izrabljeni radnik u današnjem kapitalističkom sistemu nije više rob ni kmet, nego biće, koje je otsada slobodno da proda svoju radnu snagu ako hoće i kome hoće (u principu barem, jer ga životne neprilike na to sile kao i staro ropstvo: ropstvo je samo izmijenilo svoj oblik); radnik je, u tom režimu, dakle samo plaćenik ili pak proleter t. j. »onaj koji dobiva svoja životna sredstva u procesu produkcije samo prodavajući svoje ruke, svoju radnu snagu [2])«, jedinu vrijednost koju on posjeduje.

[1]) Engels, *loc. cit.*, p. 8.
[2]) Engels, *loc. cit.*, p. 8.

Što se tiče izrabljivača, za sadašnji je kapitalistički sistem značajno, da je po njemu kretanje kapitala neograničeno i da je apetit za prekorednim radom postao nezasitan. Doista se kapitalistički sistem, mnogo više od prijašnjih ekonomskih sistema, osniva na trgovanju, na izmjeni, na profitu i na novcu.

U prijašnjim ekonomskim formacijama, nije to bilo u istoj mjeri. Produkcija i izrabljivanje čovjeka po čovjeku su se obavljale naročito zbog upotrebe mnogo više nego zbog izmjene i profita. Posljedica je toga bila, da je prekoredni rad bio nužno ograničen manje ili više velikim kvantumom potreba, budući da sama priroda proizvodnje nije davala prilike neograničenom razvoju rada. Naprotiv u kapitalističkom sistemu, gdje prevladjuje profit, te budući da je pohlepa za dobitkom nezasitna a njegovo nagomilanje u obliku novca bezgranično, težnja za nadvrijednošću, i prema tome za izrabljivanjem, takodjer je neobuzdana.

Promotrite sada značajnu posljedicu te činjenice obzirom na komunizam.

Kapitalizam zanesen ovom neobuzdanom strasti, ovom pohlepnom i proždrljivom težnjom za dobitkom pomoću izrabljivanja, mora da (drukčije to ne može ni da bude) naglasi i pojača, na način dosada još nečuven, normalni proces svakog društva, koji se sastoji u tome da stvori i razvije svoju protivnost. Ta kapital se gomila samo izrabljivanjem: njemu su potrebni oni, koji će biti izrabljivani t. j. proleteri. Prema tome kako se umnaža, nastoji on, samim razvojem tog porasta, da razvije element, koji će biti izrabljen i obrnuto, da koncentrira element, koji izrabljuje. Koncentracija kapitala kao i proširenje proletarijata postaju nutarnjim zahtjevom njegova razvoja. Ova koncentracija se brzo razvija na štetu velikog

broja malih kapitalista, koje malo po malo uništavaju veliki. Zato kapitalizam, koji je u početku stvarao samo proletarijat (t. j. oduzimao svako vlasništvo osim lične radne snage) obrtnikâ, malih vlasnika dobara, koja su stekli ličnim radom, malih privatnih industrijalaca, morao je doći do toga, da se uhvati u koštac sa samim kapitalizmom. Dolazi čas kad »mu ne preostaje drugo nego da liši vlasništva (citiramo ovdje Karla Marxa), ne više radnika, koji samostalno privredjuje, nego kapitalizam, koji izrabljuje mnogobrojne radnike. Ta se eksproprijacija obavlja igrom imanentnih zakona same kapitalističke proizvodnje, koncentracijom kapitalâ. Jedan kapitalista ubija mnoge druge kapitaliste.« I Marx nastavlja: »Prema tome kako se smanjuje broj velikih kapilatista, koji prisvajaju i monopoliziraju sve prednosti ovog preobražajnog procesa, vidimo kako raste bijeda, tlačenje, ropstvo, izrodjivanje, izrabljivanje, ali i revolt radničke klase. Kapital postaje zaprekom načinu producije, koji se s njime i po njemu razvio. Koncentracija sredstava produkcije i socijalizacija rada dolazi do toga, da više ne mogu podnijeti svoj kapitalistički okvir, pa ga kidaju. Zadnji čas kapitalističkog vlasništva je odzvonio . Oni koji su druge lišili vlasništva ostali su i sami bez njega[1]).«

Na jednom drugom mjestu Marks još kraće izlaže sav ovaj proces kapitalizma: »Sistem kapitalističkog prisvajanja, proizlazeći iz načina kapitalističke proizvodnje, a prema tom iz kapitalističkog privatnog vlasništva, sačinjavaju prvu negaciju indivudualnog privatnog vlasništva, koje se osniva na ličnom radu. Ali, fatalnošću jednog prirodnog procesa, kapitalistička produkcija stvara svoju vlastitu negaciju[2]).«

[1]) Karl Marx, *le Capital*, t. I, p. 791 et sq.
[2]) Karl Marx, *le Capital*, t. I, p. 691.

Stoga se kapitalizam baš po zakonu svog nutarnjeg procesa, razvija samo na štetu individualnog privatnog vlasništva, on dovodi do toga, da se kapitalom stvoreno vlasništvo skuplja u rukama nekolicine, dok sve više raste broj proletera... I dolazimo opet do ideje, koju sam malo prije izrekao. »Vi se zgražate, kaže *Manifest komunističke stranke*, što mi hoćemo ukinuti privatno vlasništvo. Ali u vašem je društvu privatno vlasništvo ukinuto za $^{9}/_{10}$ njegovih članova. Upravo zato, što ono ne postoji za ovih $^{9}/_{10}$, ono postoji za vas. Vi nam spočitavate, što hoćemo dokinuti takvu formu društva, koja može da se uspostavi samo tako, da liši svakog vlasništva golemu većinu članova tog društva. U jednu riječ vi nas optužujete, što hoćemo da uništimo vaše vlasništvo. U stvari to je sigurno samo vaša namjera.«

No u isto vrijeme kapitalizam krči putove komunizmu, koji je njegov pravi rezultat. »On ukida, kaže Lenjin, privatno vlasništvo, bazu savremenog socijalnog poretka, on sam ide za ciljem, koji su sebi socijalisti postavili[1]).« Komunističko vlasništvo je dijete kapitalističkog vlasništva.

U čemu će se zapravo sastojati to kolektivno vlasništvo u komunističkom društvu?

Sada možemo da o tome stvorimo tačnu ideju.

Komunističko vlasništvo.

Komunizmu je cilj da prenese vlasništvo kapitala iz ruku buržuazije u ruke čitave društvene zajednice, pa da ono tako izgubi svoj klasni značaj.

Precizno govoreći, radi se o vlasništvu kapitala t. j .o onom vlasništvu o kome smo govorili u kritici kapitalističkog sistema, dakle: s jedne strane, vlasništvo zajedničkih plodova, zajedničkog rada,

[1]) Lénine, *Friedrich Engels, loc. cit.*

a s druge vlasništvo svih zajedničkih sredstava produkcije (zemlje, sirovine, orudje za rad, tvornice, kapitali...); i to tako, da kapital kao zajednički plod od zajedničkog rada postaje opet sredstvom produkcije.

Takvo vlasništvo, u komunističkom sistemu, pripada svim radnicima, dok je u kapitalističkom sistemu posjed nekolicine buržuja.

Lako je shvatiti, da je takva transformacija, po komunističkom shvaćanju, baš zahtjev socijalne realnosti, da je ona proizvodnjom determinirani posjed; ona potpuno uništava sva protuslovlja i anomalije, koje smo prije naveli u kapitalističkim sistemima. Kontradikcija izmedju socijalnog značaja produkcije i privatnog karaktera posjeda više ne postoji, jer su plodovi kolektivnog rada otsada kolektivni posjed. Isto je tako nestalo protuslovlja izmedju proizvadjačâ i vlasnikâ, jer je otsada proizvadjač jedini vlasnik.

Nije teško razumjeti, da prema komunističkom mišljenju, pravo govoreći, nema eksproprijacije, jer se radi o kapitalu, koji nije lična, nego samo socijalna vrijednost. Radi se samo o nekom shvaćanju, jer smo vidili, da taj kapital ne drže u rukama ni privatni individui ni jedna klasa. Zato, »kad kapital pretvorimo u zajedničko vlasništvo, koje pripada svim članovima društva (tako govori *Manifest komunističke stranke*), to ne znači, da je osobno vlasništvo pretvoreno u socijalno; pretvoren je samo socijalni karakter vlasništva. Ono gubi svoj karakter klasnog vlasništva.«

Što se tiče *individualnog vlasništva,* kao ploda individualnog napora, ako nema da služi kao sredstvo kolektivnog rada, komunizam nikako ne misli u nj dirati. On pače, kako smo vidjeli, optužuje kapitalizam, što je pretjerano smanjio, skoro uništio, taj oblik vlasništva, dok ga on kani uspostaviti. »Poredak koji nastaje eksproprijacijom izrabljivanja (kaže Engels u svom Anti-Dühringu) je prozvan (od Marxa) *uspostavom individualnog vlasništva,* ali na bazi socijalnog vlasništva zemlje i sredstava za produkciju, koja su stvorena samim radom.« Engels se ovdje precizno izražava: »Za svakoga koji zna njemački čitati, dodaje on, to znači, da se socijalno vlasništvo proteže na zemlju i na sredstva za produkciju, a individualno vlasništvo na produkte, dakle na predmete za potrošnju. A da stvar postane razumljivom i za šestogodišnju djecu, Marx zamišlja, (na str. 56.) »skup slobodnih ljudi, koji rade sa zajedničkim sredstvima za produkciju i koji troše, znajući posve tačno zašto, svoje mnogobrojne individualne radne snage kao socijalnu radnu snagu«, dakle udruženje organizirano na socijalističkoj osnovici, te kaže: »Cjelokupni produkt udruženja je društveni produkt. Jedan dio tog produkta služi opet kao sredstvo za proizvodnju i ostaje društveni dio. Ali drugi dio troše članovi udruženja i mora medju njih biti podijeljen[1]).«

Posljedice takve transformacije vlasništva izvode se same po sebi. U takvom poretku, gdje je ispunjena praznina izmedju proizvadjačâ i posjednikâ, nema više govora o izrabljivačima i izrabljivanima, nema dakle više izrabljivanja čovjeka po čovjeku, klasâ je nestalo. Kapital naravno još uvijek postoji, ali je postao zajedničkim kapitalom svih radnika, koji otsada mjesto da mu služe, njime se služe: ne rade više za tudju korist, nego za svoju vlastitu dobit; interesi tako socijaliziranog kapitala poklapaju se s njihovim vlastitim intere-

[1]) Engels, *Anti-Dühring,* t. I, p. 201, trad. Bracke, Costes, 1931.

sima; i dok je, kako kaže *Manifest komunističke stranke* »u buržujskom društvu rad samo sredstvo za povećanje nagomilanog rada (kapitala), u komunističkom društvu nagomilani rad je samo sredstvo za proširenje, obogaćivanje i poljepšanje života.«

U kratko sanacija vlasništva nosi sa sobom ne samo sanaciju društvenog nego i čitavog ljudskog života.

To je ideal budućeg društva.

Komunizam u ćor-sokaku.

Znamo, po onome što smo dosada izložili, da se ne može najednom potpuno ostvariti ovo definitivno komunističko društvo. Prema ortodoksnoj komunističkoj doktrini (koje se mi ovdje jedino i držimo), nužno prije nje mora nastati jedna prelazna etapa, ona do koje je danas upravo došla sovjetska Rusija. Za ovu je prethodnu fazu značajno, da u njoj nije ukinuta država, kao što to mora biti u konačnom društvu. Jednostavno je prešla iz buržujskih ruku, gdje je dotada bila, u proleterske ruke. Ali po samoj komunističkoj doktrini, to je ipak država i prema tome nadgradnja, koja se razlikuje od društva, kad ga promatramo u njegovoj biti, u njegovoj bazi: odnosi produkcije. Prema tome se, u toj etapi, prenos buržujskog vlasništva kapitala u proletersko vlasništvo takodjer nužno vrši posredstvom države. Država je dakle postala posjednikom kapitala, a proletarijat može reći da ga posjeduje u toliko, u koliko je država u njegovim rukama. Ali neposredno ga posjeduje država, koja se nužno razlikuje od samog proletarijata, jer je ona država i jer »je glavna oznaka države (citiram Engelsa) postojanje jedne javne vlasti, koja se razlikuje od mase naroda [1].«

K tome (ako se držimo komunističke kritike države), ova javna vlast, koja je njezina glavna oznaka, je uvijek utjelovljena, kako se izražava Lenjin, »u naročitoj klasi individuâ koji drže vlast[2])«. Prema tome, ako država posjeduje kapital, onda ga praktično posjeduje i ova naročita klasa individuâ, dakle *klasa*, koja se razlikuje od naroda, iako u načelu ona vlada u njegovo ime. Pa nema li onda čovjek pravo da se pita, da li je kapital, iako je istina prestao biti buržujski, postao etatički, i tim faktom pao u ruke »one naročite klase individuâ koja drži vlast«. On je tako prešao od buržujske klase jednoj drugoj klasi, koja takodjer nije proleterska. Tada će se ona druga klasa koristiti kapitalom; ona će to činiti, (kako bi drukčije i moglo biti?) zahtijevajući rad od naroda, jer ona, imajući državu i kapital kao državni posjed, ne radi za se i ne producira. Ne izgleda li, da opet nailazimo na taj način, u drugoj formi, na *izrabljivanje čovjeka po čovjeku, jedne klase po drugoj?* Dobro znam, da komunizam tvrdi protivno, jer državna sovjetska vlast je samo pretstavnik i zamjenik proleterske rase i jer ona eksploatira kapital samo u njezinu korist.

Ipak bi čovjek morao da se uvjeri da je zbilja tako.

[1]) Engels, *Les origines de la famille, de la propriété privée et de l'Etat* (Ed. Costes, Paris, 1931 p. 223.); citirao Lenjin u: *Le contenu économique du mouvement des narodniks et sa critique dans le livre de M. Strouvé*, chap. II, *Critique de la sociologie du mouvement narodnik*. Ovo se poglavlje nalazi u knjižici n° 11 *de la Petite Bibliothèque marxiste. Du matérialisme historique*, p. 77, et sq.

[2]) Lénine, *ibid (P. B. M.*, n° 11, p. 199).

Čovjek bi morao biti takodjer uvjeren, da je ova država samo prelazni stadij i da će se, po zakonu svog nutarnjeg razvoja, sama »rasplinuti«, kako to hoće komunizam.

Reći će netko da se pozivam na činjenice, dok je cilj ove rasprave potpuno doktrinaran. Ali ne! Sjetimo se što je komunistička doktrina. Vidjeli smo, da se ona želi razlikovati od idealizma u tome, što ona nije samo dosljedna aplikacija jedne filozofije, nego izražaj nutarnjeg i neizbježivog zakona o razvoju socijalne realnosti.

Danas se u sovjetskoj Rusiji razvija u svoj svojoj ozbiljnosti jedno konkretno iskustvo: ono je odlučno za doktrinu. Po istoj logici komunističke teorije, samo činjenice mogu odlučiti, a ne umovanja; ne zaboravimo naime: bivstvo odredjuje svijest, a svijest ne odredjuje bivstvo.

Dobro mi je poznato, da je sovjetski eksperiment u Rusiji historijski još vrlo kratak i da je možda preuranjeno o njemu suditi. Isto tako znam, da je teško dobiti u tom pogledu potpuno objektivnih podataka, — strančarske su strasti previše žive u tom pogledu, da bi nam mogle biti pouzdane. Ipak, kad čujemo kako nas neki svjedoci iz unutrašnjosti uvjeravaju, da se »tako zvano sovjetsko društvo, na svoj način, osniva na izrabljivanju čovjeka po čovjeku, proizvadjača po birokrati, tehničara po političkoj vlasti . . .«, da je »unutar stranke nastala nova društvena kategorija, kojoj je u interesu da se uzdrži postojeći poredak i da uvijek traje država, o kojoj je Lenjin govorio da će propasti čim nestane klasâ[1])«, čovjek može pomisliti, da tu doista prijeti golema opasnost i da će se sovjetski plan, ako već nije, o to spotaknuti.

[1]) Boris Souvarine, *Staline*, p. 516, Paris, Plon, 1935.

Sve me hvata neka bojazan, koju sam malo prije izrekao. Ne će li ovo buduće društvo, što ga komunizam zamišlja biti posve nešto drugo, nego naučni zaključak, koji proizlazi iz metode dijalektičkog materijalizma primijenjene na društvene činjenice? Ne će li to možda biti neki idealistički san?

Komunističko vlasništvo i kršćansko vlasništvo.

Problem vlasništva nije prvi.

U početku smo istakli, da je problem vlasništva osnovni problem komunizma i tokom ove rasprave mogli smo konstatirati, da je zbilja tako. Ona važnost, koju on pridijeva problemu vlasništva, proizlazi logično iz komunističkog materijalizma i iz prvotnosti, koju on pripisuje ekonomskim vrijednostima; to su one koje rezultiraju iz materijalne i produktivne čovjekove djelatnosti. Stoga sva nastojanja komunizma idu za tim, da izmjeni stanje vlasništva; prema tome sav društveni poredak mora biti udešen kako to njemu konvenira.

No ono što vrijedi za komunizam, vrijedi i za kapitalizam. I za njega je problem vlasništva osnovni problem. Kapitalizam želi sačuvati kapital (t. j. skup sredstava i skup proizvoda kolektivnog rada) u privatnim rukama i bez svake kolektivne kontrole. Možemo se čak pitati, da li se komunizam i kapitalizam razlikuju baš samo po toj jedinoj suprotnost. Sve ostalo: temeljni materijalizam, prvotnost ekonomije, prvotnost produkcije, gomilanje kapitala su značajni u isti mah za kapitalizam i za komunizam. Netko je vrlo dobro rekao, da je »ko-

munizam kapitalizam proletarijata«, kao što je kapitalizam bio komunizam buržuazije[1])«.

Za kapitalizam je dakle kao i za komunizam problem vlasništva osnovni problem.

Sasvim je drukčije s kršćanstvom.

Za njega problem vlasništva nije nikako osnovni problem. To proizlazi iz spiritualizma kao bitne osebine kršćanstva. Budući da za njega materijalne vrijednosti nisu prvotne vrijednosti, problem posjedovanja materijalnih dobara nije prvi: »Što koristi čoveku, ako cijeli svijet dobije, a duši svojoj naudi[2])?« »Ne sabirite sebi blaga na zemlji, gdje ga rdja i moljac ništi, i gdje tatovi provaljuju i kradu. Nego sabirite sebi blago na nebu, gdje ga ni moljac ni rdja ne ništi i gdje tatovi ne provaljuju ni ne kradu[3]).« (Mt., VI, 19—20.)

Već je samom ovom razlikom obilježena osnovna suprotnost izmedju komunizma i kršćanstva, čak i velika osnovna suprotnost izmedju spiritualizma i materijalizma.

Apsolutno je potrebno istaknuti ovu prvu razliku i suprotnost izmedju kršćanstva i komunizma, ako ih hoćemo usporedjivati baš u pogledu vlasništva. Oni koji, u svojoj borbi protiv komunizma, pristaju uz kršćanstvo videći u njemu naročitog branioca vlasništva, iskrivljuju kršćanstvo. Kršćanstvo ne misli u prvom redu braniti vlasništvo, nego

[1]) Tristan d'Athayde, *Fragments de sociologie chrétienne*, p. 138, Paris, Desclée.

[2]) Matth, XVI, 26. *Quid enim prodest homini si mundum universum lucretur, animae vero suae detrimentum patiatur?*

[3]) Matth, VI, 19-20. *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi aerugo et tinea demolitur, et ubi fures effodiunt et furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in caelo, ubi neque aerugo neque tinea demolitur, et ubi fures non effodiunt nec furantur.*

prvenstvo duha nad materijom. U tome se sastoji kršćanstvo. Problem vlasništva je za kršćanstvo problem drugoga reda. Nemojmo kvariti kršćanstvo, da bismo se njime mogli poslužiti.

Privatno vlasništvo i zajedničko vlasništvo.

Uostalom svakome je poznato, da je kršćanska doktrina u pitanju vlasništva neobično slobodna i u isto vrijeme vrlo čvrsta. Ona je, istina, branilac privatnog vlasništva (kao što ćemo to odmah vidjeti), ali ne smijemo zaboraviti, da je ona i branilac zajedničkog vlasništva. Je li zbilja poznato, da kršćanstvo hoće da brani ovo drugo isto tako jako kao i ono prvo? Ne govorim samo o redovnicima i redovnicama, koji ostvaruju komunizam u pogledu vlasništva potpunije, negoli ga je ikada na svijetu ijedan komunista ostvario[1]). Govorim o zajedničkom vlasništvu, koje bi htjeli ostvariti obični smrtnici izvan svakog cilja izričito religioznog. Tako su se na koncu XIII. stoljeća bile organizirale grupe laika u diocezi Utrecht-a na bazi zajedničkih dobara i zajedničkog rada svojih članova. Tada je saksonski dominikanac Matija Grabeen proglasio nezakonitim ovo napuštanje prava vlasništva sa strane ljudi, koji nisu redovnici. Ovu je izjavu crkvena vlast osudila[2]). Ona prepušta ljudima da

[1]) Poznato je, da se redovnici i redovnice zavjetom obavezuju, bilo da se više ne će slobodno služiti nikakvim materijalnim dobrom, (obični zavjeti), bilo da se odriču svakog vlasništva (svečani zavjeti).

[2]) Osamnaesta tačka Matije Grabeen-a je glasila, ovako: *Peccant, qui propria sua resignant, non intrantes religionem approbatam. Ratio est, quia religiosorum est carere proprio, sicut saecularibus est necessarium retinere proprium.* Papa Martin V. je naredio kardinalima i ispitivačima da ispitaju tačke (bilo h je 25) ovoga Dominikanca. Sve su bile jednodušno odbijene. »*Propo-*

žive, kako hoće, u sistemu zajedničkog vlasništva kao i u sistemu privatnog vlasništva. Nisu li neki historičari doktrina i neki teolozi tvrdili, da je za crkvene oce, pa i za samog svetog Tomu Akvinskog, privatno vlasništvo samo neke vrsti najgori izlaz, posljedica ljudske prirode, koja je iskvarena istočnim grijehom[1]).

Kad bi se kršćanstvo moralo opredijeliti po svojoj želji, ono bi se dakle opredijelilo za zajed-

sitiones sive conclusiones, super quibus fit inquisitio, habent fundamentum erroneum, repugnans nedum rationi theologicae et morali sed etiam observationi primitivae ecclesiae quae seribitur Act. apost., IV. »Vidi u tom pogledu: A. Lugan, *l'Evangile et les biens terrestres*, Spes, 1929. p. 56-58; — takodjer i Mansi, *Conc. ampl. collect.*, t. XXVIII. col. 386 et sq.; — isto tako: Sveti Toma Akvinski, Somme théologique, *la Justice*, traduction française par C. Spicq, o. p., t. II, p. 313 (Desclée).

[1]) Cf. C. Spick, *Bulletin thomiste*, sept.-nov. 1928, p. (345-346). *Quel est l'enseignement de saint Thomas sur le droit de propriété?* Vlasništvo je nagori izlaz, ili, ako vas ovaj izraz smeta, praktičan zahtjev ljudske prirode oslabljene grijehom«. Ovaj zadnji izraz je upotrebio G. Renard, *le Droit, l'Ordre et la Raison* (Paris, 1927), Appendice I, p. 375, bilješka 2. Citirano u Saint Thomas d'Aquin: *la Justice*, francuski prijevod, t. II, p. 317. Vidi takodjer: Henry, *Thomisme et propriété privée* u *Collectanea Mechliniensia*, t. XVIII, 1929, p. 548. »Sistem privatnoga vlasništva je, za svetog Tomu, najgori izlaz: sistem udešen prema nedostacima lijenog čovječanstva, lakomog za užitkom, koje se ne brine puno za prava drugoga, a koje malo mari za opće dobro. Ako ono ima da ukloni najgori nered, ne će moći uspostaviti savršenu harmoniju, koja više nije moguća« — ako može garantirati relativan red, postigao je svoj cilj.

Izgleda nam, da je ovo tumačenje svetog Tome Akvirinskog malo pretjerano. Sigurno je da je istočni grijeh pojačao nuždu privatnog vlasništva, ali možda bi značilo pretjerati mišljenje Svetog Tome Akrinskoga, ako se ono samim tim opravdava.

ničko vlasništvo. Stoga ne prima ovo privatno vlasništvo, rekao bih iz ideala, nego iz realizma, jer ono pozna ljudsku prirodu u stvarnim okolnostima života. Možda i u ovom slučaju, izmedju komunizma i kršćanstva nije stvarniji onaj, za koga to drži komunizam...

Vidjeli smo, da komunizam ne zabacuje potpuno svako privatno vlasništvo, nego privatno vlasništvo kapitala t. j. privatno vlasništvo kolektivnih sredstava proizvodnje i plodova kolektivne proizvodnje. No u kršćanstvu ima nešto sličnoga, a previše se slabo zna za to. Kršćanstvo priznaje privatno vlasništvo u užem smislu, samo u toliko, u koliko obuhvata dobra, koja su nužna za uzdržavanje i razvoj života svakoga od nas. Čim je neko dobro postalo suvišno ili preveliko, pojedinac ga drži u svojim rukama samo ako njime upravlja za tudji račun; njegovo vlasništvo mijenja na neki način svoju prirodu, ono mu daje samo vlast uprave i podjele u korist zajedničkog dobra ljudske zajednice. Ova je doktrina duboko tradicionalna u kršćanstvu. Sveti Toma Akvinski tako izričito uči, a Pijo XI., u svojoj enciklici *Quadragesimo anno*, odlučno upućuje na nju: »Čovjek nema pravo da raspolaže po svojim hirovima, kaže on, s prihodima, koji mu stoje na raspolaganje t. j. s prihodima, koji nisu neophodno nužni za uzdržavanje pristojnog života i njega dostojnog položaja«. Pio XI. ide još i dalje: »Ima, kaže on, nekih vrsta dobara, za koja se može s pravom ustvrditi, da moraju biti namijenjena zajednici, kada ona dosegnu toliku ekonomsku moć da ova, bez pogiblji za javno dobro, ne smije biti prepuštena privatnim licima.«

Ipak, usprkos ovom zadnjem slučaju kad on i najviše tereti vlasništvo socijalnih funkcija, kršćanstvo uza sve to i dalje, protivno od komuniz-

ma, priznaje zakonitost privatnog vlasništva (1), pa i suvišnog, pa i samog kapitala (2); i onda kad ga vlasnik zlorabi (zloupotreba ne uništava pravo[3]).

Kršćanstvo je previše realno, da bi moglo pasti u tu utopiju, da provede kao normalno pravilo potpuni komunizam dobara, pa čak ni kolektivnih: ono dobro zna, da time ne bi nužno bila bolje osigurana ljudska sudbina dobara.

Potpuno različita stanovišta.

Baš ovim dolazimo do potpuno različitih stanovišta izmedju kršćanstva i komunizma obzirom

[1]) Crkva je uvijek priznavala zakonitost privatnog vlasništva. U tom pogledu ima mnogo službenih tekstova. Izmedju ostalih: osuda Wicleff-ovih i Hus-ovih zabluda na Koncilu u Konstancu 1415. (Sess VIII; Denz. n. 590, 616; 684; — enciklike: *Qui pluribus* (1846) i *Quanta cura* (1864) Pia IX; enciklike *Quod apostolici muneris* (1878) i *Rerum novarum* (1891) Leona XIII; enciklika: *Quadragesimo anno* (1932) Pia XI.

[2]) Tako Crkva ne oprovrgava kapitalistički sistem kao takav, u njegovom sastavu, nego neke izgrede toga sistema. »Jasno je, kaže Pio XI, u *Quadragesimo anno*, da ga se samog po sebi ne može osuditi. U stvari (nastavlja on) nije njegovo ustrojstvo loše, ali red je prekršen onda, kada kapital uposluje radnike ili proletersku klasu samo da po volji izrabi industriju i sav ekonomski sistem u svoju korist, a da pri tom ne vodi računa ni o ljudskom dostojanstvu radnika, ni o društvenom karakteru ekonomske djelatnosti, čak ni o socijalnoj pravdi i zajedničkom dobru.«

[3]) Cf. G.-C. Rutten, o. p., *la Doctrine sociale de l'Eglise* (les éditions du Cerf), p. 192: »Vlasnikov egoizam ne daje privatnicima pravo zapljene, jer pravo vlasništva nije oskvrnuto njegovom zloporabom. Ali iz toga nikako ne izlazi da to državna vlast mora dopuštati.«

na vlasništvo. Kako smo već pokazali, za komunizam je od odlučne važnosti stanovište produkcije: ona je ne samo izvor nego i cilj vlasništva: budući da je čovjek u biti proizvadjač, u proizvodnji on učvršćuje svoje bivstvo i ostvaruje svoju sudbinu.

Kršćansko je stanovište posve drugačije: za nj nije produkcija prije svega, nego su potrebe ljudskog života (koje ne prosudjuje nikako sa čisto subjektivnog stanovišta). Zato doktrinarna tradicija kršćanstva definira vlasništvo: pravo upotrebe stvarî: *quantum ad potestatem utendi ipsis*[1]). Tako svaki čovjek ima pravo da u okviru svojih potreba posjeduje ono što mu treba. To pak ne znači, da se vlasništvu mora oduzeti oznaka rada. Kršćanstvo naprotiv traži, da normalan čovjek radom sebi nabavlja ono što mu treba; a rad po kojem čovjek daje svoje lično obilježje nekom predmetu, stiče ga samim tim za sebe (čovjeka); isto naime kao što posljedica dolazi poslije uzroka, kaže Lav XIII., u enciklici *Rerum novarum*, tako je pravo da plod rada pripadne radniku«. Stoga kršćanstvo nije moralo dočekati komunizam da oštro osudi zlopotrebe vlasništva, koje se osniva na nedoličnom izrabljivanju čovjeka po čovjeku. I kad nestane komunizma, ono će to uvijek osudjivati. Samim tim je kršćanstvo daleko od toga, da niječe, da je u nekim slučajevima prema Proudhonovoj izreci; »vlasništvo kradja«. U jednoj slavnoj propovijedi održanoj 1848. u katedrali u Mainzu, Monseigneur Ketteler, biskup toga grada, komentirao je ovu izreku Proudhon-ovu: »Moramo uništiti, govorio je, sav onaj dio istine, koji se u njoj nalazi, da jednog dana postane potpunom laži. Dokle god bude ona imala i tračak istine, biti će dovoljno jaka, da od vrha do dna preokrene poredak

[1]) Saint Thomas d'Aquin, *Somme théologique:* IIa, IIae, Q. LXVII, art. 1.

svijeta. Kao što pravo vapi za pravom, tako jedan zločin protiv naravi zazivlje drugi (zločin). Iz krivog prava vlasništva nastala je kriva teorija vlasništva[1]).« Po kršćanskom shvaćanju, rad nije jedini osnov vlasništva, pa i kad je čovjek stekao vlastitim naporom neko dobro, on ga više ne posjeduje apsolutno, čim to dobro više ne odgovara nekoj potrebi njegova života. Jer nije sigurno, da komunizam dobarâ može najbolje osigurati njihovo ljudsko odredjenje, kršćanstvo ne će da od njega stvori apsolutno pravilo.

Pa i onda kad bi kršćanstvo držalo da je sistem zajedničkog vlasništva potreban, i onda bi, kako vidimo, postojala izmedju kršćanstva i komunizma potpuno različita gledanja, a ta proizlaze iz toga, što oni posve različito zamišljaju čovjeka.

Prema komunističkom shvaćanju, čovjek je proizvadjač materijalnih dobara, to je njegova glavna djelatnost.

Prema kršćanskom shvaćanju, glavna čovjekova djelatnost, nije vanjska proizvodnja djelâ, koja se vide, dodiruju, važu i koja propadaju, nego nutarnja, duhovna proizvodnja djelâ, koja ne mogu propasti: »kojih se rdja ne hvata i koja kradljivci ne kradu.« Drugim riječima, po kršćanstvu se glavna djelatnost čovjekova odvija u njemu samome *(regnum Dei intra vos est),* ona se sastoji u tome da spozna i ljubi, što čovjek ne može producirati, jer je sam čovjek njegov produkt: Boga. Vlasništvu je cilj da pruži čovjeku (svakom čovjeku) toliko, da mu osigura materijalni život potrebit za razvoj duhovnog života.

[1]) Citirao G.-C. Rutten, o. p., u *la Doctrine sociale de l'Eglise* (les éditions du Cerf), p. 101—102.

Uza sve to kršćanstvo ima svojih prigovora protiv kapitalističkog društva kao i komunizam[1]).

Ali kršćanstvo pruža za ovo zlo bolji lijek, nego komunizam. Zapravo ovaj zadnji, nije lijek, jer je

[1]) Pio XI u svojoj enciklici *Quadragesimo anno* iznosi takvu kritiku protiv modernog kapitalističkog sistema, da ona ništa ne zaostaje, ni stvarnošću ni snagom, za komunističkim kritikama. »Najviše nas se doima u naše doba ne samo gomilanje bogatstava, nego i zgrtanje silne moći i neodredjene ekonomske vlasti u rukama malog broja ljudi, koji obično nisu vlasnici, nego obični čuvari i upravljači kapitala, kojim upravljaju po svojoj volji.

Ova je moć naročito velika kod onih koji, čuvajući novac i njime apsolutno gospodareći, upravljaju kreditom i dijele ga po svojoj miloj volji. Time oni dijele na neki način red ekonomskom organizmu čiji život drže u svojim rukama, tako da bez njihove privole nitko ne može ni disati.

Ovo gomilanje moći i sredstava, što je karakteristična oznaka savremene ekonomije, je prirodna posljedica (konkurencije) takmičenja, čija sloboda ne pozna granica; oni se samo održe, koji su najjači, što znači često oni, koji se najžešće bore i koje najmanje smetaju nemiri savjesti.

To pak gomilanje snaga i sredstava dovodi do borbe o Vlast, i to na tri načina: nastaje najprije borba za ekonomsku prevlast; zatim za političku Vlast, čija će sredstva i sile izrabiti za ekonmsku borbu; borba napokon prelazi na internacionalno zemljište, bilo tako da neke države stavljaju svoju snagu i svoju političku moć u službu ekonomskih interesa svojih pripadnika, bilo tako da se služe svojom snagom i ekonomskom silom pri rješavanju svojih političkih sporova.

To su zadnje posljedice individualističkog duha u gospodarskom životu; slobodna konkurencija se sama uništila; poslije slobodnog tržišta nastala je gospodarska diktatura. Želja za dobitkom je ustupila mjesto neobuzdanoj želji za gospodstvom. Sav je gospodarski život postao opor, neumoljiv, okrutan.

pokupio baštinu kapitalizma, a za kršćanstvo pitanje vlasništva nije prvotno, jer se lijek kao ni zlo ne nalazi prvotno u području vlasništva. Zlo *se nalazi u čovjeku i to zlo kršćanstvo liječi.* Komunizam dotle ne dosiže.

IV

KOMUNIZAM I RELIGIJA.

Doktrinarno stanovište.

Mi ćemo i dalje ostati, kao i dosada, na strogo doktrinarnom stanovištu.

Ne ćemo dakle raspravljati, direktno i izričito, ni o antireligioznim strastima, koje se očituju u komunizmu, ni o njegovim stvarnim postupcima prema religiji. Te nas strasti i ti nas postupci interesiraju ovdje samo u toliko, u koliko se odnose na autentičnu doktrinu komunizma.

Stalo nam je do toga da ostanemo na tom uskom doktrinarnom tlu, u prvom redu bez sumnje zato da dodjemo do što nepristranije i tačnije studije o predmetu, gdje su objektivnost i tačnost rijetke i teške. No do toga nam je i zbog slijedećeg razloga: Neosporno je bez sumnje, da neovisno od svake doktrinarne misli, nikako ne može biti indiferentna manifestacija nekih strasti kao i stvarno držanje komunizma prema religiji. Činjenica da je u Rusiji komunizam progonio i da dalje nemilosrdno progoni (usprkos nekim ublaženjima) religiju; činjenica da je porušio mnogo crkava, zatvarao, masakrirao vjernike, svećenike, biskupe; činjenica da se u Španjolskoj dogadjaju slične strahote, mora imati neko značenje. Po plodovima se stablo pozna. Nasuprot tome ne smijemo smetnuti s uma ovu drugu činjenicu, da već nekoliko mjeseci komunizam u Francuskoj, ne samo što ne

nastupa neprijateljski prema religiji, na što nas je bio naučio buržujski radikalizam, nego uporno i službeno pruža ruku katolicima. I tome treba takodjer naći pravo značenje.

Ali gdje ćemo bolje moći naći definitivno značenje te činjenice, kao i ostalih, nego u samoj komunističkoj doktrini? Činjenice poprimaju vrlo različitu vrijednost prema tome da li proizlaze ili ne iz jedne doktrine. Kad bi progoni bili samo običan otsjev razjarene pučke strasti, oni bi istina bili strašni i morali bi se osuditi, ali bi ih se moralo tumačiti sasvim drukčije nego ako su diktirani nekom doktrinom. A progonâ takve vrsti ima. Povijest nam pruža primjera. Kada su španjolski osvajači Južne Amerike zlostavljali urodjenike krvavim strahotama, koje služe povijesti na sramotu, iako su bili katolici, mislim da ne će nikome pasti na pamet da njihov zločin pripiše vjeri. Mora li se Krista optužiti, ako se dogodilo, da je vojska Franco-va, premda se bori pod raspelom, nanosila nepravde i izvodila okrutna djela? Ne će li on prvi osuditi svaku nepravdu i svaku oktrutnost, pa čak ako je učinjena u ime religije, on koji je bio razapet iz vjerske mržnje? I ovdje na području činjenica vidimo, da se pravi problem svodi na doktrinarni problem. U svijetlu komunističke doktrine treba shvatiti i tumačiti komunističke strasti i postupke. Da li stvarno držanje komunizma prema religiji proizlazi ili ne iz njegove doktrine, a ako proizlazi, u kojoj mjeri? To je važno pitanje. Možda se ljudi obično ne stavljaju na ovo stanovište, ali izgleda nam, da to samo povećava interes našeg posve doktrinarnog razmatranja.

Pored toga, jer se želimo strogo držati doktrinarnog područja, ne ćemo ni tretirati pitanje, da li se praktički može dozvoliti suradnja izmedju katolicizma i komunizma. Ova su dva problema posve

različita. Samo neke činjenice bi nam to mogle potvrditi. Tako se na primjer u Italiji katolicizam i fašizam praktički, u dnevnom životu, slažu; u više slučajeva i suradjuju; pa ipak tko bi se usudio garantirati, da se u fašističkoj osnovi nalazi potpuno ortodoksna kršćanska doktrina? Doktrinarni problemi i problemi praktičke djelatnosti nisu, istina, jedni prema drugima indiferentni, ali za katolicizam je doktrinarni momenat uvijek prvi. Dok u doktrinarnom pogledu odlučuje samo istina, dotle u pogledu praktičke djelatnosti, i razboritost mora imati svog udjela. Budući da mi ostajemo na čisto doktrinarnom stanovištu, naši će zaključci biti samo zaključci istine.

Naposljetku ističemo, da naša namjera u ovom zadnjem poglavlju iako na doktrinarnom području, nije jednostavno usporedjenje — kako je to na prvi pogled moglo izgledati — cijelokupne komunističke doktrine s kršćanskom doktrinom, tako da ustanovimo njihove dodirne tačke i njihova razmimoilaženja. Kad bismo se zbilja toga držali, ne bismo imali mnogo dodati onome, što smo dosada rekli. Naša tri predjašnja poglavlja su, mislimo, dovoljno pokazala, da su, u sociologiji kao i u filozofiji, komunistička doktrina i kršćanska doktrina, usprkos nekim prividnim suglasnostima, u svim tačkama radikalno oprečne. Da u tom pogledu ne bude nikakve sumnje, naglasimo, da se sve te suprotnosti svode, na kraju krajeva, na jednu jedinu i osnovnu, na materijalizam i spiritualizam. S jedne strane, prvenstvo duha, a s druge strane prvenstvo materije. Vidjeli smo, da se koncepcije čovjeka, društva (rada, klasâ, vlasništva), da se cjelokupna komunistička doktrina, jer je sva izvedena iz svog materijalističkog počela, protivi kršćanskoj koncepciji istih realnosti, jer ona proizlazi čitava iz svog spiritualističkog počela.

Komunizam uostalom prvi priznaje ovu apsolutnu inkompatibilnost s kršćanstvom, i to su već odavna istakli njegovi učitelji. Na pr. Engels u jednom članku, što ga je objelodanio 1843. u nekoj engleskoj publikaciji. Već u to vrijeme su neki u Francuskoj držali, da postoji neka srodnost izmedju komunizma i kršćanstva. »Veoma je značajno, piše Engels, da su francuski komunisti, koji pripadaju narodu slavnom po svojoj nevjeri, sami kršćani, dok su engleski socijalisti uopće protivni kršćanstvu i moraju uništavati sve vjerske predrasude jednoga naroda u istinu kršćanskog. Jedno od najmilijih načela tih francuskih komunista je ovo: »Kršćanstvo je komunizam« i oni to nastoje dokazati pomoću Biblije, pozivajući se na komunističko stanje, u kojem su tobože živjeli prvi kršćani i t. d.... To dokazuje samo jedno (nastavlja Engels), da ti vrijedni ljudi nisu najbolji kršćani, i ako tvrde da jesu; da to jesu, oni bi bolje poznavali Bibliju i znali bi, da pored nekoliko mjesta povoljnih komunizmu, opći duh doktrine, koji ona izlaže, potpuno mu je protivan, kao uostalom i svakom stanovištu, koje je stvarno racionalističko[1]).«

U ovom bismo poglavlju htjeli posve tačno utvrditi, kako komunizam zamišlja religiju, kakvu on teoriju o njoj ima; — ili radije, kako je kritizira, jer komunistička doktrina na komunistički način promatra religiju. A ta kritika religije je sastavni dio komunističke doktrine. Moramo reći, da ova i počinje kritikom religije i da čitava počiva na toj kritici. »Kritika religije je prvi uslov

[1]) Engels, *Progress of social reform* (1834); citira L. Henry, *Sur la religion, les grands textes du marxisme*, E. S. I., Paris.

svake kritike«[1]), kaže Karl Marx. I on razlaže kako »se kritika neba pretvara u kritiku zemlje, *kritika religije u kritiku prava, kritika teologije u kritiku politike*«. Na istoj stranici odmah dodaje: »Uništenje religije kao iluzorne sreće naroda, zahtjev je njegove prave sreće.«[2])

Tako ćemo izlažući ovu marksističku kritiku religije dati potpunu sliku doktrinarne fizionomije komunizma u njegovim glavnim crtama, ali ćemo vidjeti i njegovu apsolutnu inkompatibilnost s kršćanstvom.

Komunistička kritika religije je dvostruka.

1. Komunizam posmatra religiju u prvom redu kao naročiti oblik idealizma, pa je kritizira isto tako kao i idealističku filozofiju.

2. Komunizam, pored toga, posmatra religiju kao jednu od najkarakterističnijih formâ (ako ne i glavnu) društvenoga tlačenja, pa je prvotna njegova kritika religije, kritika buržujskoga društva.

Religija, idealistička ludorija.

Filozofska kritika religije.

Kada čovjek studira sastav komunističke doktrine, iznenadjuje ga mjesto, koje u njoj zauzimlju religiozni problemi. U vrijeme kad se stvarala Marxova i Engelsova misao u Njemačkoj, oko sredine devetnaestoga vijeka, raspravljalo se o filozofskim problemima u religioznoj formi.

Rekli smo, da je Marx, prije nego je postao materijalista, pripadao »mladim hegelovcima«, koji

[1]) Karl Marx, *Contribution à la scritique de la philosophie du droit de Hegel* (1844). *Oeuvres philosophiques*, t. I, p. 83. Costes 1927. Citira L. Henry, op. cit., p. 14.

[2]) Karl Marx, *Contribution à la critique de la philosophie du droit de Hegel, ibid.*

su se nazivali i »hegelovska ljevica«, protivno od »hegelovske desnice«. Znamo, da se »hegelovska desnica« držala Hegelove doktrine; u koliko je ova imala u sebi apsolutnog, nepromijenljivog, u koliko je ona mogla učvrstiti postojeći poredak. Medjutim su »mlado-hegelovci«, kojima je pripadao Marx, insistirali naročito na dijalektičkom, relativističkom i evolucionističkom aspektu Hegelove misli, po čemu je ona postajala revolucionarnom. Tako je religija morala biti središte rasprave. Jedino i izričito prijeporno pitanje je bilo, da li religija (a radilo se o kršćanskoj religiji) ima nepromijenljivi i apsolutni karakter; da li je Krist nedostiživi izražaj apsolutne ideje, ili pak, da li on ima samo relativnu vrijednost za jedno doba i za jedan narod. »Hegelovska desnica« je prihvatila prvo rješenje, a »hegelovska ljevica« drugo. Dijalektika je ovih drugih na taj način našla svoj izražaj u formi jedne solucije problema o Kristu i prema tome o kršćanstvu.

Glavne su razvojne etape tog »mlado-hegelovskoga« pokreta bile označene baš dvama djelima, koja su bila upravo kritičke studije u Evandjelju.

Prvo je djelo bilo Strauss-ov *Život Isusov*, izišao 1835. Ovaj je pisac vidio u Evandjelju samo mit, koji izražava duboke težnje židovskoga naroda, te prema tome, samo izražaj jednog momenta u razvoju čovječanstva. Krist je imao samo relativnu vrijednost prema jednom vremenu i prema jednom narodu.

Drugo djelo je od B. Bauer-a pod naslovom *Kritika povijesti Objave*, izašlo 1838. Ovaj je opet istakao relativni karakter kršćanstva i povukao logične posljedice iz načela, što ga je Strauss postavio. On je dokazivao, da se kršćanstvo, glavni moment u sveopćoj svijesti, razvijalo na dijalektičan način konstantnom kritikom stvarnosti. Bu-

dući da je prošlo vrijeme, kojemu ono odgovara, došao je čas kada treba čovjeka osloboditi od jarma te religije, koja je, daleko od toga da izražava realnost, samo zapreka razvoju svijesti.

Karl Marx u svojoj knjizi »*Njemačka ideologija*«, napisanoj onda, kada je već bio prešao stadij idealizma, ističe čisto religiozni karakter ondašnjih filozofskih rasprava. »Cijela njemačka filozofska kritika, od Straussa do Stirnera, piše on, ograničila se na kritiku religioznih predodžbi. Počela je sa stvarnom religijom i sa čistom teologijom. Definirala je u najširem smislu vjersku svijest, religioznu predodžbu. Napredak se sastojao u tome, da u sferu religioznih ili teoloških predodžbi unese tako zvane dominantne ideje, metafizičke, političke, juridičke, moralne i druge; da protumači takodjer, da je (metafizički) politička, juridička i moralna svijest neka religiozna ili teološka svijest, da politički, juridički i moralni čovjek, na koncu Čovjek, jest religiozan čovjek... Staro-hegelovcima je bilo sve jasno, čim su se mogli pozvati na neku hegelovsku logičnu kategoriju. Mlado-hegelovci su sve kritizirali, pretpostavljajući svugdje religiozne predodžbe ili tumačeći sve teologijom Mlado-hegelovci se slažu sa staro-hegelovcima, kad vjeruju u premoć religije, ideje i premoć univerzalnoga nad postojećim svijetom. Samo što se jedni bore protiv te premoći kao uzurpacije, a drugi je drže zakonitom[1]).«

Kad je Marx pisao ove retke, on je upravo prigovarao hegelovskoj ljevici isto kao i desnici, što je tako ograničila cijelu debatu o misli na religioznu sferu i što je na nju svela sve. I kad su kritizirali religiju, jedni kao i drugi su ostali na religioznom području, na što su sve ostalo svodili;

[1]) Karl Marx, *Idéologie allemande.*

nisu izlazili iz ideje, iz univerzalnog, iz ideologije. Ostali su idealisti. Za njih je uvijek svijest odredjivala bivstvo. Oni su mislili, da će suprotstavljajući religioznu koncepciju religioznoj koncepciji, t. j. idealističku koncepciju idealističkoj koncepciji pokrenuti svijet; ali nisu ništa pokrenuli nego su, usprkos svim svojim frazama, ostali najveći konzervativci.

Vidimo, kako je ova religiozna forma, koja je bila predmetom rasprave izmedju dvije velike idealističke struje, dovela, u misli Marxovoj kao i njegovih savremenika, do konfuzije izmedju religije i idealizma, te nije čudo, što je tako nastao prelaz od idealizma k materijalizmu, i to u obliku kritike religije, koja je kritika bila smatrana odlučnom.

I zbilja je Feuerbach donoseći baš rješenje problema o značenju Evandjelja, Krista i kršćanstva započeo svoj materijalistički stav. Njegova znamenita knjiga, izišla je 1841. (o kojoj je Engles govorio: »Čovjek mora sam osjetiti oslobodilačko djelovanje ove knjige, da bi se o tome mogao uvjeriti. Oduševljenje je bilo opće: mi smo svi u jedan mah bili »Feuerbach-ovci«[1]). Ta knjiga, koja je Marxa i Engelsa predobila za materijalizam, zove se »*Bit kršćanstva*«. Ona je donosila rješenje slijedećem pitanju: da li je Krist po Evandjelju projekcija apsolutne Ideje u vanjsku stvarnost, kako su to tumačili Hegel i idealizam, ili je pak naprotiv ideološka projekcija ljudske stvarnosti. Na ovo drugo rješenje su upućivali radovi Strauss-a i Bauer-a. Ali dok su se ovi ograničili na kritiku povjesnog postanka kršćanstva, Feuerbach je udario na njegovu bit i pokazivao je, da religija nije ništa drugo nego projekcija, koju čovjek

[1]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 21.

iluzorno stvara o svojoj realnosti i prenosi je u idealni svijet. Ona je bila u svakom slučaju samo kriva interpretacija realnosti.

Kako vidimo, sva je ova kritika religije izlazila iz postulata, koji je imao da postane *leitmotivom* komunističkog materijalizma: svijest, ideja ne odredjuje bivstvo, nego bivstvo odredjuje svijest.

Tako je Feuerbach-ova kritika religije riješila osnovni problem idealizma i materijalizma, t. j. da li prvenstvo pripada ideji ili bivstvu, duhu ili prirodi (materiji). U kratko, kritizirajući religiju Feuerbach je kritizirao ne samo idealizam nego i svaku metafiziku i sveo je sve na konkretnu materiju i iskustvo.

Ova konfuzija izmedju kritike idealizma i kritike religije, nije bila samo kod postanka komunističkog materijalizma. Taj se problem nije nikada drukčije postavljao ni za Marxa ni za Engelsa, on je ostao još uvijek isti za Lenjina. Komunistički mislioci su uvijek u vidu religije kritizirali idealizam i postavljajući se na materijalističko stanovište protiv idealizma, i dalje su odbacivali svaku religiju. Zato im je religija izgledala uvijek kao pravi izražaj idealizma, kao savršeni tip idealističke ludorije, idealističke mistifikacije, iluzije svijesti. Religiozna zabluda je za njih pomiješana s idealističkom zabludom.

Ta se konfuzija na najočigledniji način zapaža na stranici, gdje je Engels bez sumnje najbolje izrazio problem idealizma i materijalizma, i gdje je, s komunističkog stanovišta, najbolje protumačio idealističku zabludu. »Veliko osnovno pitanje svake filozofije (a naročito moderne filozofije) je, piše on u svom djelu *Ludwig Feuerbach*, pitanje odnosa izmedju misli i bivstva. Od davnih vremena, kada su ljudi, još u potpunom neznanju svoje vlastite

fizičke strukture i s maštom punom »snova«, došli do shvaćanja, da njihove misli i njihovi osjeti nisu djelatnost njihova vlastitog tijela, nego neke osobite duše, koja stanuje u tom tijelu, i koja ga ostavlja u času smrti — od toga momenta morali su skovati neke misli o odnosima te duše s vanjskim svijetom. Ako se ona u času smrti dijelila od tijela i dalje živila, nije imalo nikakovog smisla pripisivati joj još neku naročitu smrt; i tako je nastala ideja o njezinoj besmrtnosti, koja se, u toj razvojnoj etapi, ne pokazuje nikako kao utjeha, nego naprotiv, kao fatalnost, protiv koje se nije ništa moglo, i to često, kod Grka naročito, kao prava nesreća. Nije potreba religiozne utjehe, nego neprilika, koja izlazi iz općeg neznanja, u kojem su se nalazili, neprilika što će učiniti s dušom, za koju su već jednom pretpostavili, da živi poslije smrti, dovela ih je do dosadne fikcije lične besmrtnosti. Na posve sličan način, personifikacijom prirodnih sila, nastali su prvi bogovi, koji su tokom poznijeg razvoja religije poprimali sve više nadzemaljski oblik, dok napokon prirodnim tokom apstrakcije, rekao bih skoro destilacije, mnogobrojni bogovi s više manje skučenom i omedjenom moći jedni prema drugima nisu stvorili u ljudskom duhu koncepciju jednog ekskluzivnog boga monoteističkih religija.

»Pitanje o odnosu misli i bivstva, duha i prirode, najviše pitanje svake filozofije ima prema tome, kao i svaka religija, svoj korijen u ograničenim i neznalačkim koncepcijama divljačkog stanja. Ali ono je moglo biti postavljeno u svoj svojoj oštrini i moglo je doći do svog punog zamašaja tek pošto se evropsko društvo probudilo iz svog dugog zimskog sna u kršćanskom srednjem vijeku. Pitanje stava misli prema bivstvu, koje je pitanje igralo uostalom veliku ulogu i u skolastici sred-

njeg vijeka, t. j. pitanje, koji je elemenat prvotan, duh ili priroda — to se pitanje obzirom na Crkvu zaoštrilo: je li Bog stvorio svijet ili on postoji odvijek?

»Prema tome, da li su odgovarali na ovaj ili onaj način, filozofi su se dijelili u dva tabora. Oni koji su tvrdili, da je duh prvotan u odnosu prema prirodi i koji su prema tome pretpostavljali, *in ultima linea*, stvaranje bilo kakvog svijeta . . .; ti su sačinjavali tabor idealizma. Drugi, koji su smatrali prirodu prvotnim elementom, pripadali su različitim školama materijalizma.«[1])

U kratko, iz ovoga svega izlazi ,da je za komunizam dilema: idealizam — materijalizam jednaka ovoj drugoj: religija — materijalizam, i s tog stanovišta treba, u filozofskom smislu, shvatiti frazu Karla Marxa, koju sam malo prije naveo: »Kritika religije je prvi uslov svake kritike«, kritika religije znači kritika idealizma. Iluzija, protiv koje ustaje komunizam u religiji, je iluzija idealizma.

Katolicizam i idealizam.

Istakli smo već, da katolicizam nikako ne prima ovu konfuziju izmedju religije i idealizma. I katolicizam odbija idealizam. Komunizam duguje Hegelu ovo identificiranje. Kada je tvrdio, da u Kristu vidi projekciju apsolutne Istine, mislio je, da brani kršćanstvo dajući dogmi čisto metafizičko značenje, značenje *svoje* metafizike. Stoga se rasprava obzirom na Krista nalazila u pitanju, »da li su religija i filozofija od iste biti, da li se dadu svesti jedna na drugu ili pak, da li su naprotiv različite prirode.« Odgovarajući pozitivno, Hegel je prihvatio takvo tumačenje religije, koje katolicizam ne smije primiti.

[1]) Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 22, 23.

Za katolicizam, dogmatska istina nije filozofija, nije metafizika. Ona pozitivno postoji, prije svake filozofije i neovisno od svake metafizike. Ona iznosi činjenice: Krista, koji nije nastao u mozgu nekog filozofa, nego iz mesa i krvi jedne žene, u doba kada je August vladao u Rimu, na okrajku sela zvanog Betlehem ,i to upravo u jednoj staji, dok su pastiri pasli svoja stada po okolnim poljima. Prihvatili mi ovu činjenicu ili ne, tumačili je ili ne, *ona jest*, kao što je Cezar činjenica, kao što je Napoleon činjenica, kao što je zemlja činjenica, kao što su buržuji i proleteri činjenice. Ova činjenica sadrži i druge: ona je naročito odgovor na jednu drugu čijenicu, na činjenicu zla, koja se pojavila na svijetu mnogo prije Krista i neovisno od naučnih istraživanja ijednog filozofa, tako da je nijedna filozofija nije mogla uklopiti u svoj sistem: svi su na njoj razbili nos. Medjutim činjenica Krist odgovara činjenici zla. Činjenica spasenja naime odgovara činjenici propasti. Ili još tačnije, to je odgovor na činjenicu zla prvom činjenicom Ljubavi, Jedine Ljubavi, t. j. Bog, Biće nad bićima, Stvarnost nad stvarnostima, jer Bog *je* ljubav. Ovaj odgovor nije verbalan ni ideološki, nego stvaran, realizatoran, uspješan: i *mi smo* otkupljeni. Činjenica za činjenicu, stvarnost za stvarnost, pozitivno očitovanje činjenica, to je dogma, to je vjera.

Tek poslije toga dolaze filozofija, metafizika, teologija, ma kako one bile opravdane, osnovane, nužne.

Ali ove činjenice, ove realnosti, koje sačinjavaju kršćanstvo nisu čisto materijalne, one su u prvom redu duhovne i više — božanske: činjenica o Bogu i njegovoj Ljubavi, činjenica o Bogu koji *je* Ljubav. No baš taj Bog i ta ljubav, stvarni, objektivni, bivstveni nikako se ne slažu s Hege-

lovom apsolutnom Idejom. Kršćanski *Bog* nije ideja, on je biće, osoba. Uostalom ni Krist u svojoj čovječnosti nije samo projekcija, otsjev više manje simboličkog ideala. Isto onako kao što Bog *jest* u svojoj duhovnoj realnosti, Krist *jest* u svojoj tjelesnoj realnosti. I od tog momenta kršćanska činjenica je takodjer tjelesna, vremenska činjenica, i to ne samo u Kristu, nego i u Crkvi, i u svakome čovjeku. Nije naime u pitanju samo spas duše, nego spas čitavog čovjeka. Odatle važnost tjelesnog uskrsnuća Kristova, koje je zalog našeg tjelesnog uskrsnuća, bez kojega ne bismo bili potpuno spašeni, jer čovjek nije samo duša, nego i tijelo.

Sve je to idealizam potpuno zabacio. A marksistička kritika religije odnosi se na ovo idealističko tumačenje kršćanstva, a ne na autentično kršćanstvo.

Uza sve to istina je, da je Marx, stavljajući se na potpuno materijalističko stanovište, da pobije idealizam, doista prekinuo sve veze sa svakom religijom; uostalom on je ciljao na religiju isto toliko, koliko i na idealizam, jer, kako kaže Lenjin: »Marx je kategorički odbacio idealizam, koji je uvijek ovako ili onako povezan s religijom.«[1])

Religija opijum naroda.

Socijalna kritika religije.

Vidjeli smo, kako u filozofskom pogledu, komunizam kritizira religiju isto kao i idealizam, — budući da su religija i idealizam za nj nerazdvojivi.

Sada ćemo ga vidjeti, kako u društvenom pogledu kritizira religiju isto kao i buržujsko društvo t. j. klasno društvo, osnovano na izrabljivanju

[1]) Lénine, *Karl Marx et sa doctrine*, p. 17.

čovjeka po čovjeku, — i ovdje opet, jer su za nj religija i buržujsko društvo nerazdvojivi.

Njegovu filozofsku kritiku religije prati tako sociološka kritika istim procesom, po kojemu filozofija komunizma, prihvaćajući materijalističko stanovište, dolazi napokon do naučnog historijskog materijalizma. Tako filozofska kritika religije svršava sa sociološkom kritikom.

Religija kao projekcija ekonomskih odnosa.

Sjetimo se komunističke koncepcije čovjeka i društva: Čovjek je proizvadjač svojih sredstava za opstanak; proizvadjačka djelatnost je sam dinamizam, po kojemu se ostvaruje njegovo bivstvo. Prema razvoju proizvodnje, čovjek proizvadjač nije više izolirano biće, individuum; povezan sa svojim bližnjima u uskoj mreži odnosa produkcije, on je samo dio grupe. Ta grupa, po kojoj i u kojoj on jest, stvorena od svih odnosa produkcije, sačinjava bazu društva, i to čistokrvnog, stvarnog društva, neovisnog kao što je sama proizvodnja, od ljudske svijesti. Sve ostale ljudske djelatnosti (filozofske, umjetničke, političke, religiozne), svi ostali ljudski odnosi izlazeći iz ovih djelatnosti, jer izviru iz svijesti, iz misli, iz ideologije, jesu ljudski tek u drugom redu. Oni su dio nadgradnje čovjeka i društva. Oni su drugoga reda, kao što je duh i sve što se na nj odnosi drugoga reda, u odnosu prema materiji; oni nisu dio biti čovjeka i društva, to su, da upotrebimo jedan izraz Karla Marxa, »nebitne stvari«.

Kao što bivstvo odredjuje svijest — postulat materijalizma — tako stvarna djelatnost čovjekova (produktivna djelatnost) i stvarni odnosi društva (odnosi proizvodnje), drugim riječima ekonomska djelatnost i ekonomski odnosi odredjuju misao i

društvene ideološke odnose, dakle u prvom redu religiju. — To je upravo zakon historijskog materijalizma kako ga je formulirao Karl Marx.

»Kao što je Darwin, kaže Engels u govoru što ga je 17. ožujka 1883. držao na grobu Karla Marxa, otkrio zakon o razvoju organskog svijeta, tako je Marx otkrio zakon o razvoju ljudske povijesti, osnovnu i jednostavnu činjenicu, koja je dosada bila zatrpana ideološkom zbrkom, da ljudi moraju prije jesti, piti, oblačiti se i stanovati, nego će se baviti politikom, naukom, umjetnošću, religijom i t. d. i da, prema tome, proizvodnja materijalnih sredstava za život i s time stupanj ekonomskog razvoja nekog naroda i neke epohe, sačinjavaju bazu iz koje izlazi i, dosljedno tome, pomoću koje se tumače (a ne obratno kao što je to dosada bilo pravilo) sve državne ustanove, juridičke koncepcije, umjetnost pa i religiozne ideje ljudi.« — Na taj način religija nema nikakove vlastite, autonomne stvarnosti, ona je samo projekcija, fantastički otsjev ekonomskih prilika nekog društva u danom momentu.

»U potpunom protuslovlju s njemačkom filozofijom, koja silazi s neba *na* zemlju, kažu Marx i Engels u *Njemačkoj ideologiji*, mi smo se popeli sa zemlje na nebo. To znači, da ne polazimo od onoga što ljudi kažu, zamišljaju i sebi prikazuju, ni od ljudi, koje zamišljamo u misli, u pričanju, u mašti, u predodžbi, da na koncu dodjemo do živog čovjeka; polazimo od čovjeka na djelu i od njegovog stvarnog toka života, a razvoj njegovih ideoloških otsjeva i odjeka deduciramo iz njegovog toka života. Magle u ljudskom mozgu su takodjer nužne sublimacije njihovog materijalnog toka života, koje se empirički mogu istraživati, a koje su povezane s prethodnim materijalnim uvjetima. Prema tome moral, religija, metafizika i ostale

ideologije, oblici svijesti koji tome odgovaraju, ne zadržavaju više dugo svoju prividnu autonomiju. One nemaju nikakve povijesti, nikakvog razvoja, jer ljudi, razvijajući svoju materijalnu proizvodnju i svoj promet, mijenjaju u isto vrijeme kao i tu realnost i svoju misao i njezine produkte. *Svijest ne odredjuje život, nego život odredjuje svijest.*«[1])

Oni kažu u istom djelu: »U religiji ljudi pretvaraju svoj iskustveni svijet u neku bitnost, koja je samo zamišljena i predočena, a koja im se suprotstavlja kao strana. Tu činjenicu treba iznova protumačiti ne polazeći od drugih pojmova, od »svijesti o sebi« ili od sličnih pretjeranosti, nego polazeći od cijelog načina proizvodnje i prometa, koji je isto tako neovisan od čistog pojma kao što su *selfacting mule* i služenje željeznicama od Hegelove filozofije.

Ako hoćemo da govorimo o »biti« religije, t. j. o materijalnoj bazi te nebitne stvari, ne moramo je tražiti ni u »biti čovjekovoj«, ni u atributima Božjim, nego u stanju materijalnog svijeta, koje odgovara svakoj etapi religioznog razvoja[2]).«

Nema sumnje, da je religija kao i filozofija, i još više nego filozofija, najuzvišenija ideologija, t. j. najviše udaljena od svoje ekonomske materijalne baze. Stoga je njezin odnos s materijalnim uvjetima opstanka ljudskog života sve više zapleten i sve više zamagljen posrednicima, ali je uza sve to odredjen realnim uvjetima ekonomskog života. I Engels, u svom *Ludwigu Feuerbachu,*

[1]) Marx-Engels, *l'Idéologie allemande*, t. I, »Feuerbach« (1845). Ed. all. Citira L. Henry, *Sur la Religion, les grands textes du marxisme*, Paris. E. S. I., p. 20. Isti se tekst nalazi u *Morceaux choisis* de Karl Marx, N. R. F., Gallimard, p. 88.

[2]) Marx-Engels, *Ibid.*, »Sankt Max«. Citira L. Henry, *ibid.*, p. 17.

iznosi čak i čitav nacrt razvoja religije u čovječanstvu u službi razvoja produktivnih sila i odnosa proizvodnje. Marx je u *Kapitalu* protumačio, kako je »kršćanstvo u društvu proizvadjačâ robe, gdje se opći društveni odnos sastoji za proizvadjače u tome, da u svojim proizvodima vide samo robu t. j. vrijednosti, i da uporedjuju u tom materijalnom okviru, svoje privatne poslove jedne s drugima, kao jednaki ljudski rad, kako je kršćanstvo, sa svojim kultom apstraktnog čovjeka, a naročito protestantizam, deizam i t. d. u svom buržujskom razvoju, najprikladniji vjerski oblik za to društvo.«

U jednom drugom spisu (kritika Baumerove knjige: *la Religion du siècle nouveau*, 1850), on izjavljuje, da »je kršćanstvu prethodila potpuna propast uslova staroga svijeta«, i da je kršćanstvo bilo samo izražaj te propasti; da posve novi uslovi svijeta nisu nastali iz kršćanstva zbog njegove nutarnje evolucije, nego su se pojavili tek kada su Huni i Germani »na posve vanjski način, nasrnuli na lješinu rimskoga carstva«; da se poslije germanske provale, »novi uslovi svijeta«, nisu pojavili kao funkcija kršćanstva, nego da se kršćanstvo mijenjalo prema svakoj novoj fazi ovih svjetskih uslova ...

Društveni utjecaj religije.

Znači li to da religija ne može imati nikakvog utjecaja na društvo? Ustvrditi to značilo bi pasti u kruti determinizam, što je autentični marksizam uvijek odbijao. Ono što smo prije o tome rekli, nalazi ovdje svoju potpunu primjenu: marksistički ekonomski materijalizam htio bi se posve odijeliti od ekonomskog determinizma. »Po materijalističkoj koncepciji povijesti (kaže Engels), produkcija i reprodukcija materijalnog života su, *in ultima liea*, odlučujući momenat u povijesti. Marx i ja nismo nikada više tvrdili. Kad netko iskrivljuje ovu rečenicu pa kaže: ekonomski momenat je sam odlučujući, pretvara je u besmislenu apstraktnu i nejasnu frazu. Ekonomsko stanje je baza, ali različiti momenti u nadgradnji — politički oblici klasne borbe i njezini rezultati — ustavi što ih je pobjednička klasa nametnula poslije dobivene bitke; juridički oblici kao i otsjevi svih tih realnih borbi u mozgovima onih, koji u njima sudjeluju; političke, juridičke, filozofske teorije, religiozne koncepcije i njihov pozniji razvoj u dogmatske sisteme, vrše takodjer svoj utjecaj na tok povjesnih borbi i u mnogo slučajeva odredjuju naročito *oblik*. Svi ovi momenti utječu jedni na druge, ali, *na kraju krajeva*, ekonomska djelatnost nužno dominira u beskrajnom mnoštvu slučajeva (t. j. stvari i događaja, čija je nutarnja povezanost tako daleka ili ju je tako teško odrediti, da nam izgleda kao da ne postoji pa je zanemarujemo). Inače bi primjena teorije na neku odredjenu povjesnu periodu bila lakša od rješenja obične prvostepene jednadžbe. Mi sami stvaramo svoju povijest, ali, u prvom redu, stvaramo je u odredjenim prilikama i uvjetima. Medju njima su ekonomski uvjeti konačno odlučni. Ali politički uvjeti, i t. d. ... pa i sama tradicija, koja tako jako djeluje na ljudsku glavu, igraju neku ulogu iako nije odlučna[1]).«

Po komunističkom shvaćanju dakle, ekonomski život svijeta tumači religiozno stanje svijeta: religija je samo fantastični otsjev nekog odredjenog stanja produktivnih sila i odnosa produkcije.

[1]) Pismo F. Engelsa Josipu Blochu, 21. rujna 1890.

Religija, posljedica i sredstvo izrabljivanja čovjeka po čovjeku.

Ovim dolazimo do drugog aspekta marksističke sociološke kritike religije — religija jest i može da bude samo otsjev abnormalnog ekonomskog stanja. Religija proizlazi iz društvenog stanja zato, jer, kao što je u svijetu odvijek bilo, nema suglasja izmedju proizvodnje i vlasništva i zato, jer, prema tome, vlada podjela svijeta u klase i izrabljivanje čovjeka po čovjeku. Tako je religija, kako kaže Karl Marx, »apsurdno stanje svijesti svijeta«, »duhovna aroma«, pokvarenog i neuredjenog svijeta. Ona je posljedica takvog stanja u svijetu, protiv kojeg se diže komunizam i hoće da ga dokine. Ali pored toga, po samom utjecaju nadgradnjâ, ona je ne samo *posljedica tlačenja,* nego i *sredstvo tlačenja.*

Evo kako Lenjin u kratko izlaže ovaj važni momenat Marxove misli obzirom na religiju: »Moderno je društvo, kaže on, potpuno osnovano na izrabljivanju velikih masa radničkog staleža po veoma neznatnoj manjini žiteljstva, koja pripada klasama zemljišnih posjednika i kapitalista..... Tlačenje radnika proizvodi i neosporno stvara različite forme političkog tlačenja, društvenog ponižavanja, intelektualnog i moralnog zagluplji-vanja i zasljepljivanja masa... Religija je aspekt duhovnog tlačenja, koje tišti uvijek i svugdje pučke mase pritisnute neprestanim radom u tudju korist, iz bijede i osamljenosti. Vjera u bolji život na drugom svijetu nastaje isto tako neizbježivo iz nemoći izrabljivanih masa u borbi protiv izrabljivača, kao što vjera u božanstva, u vragove, u čudesa i t. d. nastaje iz nemoći divljaka u borbi protiv prirode. Religija uči strpljenju i rezignaciji onoga, koji se muči čitav svoj život u bijedi, zibajući ga u nadi nebeske nagrade. Što se tiče onih, koji žive od tudjega posla, uči ih, da ovdje na zemlji prave dobročinstva, pružajući im tako lako opravdanje njihovog cijelog izrabljivačkog života, prodavajući im jeftine ulaznice za nebesko uživanje. Religija je opijum naroda[1]). Religija je neka prosta vrst rakije, u kojoj robovi kapitala utapljaju svoje ljudsko biće i svoje zahtjeve za život, koji bi bar malo bio dostojan čovjeka[2]).«

Religija je dakle u isto vrijeme posljedica i sredstvo izrabljivanja čovjeka po čovjeku.

U prvom redu klasna borba.

Pogledajmo što iz toga slijedi: budući da je religija *posljedica* neuredjenog ekonomskog stanja, kada društvo bude uredjeno u svom najčistijem obliku nestankom klasa i potpunom uspostavom komunizma, ne će ona više opstojati (jer će njen uzrok nestati): ona je nespojiva s uspostavom komunističkog društva. Izmedju njega i religije postoji organska inkompatibilnost. Prema tome kako se bude sredjivao komunizam, nestajati će religije; a dok bude religije, ona će biti dokazom da kapitalizam i izrabljivanje nisu potpuno nestali. »Općenito govoreći, kaže Karl Marx u *Kapitalu*[3]),

[1]) Ovaj izraz nije Lenjinov. Uzeo ga je od Karla Marxa u *Contribution à la critique de la philosophie du droit, de Hegel:* »Religija je uzdah potlačenog stvora, duša nekog svijeta bez srca, kao što je ona duh jedne civilizacije, iz koje je duh isključen. Ona je *opijum* naroda.« (*Oeuvres philosophiques,* t. I, p. 84, Costes, 1927.). Citirao L. Henry, *loc. cit.,* p. 14. Ovaj je aforizam uklesan poslije oktobarske revolucije 1917. u Moskvi nasuprot kapele Gospe Iberske.

[2]) L é n i n e, *Socialisme et religion,* u P. B. L., p. 3.

[3]) Karl M a r x, *le Capital,* t. I, p. 66—67. (Ed. Costes.)

religiozni odraz realnog svijeta nestati će onoga dana, kada se uslovi svakodnevnog praktičnog života čovjeka radnika budu mogli izraziti u čisto racionalnim odnosima ljudi izmedju njih i s prirodom. Kolo društvenog života t. j. materijalnog procesa proizvodnje, skinut će svoju mističnu maglenu koprenu tek onda, kada kao produkt slobodno udruženih ljudi bude stajao pod njihovom svjesnom i planskom kontrolom.«

Sudbina religije ovisi dakle o sudbini kapitalizma i o njegovoj transformaciji u komunizam. Stoga i za one, koji su najviše željeli njezino uništenje, pravi način, da dodju do tog rezultata nije toliko direktna borba protiv nje, koliko rad na uništenju kapitalizma i na uspostavi komunističkog ekonomskog poretka. Zato, tumači Lenjin, nije potrebno izjaviti se ateistom u komunističkoj propagandi ni zabraniti vjernicima i kršćanima pristup u komunističku stranku. Lenjin nije htio, da komunistička borba protiv religije bude ni u čemu slična borbi protiv buržujskog antiklerikalizma. »Mi ne smijemo ni u kom slučaju, govorio je on, pasti u idealističke apstrakcije onih, koji postavljaju religiozni problem sa stanovišta »čistog razuma«, izvan klasne borbe, kao što to često čine radikalni buržujski demokrate. Bilo bi apsurdno vjerovati, da se, u društvu koje se osniva na beskonačnom tlačenju i zaglupljivanju radničkih masa, mogu vjerske predrasude rastepsti samo pomoću propagande. Dali bismo dokaz buržujskog mediokriteta, kad bismo zaboravili, da je vjersko tlačenje čovječanstva samo produkt i odraz ekonomskog tlačenja unutar društva. Ni knjige, ni propovijedanja ne će prosvijetliti proletarijat, ako ga ne prosvijetli borba, u kojoj se on sam bori protiv okultnih sila kapitalizma. Više nam je stalo do jedinstva te u istinu revolucionarne borbe po-

tlačene klase, da sebi na zemlji stvori raj, nego do misaonog jedinstva proleterâ o raju i nebu. Eto zašto mi ne proglašujemo i ne smijemo proglasiti naš ateizam u našem programu; eto zašto ne uskraćujemo i ne smijemo uskratiti pristup u stranku onim proleterima, koji čuvaju još neke tragove starih predrasuda[1]).« I malo dalje, još insistirajući, brižno upozoruje na kobnu pogrešku »da se religioznom problemu ne dade (počasno mjesto, koje mu ne pripada«; rezultat bi toga bio, »rasulo snaga u stvarno revolucionarnoj ekonomskoj i političkoj borbi u ime mišljenja i ludosti trećega reda, koje naglo gube svako političko značenje i brzo ostaju po strani zbog ekonomskog razvoja[2]). Iz ovoga vidimo, da ruka koju nam Thorez pruža ne mora nikako biti ratna varka, nego logična primjena potpuno ortodoksne komunističke doktrine.

Antireligiozna borba.

Medjutim religija nije samo posljedica tlačenja, nego i *sredstvo tlačenja*. Kao što buržoazija upotrebljava državu, tako se ona služi i religijom, da opravda svoje tlačenje i da uvjeri narod, kako mora da prizna njezino tlačenje. Znamo, da marksizam potpuno priznaje ovaj »otskočni« udar religije, kao utjecaj nadgradnjâ usprkos prvenstvu ekonomskih determinacija. Stoga se ipak mora voditi borba protiv religije kao zapreke, da što prije dodje do uspostave komunizma. »Naša je stranka, kaže Lenjin, udruženje svijesnih vojnika, prvorazrednih boraca za emancipaciju radničke klase. Ovo udruženje ne može i ne smije biti ravnodušno prema neznanju ili mračnjačkom fana-

[1]) Lénine, *Socialisme et religion*, p. 8—9.
[2]) *Ibid*, p. 9.

tizmu u obliku religioznog vjerovanja[1]).« »Naš program, kaže on opet, počiva sav na naučnoj filozofiji, a naročito na materijalističkoj filozofiji. Tumačenje našeg programa obuhvaća dakle nužno i tumačenje pravih povjesnih i ekonomskih uzroka otrovnog vjerskog djelovanja. Naše tumačenje obuhvaća nužno i tumačenje ateizma. Već sada mora da postane jedna od glavnih djelatnosti naše stranke publiciranje takove naučne književnosti, koju je dosada autokratski feudalni režim progonio. Zato ćemo vjerojatno morati slijediti savjet, što ga je jednog dana dao Engels njemačkim socijalistima, t. j. prevoditi i raspačavati medju masama ateističku literaturu francuskih enciklopedista osamnaestog vijeka.«[2])

Ovako vidimo, kako i djelovanje bezbožnikâ logično izlazi iz ortodoksne komunističke doktrine.

Ipak ova antireligiozna propaganda ne smije postati tako uporna, da religiozna pitanja stavimo na prvo mjesto, a da izbjegne tu opasnost, ta propaganda mora uvijek ostati samo propaganda. To je jedan od razloga, zbog kojih komunizam zahtijeva od države, pa i od proleterske države u pripravnoj fazi komunizma, da se ne miješa u vjeru i da osigura potpunu slobodu savjesti. »Država se ne smije miješati u vjeru, izjavljuje Lenjin, religiozna društva ne smiju zavisiti od države. Svatko mora biti slobodan da ispovijeda bilo kakvu religiju, ili da ne priznaje nikakove t. j. da bude ateista, kao što su to općenito socijalisti. Ne smije se dozvoliti, da medju gradjanima bude ikakove razlike zbog religioznih vjerovanja, i t. d. . . .[3]).« I Lenjin dodaje: »Samo potpuno ostvarenje ovih zahtjeva, može dokrajčiti onu sramotnu i prokletu prošlost, kada je Crkva bila podložna državi, kada su i ruski gradjani bili potčinjeni državnoj Crkvi, gdje su se primjenjivali srednjevjekovni inkvizitorski zakoni, koji su proganjali vjerovanje ili bezbožnost, koji su terorizirali savjest čovjekovu; kada su ruski građani dovodili u vezu sinekure i administrativne prebende s ovim ili onim narkotikom što im ga je Crkva pružala[1]).« On traži zato potpunu rastavu Crkve i države, »da se bori protiv vjerske tame oružjem, koje je posve i isključivo ideološko: naša štampa, naša propaganda[2])«. Ta je borba obvezatna za svakog komunistu, jer »za nas idejna borba nije privatna stvar, ona se tiče cijele stranke i čitavog proletarijata[3]).«

Izgleda da je sadržaj nedavnog *Projekta o ustavu S. S. S. R.* od 11. lipnja 1936. potpuno u skladu s Lenjinovim doktrinama i s osnovnom doktrinom marksizma, kada se u 124. članu iznosi ovo: »Da gradjanima osigura slobodu savjesti, crkva je u S. S. S. R. odijeljena od države i škola od crkve. Svi su gradjani slobodni da obavljaju religiozni kult i da prave antireligioznu propagandu.« Isto tako, kada u članu 136. nalaže: »Izbori zastupnika se obavljaju po jednakom pravu glasa: svaki gradjanin ima pravo da bira i da bude izabran, neovisno od rase i narodnosti kojoj pripada, od vjere, stupnja obrazovanosti i t. d. . . .«

Lenjin ne preporuča antireligiozni progon, nego antireligioznu propagandu; a svijesni komunizam baš uporno ističe ovu razliku. Ne stvarajmo mučenikâ, dovikuje Jaroslavsky. Ne treba svetogrdjâ, ne treba pljačkanja crkava. To sve samo ogorčava

[1]) L é n i n e, *Socialisme et religion*, p. 7.
[2]) L é n i n e, *Socialisme et religion*, p. 8.
[3]) L é n i n e, *Socialisme et religion*, p. 5.

[1]) *Ibid.*, p. 7.
[2]) *Ibid.*, p. 7.
[3]) *Ibid.*

vjerski osjećaj, to sve služi vjeri i kapitalizmu, to sve dovodi religiju u prvu interesnu sferu, na koje mjesto nema prava. Tako se vladati znači pogodovati kapitalizmu. »Svugdje je, kaže Lenjin, reakcionarna buržoazija nastojala podjariti religioznu mržnju, da odvrati pažnju masa od ekonomskih i političkih problema, koji su stvarno važni i temeljni.... Mi ćemo joj u svakom slučaju suprotstaviti mirnu, stalnu i strpljivu propagandu, bez ikakve želje, da probudimo sporedne nesuglasice, proletersku solidarnost i naučnu filozofiju[1]).«

Komunizam vrlo dobro zna, da je krv mučenika sjeme kršćana, i da se kršćanstvo proširilo preko mučenikâ. Prema tome krvoprolića, kao što su ona u Španjolskoj, ne potječu autentično iz komunističke doktrine, pa ni onda, kada ih vrše komunisti i u ime komunizma. To su izljevi strasti, po kojima komunizam dolazi u protuslovlje sa svojom doktrinom, i koji, na koncu konca, kao što to njegova teorija tvrdi, služe u stvari religiji mjesto da je unište, jer izmedju krvnika i mučenika na kraju mučenik uvijek pobjedi. Komunistička taktika, kakva ona logično izvire iz načela svoje doktrine, je mnogo uglednija, mnogo pametnija, mnogo uspješnija. Komunizam je vjeri opasniji,

[1]) Lénine, *Socialisme et religion*, p. 9. Lenjin se često navraćao na ovu temu. On je u tome samo tumačio Engelsa, koji se u tom pogledu na naročiti način izrazio u svojem spisu: »*Programme des réfugiés blanquistes de la Commune*« (1874). Engels tu kaže, da »su progoni najbolji način za pogodovanje štetnih uvjerenja. Jédno je sigurno: jedina usluga, koja se još danas može iskazati Bogu jest, da se proglasi ateizam kao obvezatni članak vjere i da se tako premaši i zakonodavstvo, koje je protiv crkve izišlo iz Bismarckovog *Kulturkampf-a*, općenitom zabranom vjere.« (citira L. Henry, *loc. cit.*, p. 93-94.)

kada je vjeran svojoj doktrini, nego kada on to nije.

Komunistička zamjena za religiju.

Znamo, po priznanju samih komunista, da savršeno komunističko društvo nije još nigdje bilo na svijetu ostvareno. Današnja sovjetska Rusija dosegla je tek uvodni stadij, za koji je karakteristično, da država postoji, ali da je prešla iz ruku buržuazije u ruke proletarijata. Zato u tom stadiju, prema komunističkoj doktrini, klase još uvijek postoje, a klasna borba je ogorčenija nego ikad. Prije smo upozorili, da — to sam ortodoksni komunizam ne priznaje — klasna podjela i izrabljivanje narodnih masa po jednoj privilegovanoj klasi, da to poprima danas u Rusiji neki novi oblik oblik birokrata, tehničara političke vlasti, kojima je stalo do održanja postojećeg poretka mnogo više nego do opadanja države. Ne bismo li se onda imali pravo pitati, ostajući strogo u doktrini koju smo izložili, da li ovom stanju odnosâ produkcije, za koji je značajna jedna obnovljena forma izrabljivanja, ne odgovara takodjer i obnovljena forma religije? Ne dolazimo li do toga, ako malo pažljivije proučimo sadašnji ruski fenonem? Na ovaj su momenat neki više puta upozoravali. Ne razvija li se danas u Rusiji jedan veliki vjerski fenomen pod koprenom ateizma i materijalizma? Nesreća bi bila možda zbilja, da bi u tom slučaju marksizam imao i previše pravo: ovaj vjerski zanos mogao bi lako biti sredstvom novog tlačenja i novog podjarmljivanja, duhovna aroma jednog društvenog stanja, koje bi bilo isto tako opravdano kao i predjašnje. Pored toga, tko bi znao, da li ovo trajanje religije nije možda znak *realnog* karaktera vjerskog osjećaja, vjerskog života, koji se, kako

očito izgleda, sve više prima u današnjoj Rusiji, neovisno od volje i svijesti čovjekove? No ne bismo li onda morali postaviti vjeru u sastav samog života, u bazu društva?

Kršćanska koncepcija vjere.

To baš kršćanstvo i tvrdi, protivno od komunizma. Nije sigurno, da mu čisto naučna (komunizam bi rekao čisto materijalistička) analiza stvarnosti ne bi dala pravo. Tako jedan učenjak, čiji auktoritet nitko ne osporava, doktor Alexis Carrel — koji u naučnom pogledu nadvisuje Karla Marxa; on naime nije bio prvotno filozof, a njegova pretenzija, da ne vodi računa ni o kakvoj teoriji (da zato zadrži jedino eksperimentalne činjenice) vjerojatno je opravdanija — odlučno tvrdi, da je »mistička djelatnost (najuzvišeniji i duhovno najprekaljeniji oblik vjerskog života) dio naših bitnih djelatnosti[1]).« On isti drži, da je naučno dokazano, da je molitva najsilnija snaga u preobražavanju materije, pa i najorganskije, a čudo mu pruža za to eksperimentalni dokaz.

Kršćanstvo je medjutim i previše realistično, da bi nijekalo da društveni uvjeti jednog doba mogu utjecati na manifestacije njegovog religioznog života. Veliki crkveni redovi i dalje, svaki na svoj način, prilagodivši ih duhovnom životu, oživljavaju glavne tipove društvenog ustrojstva u povijesti: benediktinci feudalizam, franjevci i dominikanci srednjevjekovnu komunu, isusovci autokratizam Renesanse. Religija, koja dobiva različite oblike u ovim okvirima, ostvaruje u isto vrijeme mnogobrojne varjante i mnogobrojne obitelji. A u svakom slučaju ipak je bitno ista. U svojoj osnovi,

[1]) Docteur Alexis Carrel, *L'homme, cet inconnu*, p. 158, Paris, Plon, 1935.

u svojoj biti, ona je prema tome neovisna o ovim različitim oblicima. Budući da ona tako uzdržava oblike društvene organizacije, i onda kada su ekonomski uvjeti vremena njihovog postanka već odavna nestali, nije li onda religija radije uzrok nego posljedica, ne determinira li ona mnogo više nego što je determinirana?

Vrlo dobro se može tumačiti kršćanstvo društvenim stanjem svijeta u času njegovog postanka; kršćanstvo rado priznaje, da je sve bilo spremno doista da ga primi, da mu je u istinu bilo došlo vrijeme. Uza sve to, da rastumačimo preokret svijeta, koji je nastao njegovim širenjem, trebalo bi bez sumnje malo više, negoli marksizam pripisuje utjecaju ideoloških faktora, nadgradnjâ.

Što kršćanski utjecaj nije triumfirao i što danas izgleda kao da je i skrahirao, ne možemo to pripisivati u prvom redu promjeni produktivnih sila i odnosima produkcije, nego onome, što se u čovjeku neprestano suprotstavlja djelovanju duhovnog religioznog principa. A ta zapreka ne potječe ni iz kakve teorije i sačinjava neobično tešku činjenicu: »Osjećam u svojim udovima drugi zakon, koji se bori protiv zakona moga duha i koji me zarobljava pod zakon grijeha«. »Kako sam ja nesretan čovjek«[1]). I zbilja, kada božanski duh ne zapovijeda i ne odredjuje, onaj drugi duh to čini i to više nego materijalne produktivne sile.

Kršćanstvo uostalom ne niječe niti to, da vjera katkada postane u rukama izrabljivačâ sredstvom tlačenja; na žalost to iskustvo često pokazuje. Ali reći, da se to ima pripisati kršćanstvu, može se samo onda, ako na nj primijenimo onu metodu, koju nam naša lojalnost ne da upotrebiti za komunizam. Sve ono što kršćani čine nije nužno

[1]) Sveti Pavao, *Posl. Rimljanima*, VII, 23—24.

kršćanski, kao što ni ono što čine komunisti nije nužno komunistički. Pa mogli bismo Karla Marxa uputiti na Nietzsce-a. Prvi shvaća vjeru kao sredstvo tlačenja u rukama jakih, a drugi sredstvom pobune za slabe, dakle upravo obrnuto. Izmedju njih dvojice, tko ima pravo? Ni jedan ni drugi, odgovara kršćanstvo. Ne zato što ne bi bilo tlačenja i robovanja, nego jer to nije u prvom redu tlačenje čovjeka po čovjeku, materijalno tlačenje. Prije tog tlačenja i u njegovom izvoru, kršćanstvo vidi drugo tlačenje, nutarnje, duhovno tlačenje grijeha.

Ono ne gubi na svojoj realnosti, zato što ga komunizam ne će da uzme u obzir. Ali zato nas on od njega ni ne će osloboditi. Naprotiv oni, kojima je vjera život, znaju da ona zbilja od toga oslobadja.

*

U ovom izlaganju, na koji način komunizam shvaća religiju, opet smo se dotakli njegovog osnovnog materijalizma. On je sigurno njegov stožer i, rekli bismo bez paradoksa, njegova duša.

Tvrditi da je materija prva, ne znači samo ponižavati duh, nego, htjeli mi ili ne, nijekati ga: jer duh je duh i on po biti svojoj dominira materijom.

Naprotiv, tvrditi da je duh prvi, a biti daleko od toga da niječemo materiju, znači osigurati joj princip, jer materija nema svog principa u sebi, duh nju uzrokuje. Zato tvrdnja o prvenstvu materije može biti samo na štetu iste materije.

Ovaj sukob izmedju duha i materije (t. j. izmedju prvenstva duha i prvenstva materije) star je kao i svijet: ipak nikad nije poprimio tako oštar, tako odlučan oblik, kao otkako se pojavio komunizam. To je zato, jer nikada nijedna doktrina nije htjela da u tolikoj mjeri organizira pot-

puni život u funkciji prvenstva materije. Zato kršćanstvo, koje je, obratno od njega, doktrina duhovnog integralizma, nije nikada naišlo na takvu suprotnost. Kršćanstvo ili komunizam. Otsada se velika duhovna drama svijeta zbiva izmedju ova dva izraza.

Koji će od njih pobijediti?

Na kršćanima je da odluče. Oni su odgovorni u ime Krista.

PRUŽENA RUKA ... U S. S. S. R.

Alexandre Marc.

Hoće li neki ljudi zbog nove komunističke politike, tako zvane politike »pružene ruke«, zaboraviti pravu prirodu marksističkog komunizma? Drugi su već pokazali, da je ta priroda u temeljima svojim neprijateljski raspoložena prema religioznim utjecajima. Ali ako se komunizam i kršćanstvo suprotstavljaju u doktrini, nije li sovjetsko iskustvo donijelo elemenata, koji bi mogli ublažiti ovu protivnost? Dosta je teško odgovoriti na ovo zadnje pitanje. Moramo izbjeći dvije opasnosti: slijepi optimizam i sistematski pesimizam. Optimizam bez skanjivanja veliča slobodu, koju u Rusiji uživa religija oslobodjena vremenskog jarma; on to čini vjerujući u sumnjivu dokumentaciju, koja je inspirirana propagandom. Pesimista obično promatra Sovjetsku Uniju kao samo Sotonino kraljevstvo, gdje su svi svećenici i svi vjernici podlegli pod udarcima razbojnikâ. Ove skrajne i suprotne teze gube vjerodostojnost samim svojim pretjeranostima; ali nije lako naći ni »pravu sredinu«. Imamo vrlo malo objektivnih informacija o vjerskoj situaciji u Rusiji. Velike novine (Izvestija, Pravda i t. d.) sistematski izbjegavaju da o tome govore, uostalom kao i revije s velikom tiražom. Stručne publikacije (Bezbožnik, Antireligioznik i t. d.) su u takovom duhu uredjivane, da je teško iz njih izvući bilo kakve podatke o objek-

tivnoj situaciji. Iskazi emigranata su često natrunjeni velikom pristranošću. Molimo dakle mnogo uvidjavnosti za slijedeće stranice: sastavili smo ih u postojanoj želji za povjesnom istinom, ali znamo, da će trebati mnogo godina proučavanja, dok se odgovori na pitanje koje postavljamo.

I

Od carizma do revolucije.

Odnosi izmedju vlade i Crkava — naročito pravoslavne Crkve — doživjeli su od 1917. mnoge i česte promjene. Možemo li ih smjestiti u posve odredjene periode? Nikako. Razlikujemo ponajviše tri faze, koje odgovaraju općem razvoju režima: od 1917.-1920. (ili 1921.), od 1920. (ili 1921.) do 1928. (ili 1929.), i napokon od 1928. (ili 1929.) do danas. Ali granice, koje dijele ove periode nisu dovoljno odredjene i činjenice se ne mogu lako u njih zatvoriti.

Pod carem je velika većina Rusa pripadala pravoslavlju, koje je na nesreću izgledalo ne samo kao državna vjera, nego i — ako se može reći — vjera o državi. Rasputinovo miješanje u crkvene poslove bilo je samo jedan osobito skandalozni znak zadiranja vremenite vlasti u duhovnu vlast. Ne krnjimo nikako ugled pravoslavne tradicije, — koja je inače tako humana, tako bogata — ako priznamo, da je to uplitanje, koje je bilo ne samo prihvaćeno, nego i omiljelo, u mnogome ozloglasilo svećenstvo čiji ugled nije bio uvijek besprikoran ... Govoreći o pravoslavnom »trećem Rimu«, Georges Goyau primjećuje: »Iz pokoljenja u pokoljenje, ovaj treći Rim je rado pristajao na usku vezu s državom, vezu koja je značila potčinjenost. Netko je izračunao da od 65 ruskih poslovica, koje se odnose na cara, 39 ih postavlja usporedbu izmedju njega i Boga. Visoki su se crkveni dostojanstvenici

»pravoslavlja«, kroz zadnjih dvanaest godina carističkog režima, istakli aktivnom suradnjom za uzdržavanje postojećeg poretka. Jednog dana je poredak propao; s carem je nestalo i zastupnika Svetog Sinoda, desne ruke autokracije na duhovnom području. Tada se, prvi put poslije 1667., pravoslavna crkva sastala na koncil[1]).«

Borbe i zatišja do 1920.

Taj je koncil bio otvoren u kolovozu 1917.: žestoke suprotnosti, koje su brzo izbile, pokazale su, da je prividna disciplina, koja je dugo vremena vladala u pravoslavnoj crkvi pomoću sredstava koji su tudji kršćanskoj spiritualnosti, bila samo obmana. Divergentne su se tendencije na koncu ipak kako tako izgladile, te su uspostavili dostojanstvo patrijarhe, što ga je Petar Veliki bio dokinuo.

Moskovski nadbiskup-metropolit Tihon, izabran za patrijarha, došao je odmah u sukob s novom vladom, koja je upravo bila zamijenila vladu Kerenskoga. Bolševici su započeli s nacionalizacijom crkvenih dobara, s ukidanjem budžeta za vjeroispovjesti, s favoriziranjem kojekakovih nezgodnih postupaka (studeni 1917.—siječanj 1918.). Jedva su vjernici žestokim otporom spriječili one, koje su htjeli zauzeti crkve.

U siječnju 1918. patrijarh je na koncilu dao odobriti pastirsko pismo, kojim je izrekao pravo izopćenje protiv boljševističke vlade, i zabranio je vjernicima sve odnose s njezinim pretstavnicima. Vlada je odvratila znamenitim dekretom od 23. siječnja, koji je djelomično bio modificiran tek 1929., i koji je požurio rastavu Crkve i države. Sloboda

[1]) Georges Goyau, *Dieu chez les Soviets*, Flammarion, éditeur.

mišljenja je potvrdjena, ali »je zabranjeno naučavanje vjerskih doktrina u svim službenim i javnim ustanovama kao i u ustanovama privatne nastave.« (Čl. 9.)

Patrijarh odgovara na to pastirskim listom, koji nalaže svim vjernicima, da se ujedinjeni bore protiv ove zlokobne vladine politike... Bile su odredjene molitve i postovi, organizirali su se ophodi vjernika, posvuda su izbijali nemiri. Vlada na to odvraća zatvarajući crkve, a naročito dozvoljavajući ispade mjesnih sovjeta, pa i neodgovornih družina, koje pljačkaju crkve i samostane zlostavljajući svećenike, redovnike i vjernike; ona bez straha strijelja »neukrotive elemente«, a da im nije ni sudila.

Kako god ova borba bila žestoka i surova, sama činjenica, da je Tihon mogao izopćiti režim i njegove ortake, da se je usudio otkazati Brest-Litovski mir kao izdaju, da je kasnije (u srpnju 1918.) odlučno žigosao »mračnjački, nesnosni i strašni duh« boljševizma, — a da nije odmah bio strijeljan sa svim vjernicima, koji su pristajali uz Crkvu, dokazuje, da je bilo više stvarne slobode usred »ratnog komunizma«, nego u IV godini druge pjatiljetke. Ako preskočimo ono o čemu ćemo još govoriti, možemo odmah ustvrditi, da bi danas u »zemlji Staljinovoj« uopće bilo nemoguće i zamisliti toliku neovisnost od postojeće vlasti. Istina, za »ratnog komunizma« bilo je mnogo strijeljanih i masakriranih: ali ako je na hiljade svećenika poginulo u metežu, možemo primijetiti s Kerenskim, da je ova strahovlada zahvatila sve elemente ruske inteligencije: profesore, časnike, odvjetnike, liječnike i t. d. Patrijarh je bio izopćio režim, a režim je odvratio na to organiziravši crveni teror, ne toliko vjerske koliko političke prirode. Premda je vlada konfiscirala crkvena dobra i zabranila

Crkvi svaku zemaljsku djelatnost, ipak se vlada pokazala tolerantnom, ne samo obzirom na kult, nego i obzirom na *nauku, koja je dolazila s propovijedaonice*[1]).«

Poslije mjeseca kolovoza 1918. nastalo je čak i malo olakšanje izmedju režima i Crkve. Vlada, koja je bila sa svih strana u opasnosti, odlučila se na popuštanje: bila su dozvoljena župna udruženja, na teologijama je bila dopuštena vjerska obuka, javni putovi su bili otvoreni vjerskim procesijama. U siječnju 1919. jedna važna okružnica proglašuje da »bogoštovna udruženja imaju pravo dobiti natrag dobra i nekretnine namijenjene kultu«; zabranjuje konfiskaciju zlatnih i srebrenih predmeta; spriječava sve ono, što bi moglo »povrijediti vjerske osjećaje jednog dijela gradjana.«

Patrijarh je, izgleda, bio dirnut ovim novim duhom pomirenja, pa je upravio novo pastirsko pismo biskupima, svećenicima i vjernicima, tražeći od njih, da ne kompromitiraju Crkvu proturevolucionarnom politikom. Crkva ne smije imati nikakovih veza s bijelom vojskom, koju podržavaju stranci; ona se bori protiv sovjeta samo u toliko u koliko novi režim prijeti vjeri, moralu i običajima; za ostalo ona poziva vjernike, da se pokoravaju postojećoj vlasti.

Oportunizam ili duboki razlozi?

Malo smo se zaustavili na ovoj prvoj periodi, koja traje do 1920. ili 1921., jer nam izgleda vrlo poučna. Živimo u doba, kada se sve vrlo lako zaboravlja. Dogadjaji teku tako brzo, da se uspomene stare 15 godina vrlo lako izgube u maglama prošlosti. Zato neki govore o »najnovijem preokretu sovjetske vlasti«, o njezinom liberalizmu

[1]) A. Kérensky, u *Dni* (veljača 1930.).

»model 1937.« i t. d.... U stvari, usprkos mnogim nepodopštinama, čiju važnost mi nikako ne mislimo umanjiti, odnosi izmedju pravoslavne crkve i bolševističke države nisu sigurno bili nikada tako povoljni, kao u godini 1920. Izgledalo je kao da će doći, ako ne do sporazuma, a ono barem do nekog *modus vivendi* na koji će pristati obe strane. Pa ipak, na koncu, primirje je bilo labavo i borba je započela inicijativom vlade. Može se kušati protumačiti ovo ponovno neprijateljstvo slučajnim razlozima i pojedinim epizodama; ali duboki razlozi su neobično važni. To su oni duboki razlozi, o kojima govori sam program bolševističke stranke... »planska i svijesna organizacija društvene djelatnosti masâ *mora* prouzročiti *potpuni nestanak* vjerskih predrasuda[2]).«

Izmedju vlade, koja se drži ove antireligiozne »mistike«, i kršćanstva ne može biti trajnog mira. Držanje režima u tom pogledu mijenja se samo prividno, prema taktičkim nahodjenjima. Sredstva, koja mu stoje na raspolaganju da napadne Crkvu, mogu biti različita: teror, zlostavljanja, bezbožna propaganda, shizme, kompromitirajuća zbliženja, i t. d.... Cilj ostaje isti: »likvidacija« kršćanstva. Ovu bitnu istinu ne smijemo smetnuti s uma, ako hoćemo razumjeti varijacije sovjetske vjerske politike. Za periodu koja započinje 1921. godine možemo reći, na paradoksalan način, da se teror ublažuje, a da se antireligiozna borba pojačava. Sigurno ima manje strijeljanja, ali se ide za tim, da se pogrdi Crkvu u isti mah moralno i materijalno.

Medjutim godina 1921. počinje novom pomirbenom gestom patrijarha Tihona: on je osudio »Najviši crkveni savjet«, što su ga organizirali

[2]) Pocrtava sam pisac, g. Alexandre Marc.

ruski episkopi, koji su emigrirali u inozemstvo. Ali kao odgovor na taj gest, a pod izlikom da treba doskočiti strašnoj gladi, koja hara čitavim pokrajinama, vlada dekretom odredi konfiskaciju zlata, srebra i dragog kamenja, koje se nalazi pohranjeno u crkvama.

To je bio demagoški postupak, kojemu je patrijarh pokušao doskočiti tako, da je pristao na predaju svih predmeta koji nemaju »povjesni ili strogo posvećeni karakter«. Sovjeti nisu nikako bili voljni pristati na ovu distinkciju; Crkva je morala biti jedinstvenija i jednodušnija, da se suprotstavi ovom pljačkanju. Na žalost, to nije bilo tako, budućnost je to dokazala...

Dogodjaji su se brzo nizali. Osjećajući da unutar Crkve raste otvorena opozicija protiv patrijarha, sovjeti su se usudili dignuti proces protiv duhovnika i laika, koji su bili krivi što su se oprli konfiskaciji; proces, kojemu su kao *okrivljujući svjedoci* bili jedan episkop (Antonin) i neki svećenici! Proces se završio brojnim smrtnim osudama. I patrijarh Tihon je bio uapšen: crveni vojnici čuvali su stražu, danju i noću, pred manastirskom ćelijom Trojstva Svetog Sergija. Dozvolili su medjutim pristup crkvenom poslanstvu, koje je pretstavljalo najbuntovnije i najnaprednije reformatorske elemente. Pod presijom ovog poslanstva patrijarh je svoju vlast prenio na metropolitu Agatona. Ali ovaj nije dobio dozvole od sovjetske policije da dodje u Moskvu. Nato je nastao raskol u Crkvi; najveći dio episkopa je priznao samo vlast Agatona, »čuvara patrijarhove stolice«, manjina se pozivala na »živu Crkvu«, koju su ustanovili episkopi Antonin i Leonid, i arhijereji Vjedenski i Albinski, te nekoliko drugih reformatora.

Vlada je podupirala ovaj raskol, za kojim je došlo mnogo drugih: »Živa Crkva«, »Obnovljena

Crkva«, »Savez apostolskih zajednica«, natjecali su se, tko će biti ispravniji prema postojećem režimu. Sam patrijarh, kojega je koncil u travnju 1923. skinuo i kojega je G. P. U. bacila u zatvor, potpisao je 16. lipnja 1923. jednu javnu ispravu, u kojoj izjavljuje, da je bio podlegao proturevocionarnim utjecajima, te više svojih djela, koja su bila protivna vladi, pripisuje svom »monarhističkom odgoju«, pa definitivno prekida s tim »grijesima iz prošlosti«.

Prava politika »Pružene ruke«.

Od nekog vremena mnogo se govorilo o t. zv. politici pružene ruke: nije li taj izraz potpuno karakterističan za držanje pravoslavnih Crkava odmah iza raskola? Antonin se hvali, »da je uspostavio vezu izmedju kršćanstva i boljševističke revolucije«; koncil i »Najviši savjet«, »blagosilje vlast Sovjeta«; Tihon, koji je izišao iz zatvora poslije svog odreknuća »nalaže svećenstvu i vjernicima, da se suzdržavaju od svake politike, koja bi bila protivna režimu. Je li ovo povlađivanje razoružalo boljševističku diktaturu? Je li primila ruku, što joj kršćani pružaju?

Postojeća vlast cijeni ove blagoslove i ove dokaze vjernosti, pa se njima služi da razoruža otpor vjernika, a naročito seljačkih masa; ali u isto vrijeme, ona pojačava svoj razorni posao. Prigodom Božića (1922.) i Uskrsa (1923.) »Komsomolci« (udruženje komunističke omladine) izvode svakovrsne protuvjerske manifestacije. Organiziraju procesije, koje idu za tim, da ismijavaju vjeru; izrugivaju se svećenicima, povlače ih po blatu. Ni s »najnaprednijim« crkvama ne postupaju bolje nego s Tihonovom. Naprotiv, sovjetska štampa oštro iznosi ono, što ona naziva »kamuflažom«, zbog čega su one neobično opasne: u stvari ne radi se nikako

(to spominje službena Pravda) o pomirenju između revolucije i Crkve, nego samo o tome, da ove zadnje nestane, da je definitivno »likvidiraju«. Komunisti drže često protuvjerska predavanja, daju pogrdne kazališne komade i svakojako napadaju tobožnju slobodu kulta: prezirno odbijaju pruženu ruku.

Kad je Tihona nestalo u svibnju 1924., vidjelo se da se Crkva, koja se nazvala patrijarhalnom, bolje odupirala progonima i svakovrsnim opasnostima od rivalskih sekta. Najprije metropolit Petar, a metropolit Sergije kasnije, umnožili su pomirbene geste; ali vlada je odlučno i dalje tjerala borbu. Sergije, koji je bio pristao uz vladu protiv patrijarhe u stvari crkvenih riznica, mislio je, da mu njegova neosporna vjernost dozvoljava poduzeti ustrajnu akciju u cilju stvaranja novog legalnoga statuta Crkve: Uzeti ćemo iz jedne objektivne studije kratki prikaz — frapantan u svojoj jednostavnosti — slijedećih dogodjaja:

»On (Sergije) je poslao biskupima povjerljivo pismo, u kojem ih moli, da prikažu vladi jednu kolektivnu adresu, kojom bi osudili »bijeli pokret« i zatražili dozvolu, da se skupe u koncil gdje bi izabrali patrijarha... Metropolit Sergije je bio odmah uhapšen. On je bio označio unapred kao »zamjenika čuvara« (patrijarhove stolice) metropolitu Josipa iz Novgoroda, koji je bio uhapšen. Ali Josip je bio uhvatio vremena, da uspostavi nasljedni red, po kojemu je vlast prešla na svjerdlovskog (Jekaterinburg) arhiepiskopa Kornelija, koji je bio uhapšen, zatim na astrahanskog arhiepiskopa Tadeja, koji je bio uhapšen, i napokon na ugličkog arhiepiskopa Serafima. Ovaj je primio svoju pogibeljnu dužnost u prosincu 1926. i bio je uhapšen. Kad su ga pitali za ime njegovog

nasljednika, kojeg je on sebi odredio, odgovorio je: »Krist[1]).«

Ipak, pošto su pohapsili miješano biskupe, svećenike i vjernike, pošto su s njima strogo i često nečovječno postupali, pošto su ih na stotine i hiljade pogubili u sibirskom snijegu i Solovjetskim otocima, vlada se još jednom prenula. Lunačarski (jedan od najkulturnijih Lenjinovih drugova) lansirao je lozinku: ne treba mučenika. Metropoliti Sergiju su dozvolili da konstituira »Patrijarhalni sinod«, a on za uzvrat izjavi, da je Crkva solidarna s državom u obrani zemlje protiv buntovničkih proturevolucionarnih i antinacionalnih podviga. Tako je 1927. izgledalo, da će novo primirje morati ublažiti sukob, u kojemu se država sukobila s glavnom pravoslavnom crkvom. Je li politika *pružene ruke* (ne zaboravimo, da su je *kršćani* pružili) uspjela?

... No već dolazi doba pjatiljetke.

Već je početkom 1928. Staljin svladao sve opozicije i nametnuo Rusiji strašne zahtjeve prve pjatiljetke; pošto je favorizovao kulaka (imućnog seljaka), sretni Trockijev takmac surovo je pristupio prisilnim eksproprijacijama i kolektivizacijama. Ova neumoljiva borba protiv seljaštva olakotila je čak i izazvala novu promjenu politike prema religiji. Najprije su svalili na svećenstvo odgovornost zbog seljačkog otpora, a poslije kratkog zatišja, pala je odluka, »da se jednom za uvijek obračuna s ortacima vjere.«

Uputno je da se sjete ovih činjenica oni, koji se — jer ne znaju za pređašnja previranja boljševikâ ili jer su ih zaboravili — čude, ili su čak

[1]) Charles Quénet, *la Religion orthodoxe en Russie*, u *Revue de Paris*, 1928 .

ugodno iznenađeni ponudama ,koje po nalogu iz Moskve čine francuski komunisti svojoj »katoličkoj braći«: godine 1927. Tihonova je crkva — a da i ne govorimo o Živoj Crkvi, koja je potpuno pristala uz novi režim — naredila javne molitve za vladu, prigodom desete obljetnice oktobarske revolucije; ni godinu dana poslije toga, borba je bezbožnikâ započela s još većim žarom. Protuvjerska borba — kao i sve manifestacije duhovnog života — je postala sastavnim dijelom pjatiljetke: pet godina za ostvarenje socijalizma, i pet godina za »likvidaciju« religije. Godine 1933. u Moskvi su izjavili, da u Rusiji ne će ostati ni jedne crkve. Ne radi se više o borbi protiv religije pomoću improviziranih sredstava dostojnih u najbolju ruku »vremena obrta«: treba organizirati protuvjersku borbu u duhu onako metodičkom, onako »naučnom«, onako neumoljivom kao što je onaj duh koji je stvorio organizaciju rada u serijama u radionici »racionaliziranoj« na način janke-a. »Nep« (nova ekonomska politika) je završena: poslije strateškog uzmaka (to je Lenjinov izraz) dolazi nagli napredak na svim frontama. Religiozna fronta je samo jedan otsječak izmedju drugih sektora poražene proturevolucije.

Takav duh vlada u Moskvi 1928. Bivši sjemeništarac Josip Visarionović Djugašvili, poznatiji pod pseudonimom Staljin, odlučio je, da povede nemilosrdnu borbu protiv religije *kao takove,* protiv Boga. Politika *pružene ruke,* koju su kršćani strpljivo provodili, nije nikako smela boljševističke vođe. Pa ipak, baš u času, kad je progon uhvatio novog maha, sve su se vjeroispovjesti potpuno odrekle »proturevolucionarnog duha« i pošle su tako daleko u smjeru »poslušnosti postojećoj vlasti«, da su neki strogi kritičari govorili o uslužnosti čak i o sukrivnji. Ističemo naročito ovaj momenat, koji jako dobro osvijetljuje *pravu prirodu boljševističkog pothvata, koji nagrđuje čovjeka u želji da ga liši Boga.*

Dosada smo govorili samo o pravoslavlju; spomenuti ćemo u kratko, da su i pretstavnici drugih vjeroispovjesti pokušali razdvojiti religiju od politike i razoružati vlast besprikornom ispravnošću. Dok patrijarh Sergije izjavljuje: »Mi, radenici Crkve *(sic!),* radimo u sporazumu s našim narodom i s našom vladom, i nastojimo dokazati, ne riječima, nego djelima, da možemo biti pravi građani Sovjetske Unije,« preuzvišeni Aglo, upravitelj katoličke nadbiskupije[1]) u Minsku, kaže: »Caristička vlada je progonila rimokatoličku crkvu i njezine vjernike... Sovjetska vlast pak, koja je odijelila Crkvu od države, ukinula je povlašteni položaj grčkopravoslavne Crkve i dala je jednaka prava svim vjerama, garantirajući im slobodu Ustavom[2]).« U isto vrijeme daju slične izjave različite pravoslavne sekte, te židovi i muslimani. Neke sekte ističu svoju privrženost skoro komunističkim načelima (ukidanje privatnog vlasništva, zajednički život i rad i t. d.), privrženost, koja bi bila morala udobrovoljiti vlast, *da je protuvjerska borba imala samo socijalni i politički karakter...* Židovi i muslimani imaju još manje razloga nego kršćani da se ograđuju od režima; da spomenemo samo ove zadnje, oni ističu svoju lojalnost: »Milioni muslimana, koji žive u Rusiji, pomogli su sovjete da dođu na vlast i da ostanu, jer su Sovjeti bili obećali ruskim muslimanima, da će ih pustiti da sami odlučuju o svojoj sudbini. Kada je sovjetski

[1]) Ne zaboravimo, da je u Rusiji bilo skoro milion katolika.

[2]) Citira R. Martel u *le Mouvement antireligieux en U. R. S. S.,* Paris, 1933.

režim bio u neprilici zbog mnogih poteškoća i ozbiljnih opasnosti, muslimani su mu pomogli, da ga spase od propasti. Nijedan krimski musliman nije služio u proturevolucionarnoj vojsci[1])...«

Mogli bismo navesti još ovakvih citata, ali čemu? Boljševici su odlučili da s prezirom odbiju tu *ruku pruženu* tako ponizno i tako uporno, da je izgledalo kao da ih i smeta. I već je započeo novi protuvjerski napadaj, koji je, s različitom sudbinom, trajao godinama od 1928. do 1936. Sada se radilo o tome, da se uništi sama bit religije — privrženost Bogu.

II

Doktrinarno stanovište i progoni.

»Religija je opijum naroda«, izjavio je već Karl Marx, a Lenjin je komentirajući ovu misao dodao: »ona sačinjava ugaoni kamen cijele marksističke koncepcije obzirom na vjeru. Marksizam shvaća religiju, Crkve i sve moguće vjerske organizacije kao organe kapitalističke reakcije, koji idu za tim, da zaštite izrabljivanje i da zaglupe radničku klasu[2]).« U doktrinarnoj perspektivi, boljševizam nije nikada napustio ni ublažio to gledanje: prividno protivni tekstovi, koje katkada srećemo, imaju samo *taktičko* značenje. Tako je Staljin 1913. mogao napisati: »Marksisti energično prosvjeduju protiv progona katolika ili protestanata, oni će braniti i pravo manjina, da ispovijedaju svoju vjeru«, a da zato ni za slovo ne otstupi od svog protuvjerskog uvjerenja: »U isto vrijeme, oni će organizirati i, oslanjajući se na

[1]) Ove riječi potječu iz članka Mouharrem-a Feyzi, a štampan je u *la République* (Carigrad, svibanj 1930.).

[2]) Lénine, *De l'attitude du parti ouvrier à l'égard de la religion.*

dobro shvaćene interese proletarijata da osigura sebi pobjedu socijalističkog mentaliteta, uspješno provesti sistematsu borbu protiv pravoslavlja, protiv katolicizma i protiv protestantizma[1]). — Drug Jaroslavski, jedan od vođa bezbožnika, ima dakle potpuno pravo da »Ocu narodâ« izreče ovu najvišu pohvalu: »Kao i Lenjin, Staljin je bio uvijek dosljedni ateista«. Nato on citira s udivljenjem ove riječi »ljubljenog Vođe«, koje još jednom dokazuju da »boljševik ne može nikada biti neutralan u pogledu vjere, da mora voditi antireligioznu propagandu«, riječi, kojima ne treba nikakvog komentara: »Jesmo li pregazili reakcionarno svećenstvo? *Da, pregazili smo ga.* Ali na žalost još nije potpuno likvidirano[2]).«

Za uništenje »tragova« religije, potrebno je najprije iskorijeniti crkvenu hijerarhiju i odrubiti samu glavu Crkve. U historijskom prikazu, spomenuli smo, u više navrata, krvave progone, koje je naročito svećenstvo pretrpjelo. I u Staljinovoj periodi, koja teče od 1928. do danas, bilo je više izljeva okrutnog mahnitanja. Ruska štampa spominje često slučajeve smaknuća »služitelja kulta«, koji su optuženi zbog »proturevolucionarnog duha«, zbog »antisovjetske djelatnosti ili zbog sabotaže«. Međutim Staljinov režim općenito, u svojoj borbi protiv svećenstva, ne želi se služiti brutalnom silom, barem ne u njezinom najodvratnijem obliku: kaznom smrti. Vladini su istupi izazvali takve reakcije, da je diktatura tri puta — 1930., 1933. i 1936. — bila prisiljena uzmaknuti. Stoga je drug Staljin osudio metodu t. zv. »konjanički juriš«: ne radi se više o tome da se »pomete« svećenike,

[1]) Staline, *le Marxisme et le problème national.*

[2]) Yaroslavsky, *la Religion et ce qu'en pense le camarade Staline, »Antireligioznik«* (svibanj-lipanj 1935.).

da ih se brutalno izbriše s ovog svijeta, nego da im se onemogući život.

Progoni su postali manje krvavi, ali ne manje uspješni: svećenstvo nema nikakovih građanskih prava, pritisnuli su ga najneobičnijim i najnepravednijim porezima, (kult su stavili pod rubriku »javne pretstave«), a neprestano mu visi nad glavom prijetnja zatočenja. Da dademo neku ideju o »nesnosnoj atmosferi«, u kojoj živi rusko svećenstvo, navesti ćemo jedan primjer iz Document du Centre dominicain d'Etudes russes«, koji citiraju jedan članak iz novina *Trud* od 9. kolovoza 1935. Pisac članka oštro osuđuje jedan nečuveni događaj, koji je bio zapažen u nekoj bolnici Moskovske pokrajine: usudili su se primiti i liječiti jednog svećenika! Sakrivali su ga od ostalih bolesnika pod izlikom izolacije, »da ih ne iritira svojim prisustvom«! Glavni liječnik se već spremno izvinjavao. U prvom redu — reče on — ja nisam popa primio, — a drugo, ja sam ovu stvar uredio s okružnim natstojnikom . . .

Dotični list zahtjeva, da taj natstojnik, kriv što je dopustio »liječenje jednog popa«, bude »pozvan na odgovornost«!

U ovim prilikama, nije čudo, što se sovjetske vlasti nadaju, da će vjerski osjećaj »izdahnuti prirodnom smrću«, a da se ni ne laćaju previše upadnih nasilnih sredstava[1]).

Kako Moskva shvaća slobodu mišljenja.

Oni koji se dive novom Staljinovom ustavu padaju od oduševljenja pred malim članom 124, koji garantira ruskim građanima slobodu mišljenja. Ali sličan je član postojao već od 1918.,

[1]) Cf. *Le sentiment religieux en U. R. S. S.*, collection »*Istina*«, izdanje Cerf, Juvisy, rujan 1935

i u našem smo povjesnom dijelu nastojali pokazati, što je režim učinio s ovom stilskom klauzulom. Uostalom dekret od 8. travnja 1929. bio je osobito »precizirao« službeno shvaćanje »slobode« mišljenja; dosta će biti da navedemo član 17, koji sam po sebi dosta kaže: »Vjerskim udruženjima, zabranjeno je: *a)* osnivati štedionice za međusobnu pomoć, zadruge, udruženja za proizvodnju i uopće, da se služe po svojoj volji dobrima osim u strogo vjerske svrhe; *b)* da pružaju materijalnu pomoć svojim članovima; *c)* da organiziraju sastanke za djecu, omladinu, žene, sastanke za molitvu ili biblijske i literarne skupštine, sastanke za ručne radove, za skupni rad, za vjersku poduku i t. d., da organizuju udruženja, kružoke, sekcije, izlete, igrališta za djecu, knjižnice i čitaonice, sanatorije i da pružaju liječničku pomoć. U kuće za molitvu mogu se donijeti samo knjige potrebne za obred.«

Tako vlada proglašuje, istina, slobodu mišljenja, ali zabranjuje svaku vjersku »propagandu« i »djelatnost«. Ona radi na tome, da Crkvu izolira, da je pretvori u neku vrst društvene bolnice za gubavce, da joj oduzme svaku mogućnost kontakta s vanjskim svijetom, sa životom.

Da očuva djecu i omladinu od svakog »doticaja«, ne spriječava samo »klerikalnu propagandu«: ona hoće još da oslobodi dijete od svakog utjecaja, koji ga slabi, na primjer od njegove vlastite obitelji . . . Poznato nam je, istina, da je boljševizam napustio napokon ovo antiobiteljsko držanje i da je rehabilitirao obitelj, roditeljski ugled, i materinstvo; ali u perspektivi koja nas interesira nije nikada ni za korak ustuknuo.

Prije samog rođenja djetetovog nastojati će on da spriječi kristijanizaciju obiteljskog ognjišta. Svim prisilnim mjerama, što raspolaže jedan dik-

tatorski režim, nukati će roditelje da izbjegnu »sramotu« vjerskog braka. Zato *Izvestija* pobjedonosno navodi brojke, koje kao da dokazuju, da u nekim velikim gradskim središtima Crkva blagosilja samo 1% brakova.

Kad se dijete rodilo, ono mora na svaki način da bude očuvano od tog »prisilnog novačenja«, kako nazivlju krštenje. Ni u tom pogledu, samo negativno držanje ne bi bilo dovoljno uspješno: oni pružaju zato roditeljima, »koje privlače smiješni crkveni obredi«, druge obrede, koji su, bez ikakve sumnje, više u suglasju s duhom režima. Mjesto da bude kršteno, dijete je »oktobrizirano«: njegovi ga roditelji svečano prikažu pred ćelijom mjesnog boljševika, gdje mu nametnu neko »revolucionarno« ime (Marx, Ninel, t. j. Lenin izgovoren obratno, Crvena slava i t. d. . . .[1]).

Čim dijete dođe do dobi, kada počinje slušati ljudsku riječ, treba već pomišljati na to, kako će se očuvati njegove uši od svake »prljavštine«: kad nema roditeljâ, kakva stara baba, tetka, pa i susjeda katkada pokušali bi možda, da ga nauče tepati one tako jednostavne i djetinstvu blize riječi Očenaša. Zato se vlada pobrinula, da umnoži dječje vrtove, gdje će, kako to piše *Bezbožnik*, »mališan pjevajući revolucionarne pjesme i sričući velika imena Karla Marxa, Ilića (Lenjina) i Staljina naučiti govoriti.«

To je tek početak: tim časom je dijete ušlo u kolotečinu, koje se više ne će osloboditi.

Etatizirana, jedinstvena i obvezatna škola je silno oružje dekristijanizacije. Jedan od doktrinaraca bezboštva, Lukačevski, izjavljuje u svom »Novom protuvjerskom priručniku«: »Škola nam

[1]) Ova svetogrdna majmunisanja kao da su ipak sve rjedja.

mnogo pomaže da ostvarimo odgoj prema našim principima.« Lako je pomisliti s kakvom brigom izbiru i pripravljaju buduće školske učitelje. »Religiozan učitelj, piše znameniti Lunačarski u *Izvjestija* (ožujak 1929.), je kontradikcija i apsurdnost, koje se naša različita odjeljenja Ministarstva prosvjete moraju što prije otresti.« Jedan službeni priručnik precizira da »svaki profesor sovjetske škole mora biti borac protiv vjere a za ateizam«.

Ne samo nastavno osoblje, nego i programi su prožeti bezbožnim duhom. Donoseći izvještaj s drugog sastanka Naučnih antireligioznih instituta, *Bezbožnik* tačno kaže, da »sovjetske nastavne ustanove moraju spremati borbene bezbožnike« (17. lipnja 1934.) i da »boljševistička poduka i odgoj nužno uključuju protuvjersko uzgajanje.« Uostalom upute Komesarijata za narodni odgoj (srpanj 1928., ožujak 1929. i lipanj 1933. i t. d.) su u tom pogledu izričite: »Škola osigurava protuvjerski odgoj učenikâ i postavlja sav svoj odgojni i poučni rad u službu načelu aktivne borbe protiv vjere i protiv utjecaja, koji bi ona još mogla vršiti na omladinu ili na odrasle.«

Ova »borba« počinje rano: ne štedi ona ni najmladje djece. »Pričaju se priče, koje su s tom namjerom izabrane, piše *Antireligioznik*[1]). U razgovorima se nastoji izložiti djeci jedan praktički problem borbe protiv vjere.« Tako jedna boljševistička učiteljica iz Voroneža izlaže svoje doživljaje: »Poslije jednog razgovora, zapitala sam djecu, da li se žele boriti protiv vjere . . . Tada su oni rekli, da će na drugim školskim sastancima pripovijedati što su čuli, da će se u svojoj obitelji

[1]) Citirano prema J de Bivort de La Saudée, »Une nouvelle offensive des sans — Dieu«, *Revue des Deux Mondes*, 1. veljače 1935.

boriti za ukidanje križa, da će drugu djecu nagovarati da učinite isto, da će sastavljati protuvjerske natpise i postavljati ih u školi i na ulici.« Učiteljica sa razumljivim zadovoljstvom zaključuje izjavljujući: »Dužnost nas učiteljica se sastoji u tome, da popravljamo tendenciju protuvjerske borbe, što je vode djeca, i da ih vodimo pravim putem... Svi se moraju osjećati članovima velike vojske bezbožnikâ.«

Pioniri bezvjerja.

Ova podmukla presija nad sasvim mladom djecom ne nailazi općenito ni na kakvi otpor. Već nam je poznato, da pod izlikom zaštite slobode djeteta ,ruski zakon zabranjuje svaku religioznu »propagandu« i da ne dopušta nikakvu vjersku »kolektivnu« obuku prije 18. godine! Usprkos ovim drakonskim odredbama boljševistički vlastodršci se boje mogućnosti roditeljskog utjecaja, jer bi oni mogli biti »nesvijesni« elementi ili pak — to je strašno i reći — oni bi mogli biti pod tajnim utjecajem popa. Izvan škole ne smije dakle dijete biti prepušteno roditeljima: treba ga upisati u »crvene pionire«, pa će tako moći da provede sve svoje slobodno vrijeme u »zdravoj« okolini. Pioniri »moraju biti pretstraža protuvjerske borbe među djecom., »oni moraju usko sarađivati sa školom, da u poslušne mozgove utuve načela novog društvenog konformizma i materijalističke vjere.

Kod pionira dijete će naučiti grditi i psovati. Zanosno će pjevati pjesme »lenjinca« (mali lenjinista): »Svi su bogovi varalice, a svi svećenici dangube, te nam stare laži više ne trebaju: njima ćemo ognojiti polja naših kolhoza.« Ili pak pjesma, koju navodi *Mladi Bezbožnik:* »Zvijezda betlehemska nije nikad postojala, a kod nas sija vječna

peterokraka zvijezda. Mi bacamo u smeće križ, ikone, sve te stare trice... Neka nam ti otpaci ne priječe puta... Dolje prošlost![1]).«

Nastava i borba protiv Boga.

Djeca moraju prema tome kako rastu primati prikladnu protuvjersku »hranu«. »Sve prosvjetne ustanove, sav sistem općeg, stručnog, tehničkog, pedagoškog odgoja mora služiti u borbi protiv vjere«, izjavlje Komisarijat za narodnu prosvjetu. Tu se borbu ne može improvizirati, treba je sistematski i naučno organizirati, treba je nerazrešivo spojiti sa svim oblicima i etapama nastave. U čitankama nalaziti će se protuvjerska štiva. Povijest književnosti će nastojati, da rasvijetli sve peripetije borbe, koju su vodili »najveći pisci« sviju vremena i sviju zemalja protiv mračnjaštva. Povijest i zemljopis će, jedan kao i drugi, pokazati da su »popovi«, ma kojoj vjeroispovjesti oni pripadali, uvijek bili i da su još i danas samo licemjerski pretstavnici vladajuće klase. Naročito će se proučavati zločine Inkvizicije, vjerske ratove, vremena vjerske dekadencije! Ni nauka ne smije biti neutralna. Aritmetički problemi će se, na primjer, uzimati iz »temeljnog nepoštenja« svećenstva: izračunati će se godišnji prihod jednog »službenika kulta« prema sumnjivim i kompromitirajućim podacima; nastojati će se izračunati potrebni broj mjeseci kad će nestati zadnje vjerske predrasude.... Fizika, kemija i kozmologija moraju igrati neobično važnu ulogu u protuvjerskom odgoju. Profesor fizike i kemije prirediti će skupne pokuse, kojima će biti svrha otkrivati postupke kojima se služe svećenici pri izvođenju »čudesa«.

[1]) Ova zadnja pjesma se nalazi u *le Sentiment religieux en U. R. S. S.* (cf. gore).

Učenike će se upozoriti na potpunu glupost religioznih basna, koje oprovrgava strogi determinizam prirodnih zakona; naučit će ih se, da je eksperimentalna i dijalektička metoda — koja se podvrgava kategoriji socijalne koristi — jedina dostojna razumnog i civiliziranog čovjeka. Kozmologija će pak učenicima uliti principe prirodnog stvaranja i razvoja svemira.

Da ostvari ovaj opširni program, sovjetska pedagogija će tražiti usku saradnju jedne moćne organizacije, o kojoj ćemo sada reći nekoliko riječi: Unije bazbožnikâ.

Organizacija protureligije.

Unija bezbožnikâ je jedna neodvisna organizacija, barem u načelu; u stvari nju podupiru sve organizacije boljševističke stranke, sva zakonodavna, izvršna i koercitivna aparatura države. Osnovana 1925., da sredi i pojača nastojanja različitih protuvjerskih udruženja, Unija bezbožnikâ brzo se razvila, zahvaljujući službenoj potpori. Broj upisanih bezbožnikâ prelazi od 80.000 u god. 1926. na više od 450.000 u 1929., a 1932. na više od 5 miliona; u istom je razmaku vremena porastao broj »ćelija« od 2000 na 65.000. Ove mjesne »ćelije« sačinjavaju temelj Unije: one djeluju svugdje, u školama, na sveučilištima, u tvornicama, u kolhozima, u klubovima, u vojsci i t. d. Mjesne ćelije se grupiraju u pokrajinske Unije, koje priređuje u Moskvi svake godine svesovjetski kongres bezbožnikâ boracâ: taj kongres izabire (a poznato je, kako se u Rusiji obavljaju »izbori«) Središnji odbor Unije. Unija saradjuje također s »ustanovama za naučnu pripremu protuvjerske borbe«, kao što su stručna odjeljenja Akademije nauka, komunističke Akademije, Filozofskog instituta, Pedagoškog instituta i t. d....

Unija bezbožnikâ u glavnom mora da organizira čitavu protuvjersku borbu, ona raspolaže s najrazličitijim sredstvima. Izdaje novine, revije, izvještaje iz kojih čitava sovjetska štampa crpe svoje smjernice i svoje propagandističke teme. *Antireligioznik, Bezbožnik* i t. d. izlaze u više od sto hiljada primjeraka. Na stotine traktata, ilustrovanih oglasa i pamfleta izlaze godišnje iz štamparija, koje stoje bezbožnicima na raspoloženju. Oni »poplavljuju« sve biblioteke, koje također imaju da posluže uništenju vjerskoj mentaliteta i vjerskih koncepcija. »Bezbožnici« priređuju tečajeve i predavanja s prikazivanjem naročitih filmova, kazališne pretstave (kojima je cilj ismijavanje vjerskih predrasuda, a naročito iznašanje nedostojnostî i besramnostî »službenikâ kulta«) i česte posjete u antireligiozne muzeje.

Zadnje žrtve.

Tako je eto silna i jaka moć, kojom raspolažu protukršćanske i protuvjerske snage u Staljinovoj Rusiji; a bezbožnici se nadaju, da će se ovom silom služiti »do kraja«. Nije njihova krivnja, što vjera nije mogla biti »likvidirana« u predviđeno vrijeme t. j. 1933.... Hoće li bolje uspjeti rok od 1937.? Slabo je vjerojatno. Otac narodâ izrađujući i donašajući novi »demokratski« ustav, pružio je vjeri novi odmor. Međutim taj je odmor vrlo relativan, kao što to dokazuju nedavne vijesti o vjerskim progonima. Kaže se, da je arhiepiskop Filip, koji je ipak bio potpisao znameniti protest metropolite Sergija protiv intervencije pape Pia XI, umro u ćelijama Vladimirske tamnice. Kaže se, da je i znameniti reformator Vjedenski, koji se ipak

odavno već priključio vladi, također smaknut; zato smo i čitali ove retke u La Croix: »Vjedenski je zatočen na pet godina. Nedavno, kad su mu komunisti iz moskovskog sovjeta zatvarali jednu crkvu, imao je smjelosti da im reče: ‚Ne znači ništa, doskora ćete nam ih morati sve vratiti.' Vjedenski zaslužuje pohvalu za ove odvažne riječi.« Evo što se kaže o nestanku arhiepiskopa Filipa: »Zatvorili su ga sa strašnim i najobičnijim zločincima; često su mu uskratili hranu, tukli su ga; silili su ga da pere pod; bio je čak prisiljen, da u nekom koncentracionom taboru obavlja dužnost čistioca zahoda.«

Jesu li svi ovi detalji tačni? Jasno je da je teško, katkada i nemoguće, provjeriti ih, ali u svakom slučaju, oni prikazuju na neobično frapantan način neosporno i stvarno mučeništvo, koje trpi u Rusiji pravoslavna Crkva. Ljudi kao Filip, kao Vjedenski, ili kao episkop Pitrim, koji je navodno također bio zatočen, svjedoci su i mučenici prevare, koja optužuje ruske vlastodršce, kada govore o »slobodi mišljenja«. Ovi kršćani koji su pružili ruku boljševicima skupo plaćaju svoju naivnost, svoje povjerenje i svoje iluzije.

Čemu se trebamo nadati? — Novi ustav.

Međutim je sam Staljin glasno istaknuo, pred delegatima Izvanrednog sovjetskog kongresa (studeni-prosinac 1936.), svoju »nepokolebivu« volju, da vrati građanska prava članovima svećenstva, koji od sada postaju izbornici i mogu biti izabrani. Kako da protumačimo ovu neočekivanu darežljivost? — Taktičkim razlozima, koji jedini tumače i sveukupni karakter novoga ustava. U njemu se zbilja naziru tri vrste težnja:

— Treba »uspavati« javno mišljenje »velikih demokracija« (Sjedinjene države, Engleska i Francuska), bilo zato, da se tamo olakša tako zvana taktikna Pučke fronte, bilo pak, da ih se postepeno navede na to, da sklope s Rusijom diplomatske i vojne saveze uperene protiv fašističkih zemalja.

— Treba dati i moralnu zadovoljštinu, u velikom dijelu iluzornu, istina, novom ruskom javnom mišljenju, da se izbjegne revolt i da se olakša stvaranje »svetog jedinstva« u slučaju rata.

— Treba na koncu napuštati pomalo, sigurno jednu od najplodnijih stvari Lenjinove ostavštine — decentralizaciju po Sovjetima — u korist centralizatorskog parlamentarizma poput Berlina, što je s više stanovišta mnogo povoljnije za golemu ličnu moć Oca narodâ.

Ove tri vrste težnja velikim dijelom tumače prolazne liberalne želje novoga ustava. Ali nemojmo se varati, i opet se radi o *taktičkom manevru.*

Pravda tužeći se gorko na »sve veću drskost crnih sila«, nedavno je pisala: »Neka ovi popovi i nadripopovi nikako ne zaborave, da nas novi ustav ni najmanje ne spriječava da pojačamo borbu protiv vjere....«

A drug Olečhuk, tajnik bezbožnikâ, dodaje u *Bezbožniku* (knjiga 7., godina 1936.): »Protuvjerska propaganda sačinjava, po riječima koje je izrekao Staljin, neoskvrnjivo pravo radnikâ i seljakâ, pravo zajamčeno ustavom... Borba se protiv vjere nastavlja.... U našoj zemlji, gdje vlada socijalizam, otsada ćemo ovu borbu voditi još bolje, u dosad neviđenom tempu do konačne likvidacije.«

— Obavješten, spašen.

LJUDSKA LIČNOST I MARKSIZAM

Nikolaj Berdjajev.

I.

Odnos između marksizma i personalizma, kao i odnos između marksizma i humanizma zamršeniji je nego što se to obično misli. Neobično je lako dokazati antipersonalni karakter marksizma. On je protivan načelu ličnosti, kao što je to svaka čisto sociološka »doktrina« čovjeku, čovjeku kojega je stvorilo društvo. I Durckheimova sociološka škola je također antipersonalistička u svojoj koncepciji o čovjeku. Načelu se ličnosti protivi svaka koncepcija svemira, koja obuhvaća samo jedan plan i po kojoj je priroda čovjekova iscrpljena time što se on nalazi samo u tom socijalnom planu bivstva t. j. koncepcija po kojoj čovjek nema dimenzije dubine.

Često se suprotstavlja Proudhon-a Marxu, jer je Proudhon-ov socijalni sistem povoljniji i za personalizam od marksizma[1]). Ali i Proudhonov-a doktrina je također potpuno socijalna, i ona promatra ličnost kao da nema nutarnje dimenzije dubine t. j. kao da je bez nutarnjeg života.

[1]) Vidi zanimljivu knjigu Denis de Rougemont-a, *Politique de la Personne*. Rougemont suprotstavlja Kierkegaard-a i Proudhon-a Hegelu i Marxu.

Istina je, Proudhon je bio oštar kritičar komunizma kao sistema čovjekova ropstva, pa je njegova doktrina bila mnogo povoljnija za ličnost. Ali, u stvari, on je naginjao nekom neobičnom individualizmu, koji je protivan kapitalizmu, ali nije smjerao k personalizmu. Filozofska koncepcija Proudhon-ova nije dozvoljavala razlike između individualizma i personalizma. Ne izgleda mi baš najzgodnije ni suprotstavljanje Proudhon-a Marxu, u načinu zamišljanja dijalektike. Proudhon, nije protuslovlje svladao nego ga je zadržao[1]), ali baš po tome dijalektika gubi svoj dinamički karakter. Proudhon se približavao više doktrini Kantovih antinomija nego Hegelovoj dijalektici. Budući da su Hegel i Marx vjerovali u ostvarenje najviše harmonije ne pretpostavljajući protuslovlja u trećoj fazi, njihova misao naravno podliježe kritici.

Samo ako priznamo, da problem čovjeka prethodi problemu društva, moći ćemo naći osnov personalizmu, koji također ima svoju društvenu projekciju. Prije nego pristupimo raspravi o odnosu između marksizma i načela ličnosti, moramo definirati što razumijemo pod ličnošću s filozofskoga stanovišta. Nema više konfuzije između ličnosti i pojma individua, kao što je to često bivalo u mišljenju devetnaestoga i dvadesetoga vijeka.

Individuum je naturalistička, biološka i sociološka kategorija, on pripada prirodnom svijetu. S biološkog stanovišta individuum je dio vrste, a sa sociološkog, dio društva. On je nedjeljivi atom, nešto anonimnog, što nema nutarnjeg života. Njemu nema opstanka neovisnog od opstanka vrste

[1]) Obzirom na razliku izmedju Proudhonove i Hegelove dijalektike, vidi G. Gurvitch, *l'Idée du Droit social*.

i društva, on je potpuno generičko i društveno biće, element, dio koji je determiniran svojim odnosom prema cjelini.

Ličnost je nešto sasvim različita: ona je duhovna i religiozna kategorija, po njoj čovjek ne pripada samo prirodnom i socijalnom redu, nego i jednoj drugoj dimenziji bića, duhovnom svijetu. Ličnost je slika nekog bića, koje je više od svega prirodnog i društvenog. Vidjet ćemo, da ona ne može biti dio bilo čega. A društvo želi promatrati ličnost kao individuuma, koji mu je podložan kao njegova vlastita kreacija. Sa sociološkog stanovišta ličnost je dio društva, njegov najmanji dio, manji krug upisan u većem krugu. U sociološkom planu ličnost se ne može suprotstaviti društvu, ni boriti se u svoje vlastito ime.

No sa stanovišta egzistencijalne filozofije, događa se protivno: društvo je neznatni dio ličnosti, njezin društveni element, jer je cio svijet dio ličnosti. Nisu društvo i priroda, nego ličnost središte opstanka. Subjekt je, a ne objekt egzistencijalan. Ličnost se ostvaruje u društvenom i kozmičkom životu, ali ona to može samo zato, jer sadrži načelo neovisno od prirode i društva. Ona nije determinirana kao dio u odnosu prema cjelini, ona je cjelina, ona je totalna, integralna, ona nosi u sebi ono sveopće. Ona ne može biti element nečega općenitoga, svijeta ili društva, sveopćeg bića ili božanstva. Ličnost nije »priroda«, ona ne pripada nekoj prirodnoj objektivnoj hierarhiji, te ne može biti smještena u neki prirodni poredak.

Ličnost je ukorijenjena u duhovnom svijetu, njezin opstanak pretpostavlja dualizam duha i prirode, slobode i determinizma, individualnog i generalnog, kraljevstva Cezarovog i kraljevstva Božjeg. Postanak ljudske ličnosti dokazuje, da svijet sam sebi ne dostaje, da je njegova transcendencija

neizbježiva, da se njegovo dovršenje ne nalazi u njemu samome, nego u Bogu, u biću, koje je iznad svijeta. Sloboda ličnosti nije samo sloboda unutar društva i države, nego i *prema* društvu i državi, ona je determinirana činjenicom, da pored svijeta, prirode, Cezarovog kraljevstva postoji biće, koje je iznad svijeta, da postoji jedan duhovni svijet, Bog. S ličnošću prestaje prirodan svijet, nju ne može da protumači ovaj svijet sam.

Ličnost je u prvom redu jedinstvo u mnogostrukosti i nepromjenljivost u mijenjanju. Ličnost nije koordinacija dijelova, ona je prvotna jedinica, ona se mora preobraziti, stvarati nešto novoga, rasti i obogatiti se. Ali u isto vrijeme, mora da ostane nepromjenljivi subjekt te preobrazbe[1]).

Kad nađemo prijatelja, kojega već godinama nijesmo vidjeli, događa nam se, da osjetimo dva jednako teška i mučna osjećaja: ako se dotični prijatelj nije promijenio, ako neprestano ponavlja iste fraze, ako se okamenio, ako nije napredovao i ako se nije »obogatio«, trpimo od toga jer znači, da se u njemu ličnost ne realizira. Za ostvarenje treba i preobrazbe. Katkada se događa i protivno: čovjek, koga smo poznavali, tako se promijenio, da nam izgleda netko drugi, on se nije samo promijenio, on je bio nevjeran sam sebi. Jedinstvo osobe je uništeno egzistencijom, središte je propalo. Ličnost je prije svega jedinstvo sudbine. Sudbina je preobrazba, povijest i konservacija jedinstva, egzistencijalnog središta. To je tajna ličnosti; ona pretpostavlja jedno više biće, suprapersonalno, čiji je ona odraz, suprapersonalne vrijednosti, koje ona ostvaruje, i koje sačinjavaju bogatstvo njezine životne sadržine. Ličnost ne do-

[1]) Vidi Max Scheler, *»Der Formalismus in der Ethik und die materiele Wertethik.«*

staje samoj sebi, ona mora da iziđe iz same sebe, da dostigne druge ličnosti, mnogostrukost ljudsku i kozmičku, da dosegne Boga.

Egocentrizam, povlačenje u samu sebe, apsorpcija u sebe, uništavaju ličnost. Ona se ostvaruje neprestanom pobjedom nad egocentrizmom, nad onim što ne će da se mijenja i hoće da otvrdne. Realizacija ličnosti znači, da se ona napunila univerzalnim sadržajem, jer ona ne može postojati samo svojom partikularnošću. Ličnost je nedovršena, ona se stvara, ona se postavlja kao problem, ona je ideja Boga, koji obuhvaća svakog čovjeka posebice. Realizacija ličnosti pretpostavlja stvaralački proces, koji ide u beskrajnost. Ličnost je akt. Scheler je definira, kao konkretno jedinstvo svih aktova. Ali protivno od Scheler-a, nije život aktivan, nego duh, spiritualni princip u čovjeku, dok je život radije pasivan. Samo stvaralački akt se može nazvati aktom; u aktu se stvara neprestano nešto novoga, nešto što nije postojalo; nebivstvo postaje bivstvom. Ličnost pretpostavlja stvaralačku prirodu čovjekovu, a stvaranje pretpostavlja slobodu. Autentično stvaranje se sastoji od slobode, ono je protivnost evolucije, koja je određenost. Samo stvaralački subjekt je ličnost. Biće, koje je potpuno određeno prirodnim i društvenim procesom, ne može se nazvati ličnošću, nije još postalo ličnost. Le Senne ima pravo kad suprotstavlja opstanak (sa stanovišta egzistencijalne filozofije) određenosti[1]). Ličnost je izvana determinira obzirom na prirodu i društvo, ali definicija se obavlja iznutra; ona se opire vanjskoj određenosti prirode i društva. Samo onaj je ličnost, koji svladava ovu određenost.

[1]) Vidi značajno djelo Le Senne-a, *Obstacle et Valeur.*

Ličnost se ne rađa u prirodnom i generičkom procesu i ne oblikuje se u društvenom procesu, ona pretpostavlja prekid i ne dozvoljava kontinuitet razvoja; ličnost se stvara preko Boga, to je njezino najveće dostojanstvo i izvor njezine neovisnosti i slobode. Individuum, u kojemu se ličnost mora ostvariti, rađa se u prirodnom i generičkom procesu, a oblikuje se u društvenom procesu. Ličnost je opiranje određenosti i baš po tome je bol. Afirmacija, ostvarenje ličnosti je uvijek bol. Odricati se tog bola, strah da ga doživimo znači odricati se ličnosti. Jer ostvarenje njenog dostojanstva, njene nezavisnosti su bolni procesi, junačka borba. Ličnost je borba, odreći se borbe, znači odreći se ličnosti, a čovjek na to često pristaje. Ličnost je protivno od konformizma, koji iziskuju društvo i priroda, a na koji ona ne pristaje. U koliko je ona egzistencijalno središte i pretpostavlja organ, koji je osjetljiv na bol i radost, pogrešno je primjenjivati kategoriju ličnosti na naciju i na druge personalne bitnosti, kao što to čini na primjer Stern, filozof personalizma.

Nacija je individualitet, ali nije ličnost. Dolazimo do toga, da promatramo ličnost kao paradoksalnu koencidenciju suprotnosti: onoga, što je personalno i što je nedovršeno, onoga što je stalno i što je promjenljivo, slobode i sudbine. Duboki paradoks ličnosti sastoji se u činjenici, da ona još ima da bude stvorena i da ona mora već postojati, da bi njezino stvaralačko podizanje bilo moguće. Onaj koji mora da se stvori, mora već da postoji. Ličnost nije odredjena društvom, ali je društvena, ona može ostvariti puninu svoga života samo u zajednici s drugim ličnostima. Društvena projekcija personalizma pretpostavlja iz temelja novu procjenu i preokret društvenih vrijednosti; to znači da treba premjestiti težišnu točku, da vri-

jednost društva, države, nacije, kolektiva, socijalne grupe mora preći u vrijednost ličnosti, svake ličnosti posebice. Društvena projekcija personalizma je revolucionarni izdanak kapitalističkog režima, najvećeg neprijatelja personalizma i najfatalnijeg za ličnost od svih režima, koji su ikada u povijesti postojali. Personalizam iziskuje socijalizaciju ekonomije, koja će utvrditi pravo na red i jamčit će za život dostojan svakog ljudskog bića. Zato je sistem personalističkog socijalizma, jedini sistem, koji odgovara vječnoj istini personalizma. U korijenu se ove socijalne koncepcije nalazi, ne ideja jednakosti, nego ideja dostojanstva svake ljudske osobe ,koja mora imati mogućnost da se ostvari.

Poslije ove neophodno nužne definicije, pogledajmo kakav je odnos izmedju personalizma i marksizma.

II.

Ovaj se odnos sastoji iz kontradikcijâ, koje izlaze iz konfuzne antropologije marksizma. Marx je baštinio svoj antipersonalizam od Hegela, koji je priznavao gospodstvo općega nad individualnim; za njega ličnost nema neovisne vrijednosti, ona je samo funkcija sveopćeg duha. Kierkegaard je ustao protiv podjarmljivanja ljudske osobe sveopćem duhu t. j. generalnome; i revolt Dostojevskoga ima isto značenje[1]). Genijalno djelo Ibse-

[1]) Ruski kritičar Bielinsky ustao je protiv Hegelovog sveopćeg duha u ime žive ljudske osobe i naslutio je dijalektiku Ivana Karamazova. Vidi djelo *le Socialisme de Bielinsky*, gdje se nalaze njegova značajna pisma upravljena Botkinu.

novo je protkano sličnom misli. Feuerbach je baštinio Hegelov antipersonalizam, te je njegov humanizam generički, a ne personalistički[1]). Čovjek se ostvaruje u kolektivnom životu vrste i napokon se u njoj raspline. Feuerbach je tapkajući tražio egzistencijalnu filozofiju, on je želio dosegnuti i »ti«[2]), a ne samo objekt. Ali hegelijanizam, preokrenut u materijalizam, spriječavao je Feuerbacha da otkrije ličnost, kao prvotnu i autentičnu egzistenciju. Marx je došao poslije Hegela i Feuerbacha i priznao je prvenstvo generičkog bivstva čovjekovog nad njegovim personalnim bivstvom. Kod Marxa možete otkriti realizam sredovječnih skolastičkih koncepcija. Generalno i generičko je prije posebnog i individualnog, i određuje ga. Društvo, klasa je prvotna realnost, koja je prije čovjeka, prije ličnosti. Ta se stvarnost nalazi u bivstvu, a ne u misli. Ne klasa, ličnost je apstrakcija misli. Klasa je nešto kao *universalia ante rem.* Nije čovjek onaj koji misli, koji sudi i procjenjuje, nego klasa. Čovjek kao ličnost (a ne kao generičko biće) ne može misliti i neovisno suditi. Čovjek je socijalno i generičko biće, on je funkcija društva.

Za ovo shvaćanje moramo pretpostaviti komunistički totalitarizam društva i države. Njemu moramo suprotstaviti totalitarizam u čovjeku. Samo ljudska ličnost može odraziti integralno i sveopće biće, dok društvo i država ostaju uvijek nešto djelomična, i ne mogu sadržavati univerzalnosti.

Kako se marksizam interesira samo za općenito, a ne za pojedinačno, psihologija je najslabiji dio njegove doktrine. Izuzev samog Marxa, kod

[1]) Vidi L. Feuerbach, *Das Wesen des Christentum's.*

[2]) Vidi L. Feuerbach, *Philosophie der Zukunft.*

kojega ćete naći interesantnih psiholoških opažanja, marksistički pohodi u ovo područje su obično samo pogrdne riječi. Sama psihologija klase je slabo razvijena, tip buržuja nije bio proučen, opisuju ga kao zločinca, krvopiju, koji sprema imperijalistički rat. Ta slabost analize naročito udara u oči, ako je usporedimo s radovima jednog Sombart-a, De Man-a, M. Weber-a, Zimmel-a i t. d. Nemoguće je proučavati psihologiju, ako se interesujemo isključivo samo za općenito i generičko, naročito ako nas pri tom poslu vodi borba. Mjesto psiholoških teza izriču se samo moralni sudovi i osude. To je pogreška čitave marksističke doktrine o čovjeku. Premda je Marx nosio u sebi proročanskih elemenata i premda je došao u sukob s društvom oko sebe, doktrina o čovjeku, koja je izišla iz njegovog djela, niječe proročanski princip; a ovaj označava uvijek uzdizanje čovjeka nad društvenim kolektivom i sukob s njim, u ime ostvarenja istine, kojoj nas zove nutarnji glas t. j. Bog. Potpuno ostvarenje marksizma mora dovesti do uništenja proročanskog načela, koji se ispoljuje ne samo u vjerskoj sferi, nego i u sferi filozofije, umjetnosti i društvenog života. Uništenje profetizma nastati će pošto se ličnost definitivno apsolutnom adaptacijom konformira društvu isključujući i mogućnost sukoba. To je najnegativnija strana marksizma, posljedica njegovog antipersonalističkog duha.

Sam Marx je bio osoba, koja je bila ustala protiv svijeta, ali marksisti to više nisu. Primjer smrti proročanskoga duha nalazimo u prošlosti kod socijalizacije kršćanstva u povijesti. Ali antipersonalizam je samo jedna strana marksizma, koji ima još drugih aspekata.

Izvori marksističke kritike kapitalizma su personalistički i humanitarni. Marx je prije svega ustao protiv kapitalističkog sistema, jer on gazi ljudsku ličnost i pretvara je u stvar. U kapitalističkom društvu opažamo proces, koji Marx naziva *Verdinglichung* (preobrazba u stvar). On s pravom konstatira dehumanizaciju u tom društvu, dehumanizaciju, koja je pogodila proletera kao i samog kapitalistu. Radnik lišen svog oruđa za proizvodnju prisiljen je da prodaje svoj rad kao robu. Time je pretvoren u neophodno nužnu stvar za proizvodnju. Tako se odjeljuje proizvodna djelatnost od čovjeka i projecirana je u vanjski svijet, u svijet objektivnih stvari. Rezultati te proizvodne djelatnosti, njezinog otuđivanja, njezinog raskola s totalitarnim bićem, pretvaraju je u vanjsku silu, koja uništava čovjeka i koja ga zarobljuje. U stvari, već je prekid između intelektualnog i manuelnog rada rasparčavanje integralne ljudske prirode i moramo ga svladati. Taj su problem kod nas postavili Tolstoj i N. Fedorov bolje nego Marx. U svakom slučaju Marxovu misao, naročito onu mladoga Marxa, koja obuhvaća to otuđivanje i *Verdinglichung*, moramo smatrati genijalnom.

Ova doktrina obuhvaća prve elemente osude, koju je Marx izrekao protiv kapitalizma i elemente njegove mržnje na kapitalistički svijet[1]).

To su čisto ljudski elementi. Marx potiče na revolucionarno djelovanje protiv jednog socijalnog režima, u kojemu se događa dezagregacija integralne ljudske osobe, od koje se jedan dio odijelio

[1]) Vidi Marx, *Der Historische Materialismus, Die Fruhschriften Kroner Verlag* (mladenačka djela Marxova su skupljena u ove dvije knjige. Auguste Carnu, *K. Marx, l'Homme et l'Oeuvre, De l'hégélianisme au matérialisme historique.*

i otuđio, da bude prenesen u svijet stvari. Proleter je upravo taj čovjek od kojega se jedan dio otuđio i bio je prenesen u svijet stvarî unutar ekonomije, koja ga uništava.

Marxovu misao o Verdinglichung-u, o dehumanizaciji naročito je iznio Lukacs, najinteligentniji i najinteresantniji, najneovisniji komunistički pisac. Marx je istakao činjenicu, da socijalisti nikako ne pripisuju proletarijatu golemu povjesnu i svjetsku ulogu zato, što ga oni smatraju božanstvom; oni mu pripisuju tako veliku važnost, jer proletarijat pretstavlja apstrakciju prema svemu onome što je ljudsko, jer se njegova ljudska priroda otuđila i jer je prisiljen da reintegrira ljudsku puninu[1]). Onaj koji je bio lišen te punine mora da je ostvari. To je jedna dijalektička misao. Za Marxa, za temelje marksizma, neobično je važno da se ljudsku narav lišilo nečega i da se otuđilo nešto od nje; a to se otuđivanje dogodilo u najoštrijem obliku unutar proletarijata. Iz toga procesa otuđivanja i lišavanja nastaju iluzije svijesti: čovjek drži svoju vlastitu djelatnost za neki objektivni svijet stvarî, koji se ravna po neumoljivim zakonima.

Kod mladoga Marxa vrlo jako se osjeća Feuerbach-ov utjecaj. Marx proširuje na sva područja ono što Feuerbach kaže o vjeri. Feuerbach vidi u vjeri otuđivanje prirode čovjekove; on je stvorio Boga na svoju sliku; ono što svojstveno pripada njegovoj prirodi izgleda čovjeku neka stvarnost, koja se nalazi izvan njega i iznad njega. Siromašan čovjek ima bogatog Boga, t. j. sva čovjekova bogatstva otuđena su i prenešena na Boga. Vjera je, da tako rečemo, proletarizirala čovjeka,

[1]) Georg Lukacs, *Geschichte und Klassen-Bewusstsein. Studien über marxistische Dialektik.*

ali kad ovaj postane bogat, Bog će osiromašiti i nestati. Bogatstva će biti povraćena čovjeku i on će postati totalitarno biće, te nijedan dio njegove prirode ne će više biti otuđen. Marx je postavio ovu Feuerbach-ovu ideju kao temelj svoje kritike kapitalizma i ekonomske politike. Ova se doktrina sigurno može lakše primijeniti na kapitalizam nego na vjeru u Boga.

Teorija o fetišizmu robe u Kapitalu je možda najznačajnije Marxovo otkriće. Baš je fetišizam robe u kapitalističkom društvu iluzija svijesti, po kojoj proizvodi čovjekove djelatnosti izgledaju kao objektivni svijet, koji se ravna po stalnim zakonima, a koji uništava čovjeka. Marx je fuzionirao ovaj ekonomski svijet stvarî, u kojemu je građanska politička ekonomija otkrila svoje zakone. Ekonomija nije svijet stvarî, ni objektivna realnost, ona je samo djelatnost čovjekova, njegov rad, njegovi odnosi s drugim ljudima. Zato se može ekonomiju modificirati i zato čovjek može njome vladati. Mogu mu se vratiti bogatstva, koja je on stvorio, a koja su bila otuđena, budući da su bila prenesena u svijet stvarî objektivne djelatnosti. Čovjek može da postane bogato biće, totalitarno; sve što mu je bilo oduzeto biti će mu vraćeno. To će se izvršiti pomoću djelatnosti proleterâ t. j. ljudi čija su bogatstva bila najviše otuđena. Sve je samo produkt ljudske djelatnosti, ne postoji ekonomski *Fatum;* uvijek ga možemo pobijediti i osloboditi se tih iluzija svijesti, koje su stvorile lažnu objektivizaciju ljudske djelatnosti. To će djelo biti dužnost proletarijata.

Marx je definirao kapital ne kao realnu stvar, nego kao društveni odnos, koji postoji između ljudi u procesu proizvodnje. Buržujski su se ekonomisti duboko sablaznili nad ovom definicijom, koja je

odredila prelaz težišne tačke ekonomskog života u ljudsku djelatnost i borbu.

U Marxovim »*Thesen über Feuerbach*« ima jedno značajno mjesto, gdje kaže, da se glavna pogreška materijalista sastojala dosada u tome, što su promatrali realnost u obliku objekta, a ne kao ljudsku djelatnost, ne subjektivno[1]). Ništa nije više materijalističko od ove izjave, ona dokazuje koliko je Marxov materijalizam diskutabilan, jer ono što Marx izjavljuje je bliže egzistencijalnoj filozofiji, nego materijalizmu. Za materijalizam sve je objekt, stvar, a za egzistencijalnu filozofiju, sve je subjekt i djelatnost. Kod Marxa kao i kod Feuerbach-a postojao je neki element egzistencijalne filozofije. Mladi Marx je crpio iz njemačkog idealizma svoju koncepciju o isključivoj djelatnosti čovjeka kao duha, a ne kao stvari. Ali ideja ličnosti mu je falila.

Sam ekonomski materijalizam možemo shvatiti na dva načina. U prvom redu ova doktrina daje dojam krajnjeg i dosljednog sociološkog determinizma. Ekonomski momenat determinira sav čovjekov život, ne samo strukturu društva, nego i cijelu ideologiju, čitavu duhovnu kulturu; ima nepromijenljivih zakona, koji fiksiraju socijalni proces. U ovom duhu krajnjeg determinizma, i sami su marksisti zamišljali marksizam. Ali tu se radi samo o jednom tumačenju, o jednom aspektu marksizma, a i drugo tumačenje je moguće: činjenica da ekonomski momenat određuje

[1]) »Der Hauptmangel alles bisherigen Materialismus ist, dass der Gegenstand, die Wirklichkeit, Sinnlichkeit, nur unter Form des Objekts oder der Anschauung gefasst wird; nicht aber als sinnlichmenschliche Tätigkeit, Praxis, nicht subjectiv.« (*Thesen über Feuerbach.* Der Historische Materialismus, II Band. S. 3.)

sav ljudski život je zlo, koje pripada prošlosti, vremenu kada je čovjek bio rob. Doći će dan kad će ova ovisnost od ekonomije prestati, i kad će ekonomija ovisiti o čovjeku, koji će biti gospodar. Marksizam je u isto vrijeme optuživao ropstvo čovjeka i najavljivao mogućnost pobjede. Ekonomski determinizam je po sebi dosta žalosna teorija, koja nije kadra da probudi revolucionarni zanos. A marksizam ima ipak moć da u najvećem stupnju probudi revolucionarnu volju.

Mlada sovjetska filozofija se razvija u pravcu indeterminističke koncepcije marksizma[1]). Marx je još živio u kapitalističkom društvu i vidio je, da ekonomija potpuno određuje čovjekovu svijest i stvara iluzije svijesti. Ali ruski komunisti žive u doba proleterskih revolucija, te svijet pred njihovim očima ima sasvim drugi izgled. Marx i Engels su govorili o *skoku* iz kraljevstva nužde u kraljevstvo slobode. Ruski komunisti osjećaju, da su učinili skok i da se već nalaze u kraljevstvu slobode. Zato se marksizam za njih pretvara u nešto sasvim različito, iako žele pod svaku cijenu da ostanu marksisti. Ekonomsko bivstvo više ne određuje svijest, nego svijest, revolucionarna i proleterska svijest, određuje ekonomsko bivstvo; ekonomija ne određuje politiku, nego pak politika određuje ekonomiju. Zato ruski komunistički filozofi nastoje stvoriti filozofiju, koja se osniva na ideji »auto-kretanja«. Sva svojstva duha su prenesena u materiju: sloboda, djelatnost, razum i t. d. Takva filozofija odgovara revolucionarnoj volji. Mehanistički materijalizam je osuđen, on ne odgovara zanosu te volje, on ne izgleda kao filo-

[1]) Vidi moj članak »Ligne générale de la Philosophiè soviétique«, (*Problème du Communisme,* Desclée et Brouwer, éd.)

zofija junačke borbe čovjekove. On je slobodan prema moći svijeta stvarî, objektivnog, određenog svijeta, koji se ravna po nepromijenljivim zakonima. Kolektivan, ne individualan čovjek uživa u tom oslobođenju. Individualni čovjek nije slobodan prema kolektivu, prema komunističkom društvu, on dosiže slobodu samo kad se izgubi u kolektivnom biću. Ova je misao postojala ne samo kod Marxa, nego i kod Feuerbach-a, za kojega je čovjek bio potpuno realan samo u zajednici, u generičkom bivstvu. Komunizam je neobično dinamičan, on pokazuje izvanrednu čovjekovu djelatnost, ali to nije djelatnost ljudske osobe, nego društva, kolektiva. Individualan čovjek je potpuno pasivan u odnosu prema tom komunističkom kolektivu, on dolazi do djelotvorne snage tek kad se »rastvori« unutar generičkog bivstva. Komunizam utvrđuje samo djelatnost generičkog ljudskog bića. Ova se ideja nalazi već kod Feuerbach-a a potječe iz Hegelovog sveopćeg duha.

Marksizam možemo tumačiti na humanistički način, možemo u njemu viditi borbu protiv otuđivanja ljudske prirode, borbu, koja ima za cilj da vrati čovjeku njegov totalitarni život. Možemo tumačiti marksizam u indeterminističkom smislu, u njemu nazrijevati oslobođenje čovjeka od ekonomskog jarma, od sudbine, koja tišti ljudski život. Marksizam uznosi volju i hoće da stvori novog čovjeka. Ali on nosi u sebi i jedan fatalistički aspekt, koji duboko ponizuje čovjeka. Marksistička doktrina o čovjeku potpuno ovisi od kapitalističke industrije, od tvornice. Novi komunistički čovjek stvara se u tvornici, on je objekt proizvodnje, a njegovo duševno ustrojstvo zavisi od uvjeta života u tvornici, u velikoj industriji. Marksistička dijalektika je usko povezana s tom činjenicom. Dobro nastaje iz zla, koje sve više

raste, svjetlost izbija iz guste tmine. Životni uvjeti kapitalističke industrije razdražuju proletera, dehumaniziraju ga, otuđuju njegovu ljudsku prirodu, čine od njega biće puno zlobe, srdžbe, mržnje i osvete. Proletarizacija je dehumanizacija, siromašenje ljudske prirode, a proleteri su oni, koje se zbog toga može najmanje prekoriti, Ali, kako da čovjek očekuje od tog siromašenja, od te strašne skučenosti pojavu novog tipa čovjeka? Marksizam predviđa dijalektički preokret zaista čudesan onoga, što smatra zlim u dobro, u bolji život. Međutim neki fatum uništava proletarijat. Fatum kapitalističke industrije, koji tlači radnika i otuđuje njegovu ljudsku prirodu. Najviši tip čovjeka bit će rezultat potpunog otuđenja čitave ljudske prirode, potpune dehumanizacije. Takva je koncepcija potpuno antipersonalistička, ona ne priznaje apsolutne vrijednosti ljudske ličnosti, dubine njezinog bića; ona promatra čovjeka samo kao funkciju sveopćeg društvenog procesa, funkciju »općenitog«; postupak pomoću kojega se stvara novi čovjek je »varka razuma« (Hegel). Kvantitet zla se pretvara u kvalitet dobra. Pri tome nemaju nikakvog udjela ni ličnost, ni svijest, ni stvaralačka moć. »Prepredeni razum« radi i on je ono »općenito«. Lukacs priznaje ponižujući utjecaj kapitalizma na svijest radničke klase, on upozorava na ovu opasnost i potiče na borbu protiv nje[1]). To sve samo dokazuje protuslovnu bit marksizma, koji je izraz ne samo borbe protiv izrabljivanja čovjeka po čovjeku, protiv nepravde i ropstva, nego je i odraz uništenja kapitalističkog društva pod jarmom materijalizma i njegovog duhovnog propadanja.

[1]) Vidi već spomenuto djelo »*Geschichte und Klassen-Bewusstsein*«.

III.

Izgleda, da ni klasični marksizam, ni ruski komunizam ne opažaju paradoksa, koji je izmakao i Feuerbachu. A upravo se na taj paradoks, koji ćemo sada opisati, nadovezuje kritika marksističkog humanizma.

Radi se o otuđivanju ljudske prirode; po Marxu i Feuerbachu vjera u Boga, u duhovni svijet nije ništa drugo nego najviše otuđenje prirode, prenos te prirode u transcendentnu sferu. Priroda mora biti vraćena čovjeku u svoj svojoj punini; no da li se to vraćanje uistinu i zbiva? Mi toga baš ne vidimo u marksističkom materijalizmu. Ljudska priroda nije vraćena čovjeku, ona je uništena istodobno kao i transcendentna sfera. Čovjek je gol, on je samo materijalno biće, komad materije; ali komad materije ne može primiti ljudsko dostojanstvo, punina života se ne može ostvariti u materijalnom biću. Komunizam hoće da vrati čovjeku njegova sredstva za proizvodnju, koja su bila od njega otuđena, ali nikako ne teži za tim, da mu vrati duhovni element ljudske prirode, koji mu je također bio oduzet. Stoga ne može biti ni govora o nekoj realizaciji punine života, kao što se ne može govoriti o pravom dostojanstvu čovjekovom. Ono je povezano s činjenicama, da je on duhovno biće stvoreno na sliku i priliku Božju, da on ima u sebi jedan element neovisan od vanjskog svijeta, od društva.

To dostojanstvo, ta punina, izlaze iz činjenice, da čovjek ne pripada samo Cezarovom kraljevstvu, nego i Božjem kraljevstvu. To znači, da čovjek, ako je ličnost, posjeduje najviše dostojanstvo, puninu i integritet života. Marksizam pak ne sadrži ideju ličnosti, kao što je ne nalazimo ni u komunizmu; zbog toga ove doktrine ni ne mogu da brane čovjeka. Komunizam priznaje u najbolju

ruku individua, socijaliziranog individua, za kojega iziskuje puninu života, ali niječe ličnost. Individuum je biće, koga je stvorilo društvo pomoću vojničke discipline. Lenjin je govorio, da će se poslije periode diktature, u kojoj ne će biti nikakve slobode, ljudi *naučiti* na nove uslove društvenog života i da će se osjećati slobodnim u komunističkom društvu[1]). Baš to »prireĎivanje« ljudi pomoću discipline i navike protivno je načelu ličnosti, koje pretpostavlja uvijek autonomiju. Marx je započeo s borbom protiv dehumanizacije u kapitalističkom društvu, kojemu je morao suprotstaviti humanizaciju. No u stvari, dogodio se jedan neobično kompleksni dijalektički proces, u kojemu se humanizam pretvorio u antihumanizam. Marksizam pretstavlja krizu humanizma, bijeg iz srednjeg humanističkog kraljevstva, koji je bio pokušao da temelji čovjeka na čovjeku t. p. priznao ga je bio bio kao biće, koje samo sebi dostaje, i koje je potpuno zadovoljno samo sobom.

Unutar komunističkog materijalizma, samo se nastavlja dehumanizacija, protiv koje je Marx ustao u kapitalističkom durštvu. Komunistički industrijalizam može dehumanizirati čovjeka i pretvoriti ga u tehničku funkciju kao i kapitalistički industrijalizam. Komunizam ne promatra čovjeka kao slobodni duh t. j. kao ličnost, nego kao funkciju društvenog procesa, kao materijalno biće, koje se isključivo bavi ekonomijom i tehnikom, te svoj slobodno vrijeme posvećuje umijeću, koje ima da ukrasi industrijalizovani život.

[1]) Vidi W. Lénine, *l'Etat et la Révolution.* U svojoj knjizi *Matérialisme et Empiriocriticisme,* Lenjin je branio jedan dosta vulgarni materijalizam i naturalizam. Njegova je filozofija mnogo inferiornija od one Bogdanova; ne može se ni definirati Lenjinova misao kao socijalistička filozofija, dok se ova definicija može primijeniti na djelo Bogdanova.

Komunistički antipersonalizam je u vezi, ne s njegovim ekonomskim sistemom, nego s njegovom ideologijom, s njegovim poricanjem duha. Tu činjenicu moramo stalno imati u vidu. Personalizam zahtijeva upravo socijalizaciju ekonomije, ali odbija socijalizaciju duhovnog života, njegovo otuđivanje od čovjeka t. j. uništenje duha.

Marksistički antipersonalizam proizlazi i iz svoje pogrešne koncepcije vremena. Marksistička teorija, naročito u svojoj primjeni na praktični komunizam, promatra odnos između sadašnjosti i budućnosti kao odnos između sredstava i svrhe. Sadašnjost je sredstvo, neposredan cilj ne može u njoj da bude ostvaren. Sredstva treba podnositi, jer nemaju ništa zajedničkog sa svrhom: nasilje i tiraniju zbog ostvarenja slobode, mržnju i neslogu da dođemo do bratstva. Punina ljudskoga života se ostvaruje samo u dalekoj budućnosti. U sadašnjosti, čovjek je ogoljen, sve što je posjedovao bilo je otuđeno od njega, pače otuđio se od samog sebe. Zato eto marksistički komunizam afirmira čovjeka, i još k tome totalitarnog čovjeka, u budućnosti, makar ga niječe u sadašnjosti. Današnji čovjek je samo sredstvo u vidu sutrašnjeg čovjeka, isto je tako sadašnja generacija sredstvo u vidu buduće generacije. Takav stav prema vremenu je inkompatibilan s načelom ličnosti, s činjenicom, koja priznaje, da svaka ljudska osoba ima svoju apsolutnu vrijednost i pravo da ostvari puninu svoga života, da bude svijesna što je ne dio, nego integritet. Nijedan čovjek, ma kojoj klasi on pripadao, ne može biti smatran sredstvom ili promatran isključivo kao zapreka. To je antropološki, a ne sociološki problem, ali marksizam nema prave antropologije.

Postoje dva problema: problem čovjeka i problem društva, a prvenstvo mora pripasti problemu

čovjeka. Ali marksizam tvrdi protivno. Marx je bio veliki sociolog i na tom području je učinio velikih otkrića. Ali je bio slabi antropolog, a njegova doktrina o čovjeku je vrlo simplicistička i zastarjela; ona se nadovezuje na racionalistički materijalizam i na naturalistički evolucionizam. Za Marxa, čovjek je produkt prirode i društva; na konkretniji način rečeno, on je produkt socijalne klase i nema nikakove nutarnje nezavisne srži. Kod njega je antropologija potpuno potčinjena sociologiji, a čovjek je promatran kao da je stvoren na sliku i priliku društva, jer je ono najviše biće, a čovjek njegov odraz. Ovoj se koncepciji protivi antropologija, koja se ne osniva na sociologiji, nego na teologiji (ne upotrebljavam ovu riječ u školskom smislu). Čovjek je stvoren ne na sliku društva, nego na sliku Božju; zato jer ljudsko biće nosi u sebi jedan duhovni princip neovisan od društva, može se utvrditi njegovo dostojanstvo, njegov slobodni, djelotvorni i stvaralački duh. Filozofska antropologija nam govori u prvom redu o čovjeku kao ličnosti, ona je dakle personalistička. Nema ličnosti bez duhovnog principa, koji čini čovjeka neovisnim obzirom na determinizam vanjske sredine, prirodne i društvene. Duhovni princip se nikako ne protivi ljudskom tijelu, prirodnoj fizičkoj supstanci čovjekovoj, koja ga spaja sa životom prirodnoga svijeta. Apstraktni spiritualizam nije kadar da stvori doktrinu o integralnom čovjeku. Duhovni princip obuhvaća i ljudsko tijelo, on se proteže na materijalno, te znači dominaciju nad »dušom« i »tijelom«, ostvarenje integralne slike ličnosti; to je stvaranje najviše kvalitete, prenos cijelog čovjeka u drugi red bivstva.

I »tijelo« pripada ljudskoj osobi, a ne može se odijeliti od duhovnoga. »Tijelo« je već neki oblik,

koji simbolizira pobjedu duha nad materijom bez oblika. Stari Descartes-ov dualizam »duše« i »tijela«, »duha« i »materije« je potpuno pogrešna filozofija, za koju možemo držati da je zastarjela. Pravi dualizam je dualizam »duha« i »prirode«, »slobode« i »nužde«, »ličnosti« i »stvari«, što znači nešto posve drugoga. Čovjekovo »tijelo«, pa i »tijelo« svijeta, se može povući iz kraljevstva »prirode«, »nužde«, »stvari«, da pređe u carstvo »duha«, »slobode«, »ličnosti«. To je smisao kršćanske doktrine o uskrsnuću mrtvih, o uskrsnuću tijela. Uskrslo tijelo nije prirodna materija, koja je podložna determinazaciji, nije stvar, to je duhovno tijelo, novo tijelo, ali nikako dezinkarnacija ili apstrakcija. Ova doktrina o uskrsnuću se razlikuje baš od doktrine besmrtnosti duše, jer ona iziskuje vječni život za integralnog čovjeka, a ne za njegov apstraktni dio, samo za dušu. Zato je eto ta doktrina personalistička.

Neovisnost duhovnog načela u čovjeku od vlasti i društva ne znači također apstrakciju »duhovnog« prema »socijalnom«; to znači da čovjek mora određivati društvo, da postane njegovim gospodarom, da ostvari puninu svoga života unutar društva, a ne, protivno, da bude rob i funkcija.

Duhovnost obuhvaća i »socijalnu« supstancu čovjekovu, što znači ostvarenje ljudskog integriteta. Društvo nije cilj za sebe, čovjek je konačni cilj, punina i savršenstvo života. Najispravnija organizacija je samo sredstvo. Marksizam je antipersonalističan u koliko pretpostavlja, da cilj nije u čovjeku, koji je određen za vječni život, nego u društvu.

Osnovna se greška komunizma, koji se osniva na marksizmu, sastoji u tome, što on vjeruje, da je moguće prisilno ostvariti ne samo pravdu, nego i bratstvo među ljudima, da je moguća ne samo

obligatna organizacija društva, nego i istomišljenost među ljudima. Socijalizam dolazi od riječi »société« (društvo), ali komunizam dolazi od riječi »communion« (zajednica ljubavi). Socijalizam se nikako ne razlikuje od komunizma u planu socijalne i ekonomske organizacije, gdje se obe doktrine mogu poklapati. Ali se može shvatiti socijalizam isključivo kao društvenu i ekonomsku organizaciju i time baš ograničiti probleme koje postavlja; komunizam je naprotiv neizbježivo totalitaran, on pretpostavlja jednu integralnu ideologiju, on hoće da stvori novog čovjeka i novo bratstvo, novi stav prema čitavu životu. Komunizam ne dopušta, da se samo djelomično prihvati njegovu doktrinu, on zahtijeva potpuni pristanak, kao obraćenje. Djelomično pristati uz komunizam, tako da se to priznanje proteže na društveno i gospodarsko područje i kombinirati ga s jednom različitom ideologijom, to je upravo socijalizam.

Socijalizmom se mora nazvati stvaranje jednog novog besklasnog društva, u kojemu će se ostvariti veća društvena istina i gdje će prestati izrabljivanje čovjeka po čovjeku. Ali stvaranje novoga čovjeka i bratstva među ljudima je duhovni problem, religiozni problem; on pretpostavlja unutarnje preobraženje. Toga komunizam, koji je sam religija, ne će da dozvoli. Zato eto kršćanin može da bude socijalista i, po mom uvjerenju, on mora da bude socijalista; ali teško mu je i nemoguće biti komunista, jer on ne može pristati na totalitarnu ideologiju komunizma, u koju su ušli materijalizam i ateizam.

Ne samo što se kršćanski personalizam ne smije protiviti stvaranju besklasnog društva, nego ga naprotiv mora podupirati. Klasno društvo, koje drži običnim sredstvom golemi broj ljudskih ličnosti, koje dozvoljava izrabljivanje tih ličnosti i

niječe ljudsko dostojanstvo radnika je protivno samom načelu personalizma. Ovaj naime mora da želi socijalizaciju ekonomije, koja će svakoj ljudskoj osobi osigurati pravo na rad i na život, koji je nje dostojan i koji će svakome pružiti mogućnost da ostvari puninu ižvota. Ali socijalizacija ekonomije nije kadra da stvori novoga čovjeka i novo bratstvo, ona osigurava saobraćaj (communication) među ljudima na bazi pravde, ali ne zajednicu ljubavi (communion).

Ljudska zajednica ima personalistički karakter, jer ona pretstavlja uvijek zajednicu ličnosti, »mene« i »tebe« u »mi«. Ovu se zajednicu ljubavi ne može proizvesti vanjskom organizacijom društva, koje obuhvaća samo jedan dio ljudske osobe i ne prodire do njezine dubine. Nikakva organizacija društva ne može stvoriti totalitarni život. Iluzija totalitarizma se kupuje uz cijenu fatalnog skučivanja života ličnosti, osiromašenjem njegove svijesti, uništenjem njegovog duhovnog elementa. Komunistička se svijest drži zahvaljujući samo toj iluziji, marksizam ju je stvorio pomoću jedne krive doktrine o ličnosti i o integralnom čovjeku. Pokret, koji ide za stvaranjem novog besklasnog društva, bez sumnje pravednijeg, može biti popraćen smanjenjem sipritualnosti (duhovnosti) i skučivanjem duhovne prirode čovjekove. Ali je moguće da osnivanje tog društva u vezi s materijalističkim iluzijama svijesti dovede do duhovnog preporoda, preporoda koji je sada komprimitiran klasnom borbom i problemima, koje je ona iznijela na vidjelo.

Kad se osnuje besklasno društvo, vidjet će se da materijalizam i ateizam, revolt koji je komunizam izazvao protiv Boga, pripadaju prošlosti, da se nadovezuju na već minulo doba klasne borbe. Novi čovjek, riješen klase, biti će postav-

ljen pred zadnji misterij bivstva, pred zadnje probleme duha. Tada će se u svoj svojoj dubini otkriti tragično obilježje života i čovjek će čeznuti za vječnošću. Tada će se ostvariti totalitet života ličnosti, i ne će se više uzimati dio umjesto totaliteta. U doba oštre socijalne borbe, kao što je ona čiji smo mi danas svjedoci, sistem koji najbolje odgovara kršćanskom personalizmu je »personalistički socijalizam«.

TREBA LI PROMIJENITI ŽIVOT ILI ČOVJEKA?

Denis de Rougemont.

Varijacije komunizma.

Ako kršćanske dogme suprotstavite Marxovim i Engelsovim aksiomima, komunisti će vam odgovoriti, i to će izgledati dosta uvjerljivo, da se ta operacija njih vrlo malo tiče: oni se stavljaju na stanovište Povijesti, a ne vječnih istina. Postavite se dakle na povjesno stanovište. Otputujte na pr. u S. S. S. R. Konstatirajte, kao što su to mnogi učinili (nesumnjivo najpošteniji), da se Staljinova diktatura približava fašističkim režimima. Pokušajte iz toga zaključiti, da je to komunizam, ako se on podudara kao što se to tvrdi, sa svojim povjesnim činjenicama. Odgovoriti će vam da se vi jako varate, da vi ništa ne znate o »dijalektičkom bivanju«, jer je sadašnja diktatura samo njegov nužni ali privremeni stadij. Uputite li se tada u tu znamenitu dijalektiku: doznati ćete, da ju je izmislio Hegel, koji ju je pogrešno osnovao na Duhu, što znači zapravo, da ju je postavio naglavce; da ju je Marxov genij osovio na vlastite noge temeljeći je na ekonomskoj materiji; da je tako natovarena mogla da se stavi u pokret i da radi na niveau-u stvarnosti; da je njezin prvi cilj bio da sruši državu u korist konkretnog čovjeka, i to tako da u prvom redu tu državu učvrsti do krajnjih granica, što se naziva diktaturom; i da će napokon ta diktatura nužno nestati sama po sebi sa svojim zadnjim protivnicima. Mislili ste, da se nalazite u povijesti, u stvarnome: sada vas pozivaju, da ne vjerujete više svojim očima, koje

vide Staljina, nego da vjerujete u neko proročanstvo. Međutim vi ste ipak skeptični: Staljin, poslije dvadesetgodišnje sovjetske vlasti, najavljuje novi ustav, koji još pojačava etatizam, a ni ne govori o njegovom budućem ukidanju. Naprotiv treba strijeljati one, koji o tome govore. Odgovaraju vam, da je to taktička nužda, koju su u ostalom dijalektičari, kako to već treba, predvidjeli. Tada možda, počinjete nazrijevati što to znači: dijalektika. To je u stvari poslušnost stranci, *slijepa* poslušnost Staljinu, jedinom čuvaru doktrine. Napustiti stanovište vječnih istina da zađete na stanovište povijesti znači dakle upravo odreći se *istine* i vjerovati samo u taktiku nekog diktatora, koji će mijenjati istinu svakih 6 mjeseci.

Ali o čemu se onda govori kad se govori o komunizmu? S koje strane da ga uhvatimo? U čemu se može sastojati *identitet* doktrine, koja tvrdi da teoretski opravdava, u razmaku od nekoliko godina, sovjetsku demokraciju, pa zatim Staljinovu diktaturu; potpuni pacifizam u početku i sadašnji imperijalizam (koji III Internacionala tako slabo prikriva); borbu protiv države, i u isto vrijeme, etatistički Lenjinov kapitalizam; eksproprijaciju vlasnika 1918. i zatim uspostavljanje privatnog vlasništva 1935.; ukidanje nasljedstva, pa zatim njegovu uspostavu; antimilitarizam i zanosno stvaranje vojske, koja je obilno snabdjevena maršalima; apsolutnu društvenu jednakost, a onda jagmu za plaćama i častima; propast obitelji, a zatim njezino sistematsko pridizanje; oštru kritiku Društva Naroda, a zatim ulazak u tu ustanovu?

Dobro shvaćam, da se to sve može protumačiti praktičkim i slučajnima nuždama, a meni nije do toga da donesem ovdje kakav politički sud. Ali je žalosno što toliki intelektualci hoće da brane ove

manevre u ime doktrine, i da ih svaki put (s malim zakašnjenjem prema događaju) opravdavaju nuždama koje se zovu »dijalektičke«... Hoće li iskreni komunisti razumjeti, da ova metoda nužno izgleda u očima onih, koji nemaju njihove »vjere« kao obični oportunizam? Čemu onda raspravljati i uspoređivati? »Ništa ne će biti tačno na toj vagi« (Pascal).

Ne bih htio izrabiti dvoličnost. No trebalo je barem istaknuti njezin postanak ako ne ćemo da odmah padnemo u tešku zabludu, u koju nas ona vodi. (Zabluda u koju upada devet desetina protivnika marksizma — a koliko tek samih marksista!)

Ako sada pokušam shvatiti osnovni identitet i slijed komunističkog *stava,* kroz ta silna protuslovlja njegovih sukcesivnih doživljaja, ipak nalazim, na kraju krajeva, veliku i nepromijenljivu volju: *izmijeniti svijet.* Takova volja može dobiti zamaha samo u nesnošljivom osjećaju nedostatka, koji je nerazdruživo spojen sa svijetom.

Spoznaja da postoji neko *sveopće zlo* i da stoga treba *preobraziti sve stvari,* to je, mislim, početni akt, ali i stalna strast svijesnog i dosljednog komuniste. Ta duboka pobuda opravdava, u njihovim očima barem, najvijugavija ševrdanja, recimo dijalektička ševrdanja, djelatnosti komunističke stranke[1]). »Uzrok« opravdava sredstvo...

Kako onda da ne opazimo, da taj pokret, u svojoj formi, pokazuje neobično mnogo sličnosti s kršćanskim pokretom, (njegova borba protiv grijeha)?

[1]) Komunizam nije za nas stanje, koje mora da bude stvoreno, ideal... Mi nazivamo komunizmom stvarni pokret, koji će ukinuti sadašnju realnost. Ta je situacija sama dala uvjete toga pokreta.« (M a r x, *Deutsche Ideologie).*

Jedino s tog stanovišta, izgleda mi, da je usporedba moguća.

Najprije čovjeka, ili najprije svijet?

Marksista, isto kao i kršćanin, je priznao, da čovjek ne postoji izolirano, da je on društveno biće, da je povezan s društvom[1]). I još poput kršćanina, marksista vjeruje, da sadašnje društvo nema pravo određivati sve u čovjeku, i da to ne može. Ono je naime »podijeljeno« proti samog sebe i od čovjeka, koji mu se predaje, čini antinomičko biće, »podijeljeno«, i kao »otuđeno« od najčovječanskijeg u njemu. Otkriću tog »otuđivanja od sebe«, koje je prema Marxu značajka *svih* prošlih društava, (uključivši i primitivni komunizam) izrično odgovara u kršćanskoj dijagnozi, priznanje temeljne pokvarenosti, koja se zove istočni grijeh.

Iz toga slijedi za marksistu, kao i za kršćanina, da će čovjek naći svoju puninu i »potpuno sebe natrag zadobiti«[2]), samo po radikalno obnovljenoj ekonomiji[3]).

Takva će reakcija — uvijek u svom obliku — dignuti dakle kršćanina i marksistu protiv bilo kakvog statizma, protiv svake idealističke spekulacije, koja je ocijepljena i nesavremena, i protiv svake djelatnosti koja ne bi, na ovaj ili onaj način, išla

[1]) »Svi smo udovi jedni drugih (Rim, 12, 5.) S druge strane, Marx je neprestano kritikovao, »apstraktnog i izoliranog individua.« *(Thèses sur Feuerbach).*

[2]) M a r x, *Critique de la philosophie hégélienne du droit.*

[3]) U najširem smislu riječi, koji može označiti Marxovo »besklasno društvo« kao i kršćansko »kraljevstvo Božje«.

za tim, da nešto preobrazi, promijeni, — da se uspješno bori protiv sveopćeg zla.

Tu temeljnu volju preobrazbe, nalazimo formuliranu i u kratko izrečenu, s jedne i s druge strane, u dvjema potpuno jasnim rečenicama, koje, iako jako utvrđuju potrebu »promjene« i to praktične, konkretne, vidljive promjene, ipak se razilaze, na značajan način, obzirom na putove i sredstva koja propovijedaju.

Druga Marxova teza o Feuerbachu tvrdi:

»*Filozofi su dosada samo različito tumačili svijet; a sada se radi o tome, da ga preobrazimo.*«

A apostol Pavao piše u svom Pismu Rimljanima (12, 2):

»*I nemojte se izjednačiti s ovim svijetom, nego se promijenite obnovom uma svojega, da vi kušate, koja je volja Božja: što je dobro, ugodno i savršeno.*«

U jednom i drugom slučaju radi se o istoj riječi: preobraziti; radi se o tome, da preobrazimo u koliko smo samo ljudi (t. j. u koliko se pokoravamo Duhu, za Pavla, a za Marxa, u koliko činimo revoluciju). Radi se dakle o djelovanju. Radi se o tome, da posvjedočimo bilo vjeru, vršeći volju Božju, a boreći se protiv volje vijeka, — bilo misao, i to socijalnom akcijom, koja može da bude samo revolucionarna[1]).

[1]) »U praksi čovjek mora da dokaže istinitost svoje misli, t. j. njezinu realnost i njezinu konkretnu moć. Realnost ljudske misli ili nerealnost njezina, jer je izolirana od praktičnog područja, to je pitanje čiste skolastike« (Marx: *2e thèse sur Feuerbach*). Isto tako za kršćanina, vjera bez djelâ nije vjera (Jak. 2, 26.). Ni Luter nije nikada drukčije govorio, protivno od tvrdnja polemista-neznalica, ili onih koji se igraju s dvostrukim smislom riječi djela (pobožna djela i konkretna djelatnost).

A ipak suprotnost Marxa i apostola izbija u ovome: Pavao hoće da preobrazi *najprije čovjeka* — a svijet po njemu — dok Marx hoće da preobrazi *najprije svijet* — a čovjeka po njemu.

Treba biti potpuno na čistu s ovom glavnom suptrotnosti, ako hoćemo da shvatimo zašto se praksa i ciljevi komunizma tako radikalno protive praksi i ciljevima kršćanstva, iz kojega uostalom nekako mutno proizlaze, ali otkinuti od svojih vječnih veza i prepušteni samo zakonima Vremena.

Od antispiritualističke polemike do marksističke doktrine.

Treba uvijek imati na umu, da je izvorna Marxova doktrina u prvom redu polemika. Ona je posve svijesno uvjetovana situacijom zapadne Evrope oko sredine devetnaestog vijeka i voljom da je promijeni. Naročito, nije ona »materijalistička«, u vulgarnom smislu, nego u toliko u koliko mentalitet onog doba može biti nazvan — a sam se nazivlje — spiritualističkim u najospornijem smislu riječi.

Kakva je bila vjerska situacija, koju je Marx mogao da vidi? To je bilo doba Restauracije. Liberalni profesori i buržuji, veliki kapitalistički magnati, koji su se rodili u Engleskoj i Njemačkoj, teolozi hegelovske škole ili protivnici kršćanstva, svi su složno naučavali, ili su svojim praktičnim držanjem pokazivali, da religija obuhvaća »unutarnjeg čovjeka« i ništa više. To je bila »privatna stvar«; a Marx je to samo konstatirao. Ona nije nikako spriječavala pravljenje poslova. Ni tlačenje radnikâ. Ni nazivanje pravdom u slučaju potrebe, svega onoga što je bilo korisno gospodarima. Izgledalo je, da vjera više nikoga ne

smeta[1]). Ona je potvrđivala i štitila postojeći poredak. Ona je bila izraz samog tog stanja, *a ne onoga što bi ga bilo moralo osuditi.*

Marx nije gubio vremena da ukaže na *griješku*, koja se nalazila u osnovi takve obmane: on zna, da je ona previše duboko ukorijenjena u čovjeku, da bi je obična filozofska kritika mogla uzdrmati[2]). A ta filozofska kritika je jedino oružje kojim bi se on mogao služiti na području »duha«, jer on ne vjeruje. Uostalom, on ne će »duh« da spasi, nego čovjeka, koga spiritualiste uvijek prepuštaju sudbini, koja je sve nečovječnija. Morati će se dakle uteći drugoj vrsti argumenata: onima, koje zovu »materijalistički« (argumenti). To će biti s jedne strane proleterska sila, a s druge strane nepogrešiva »nauka« o zakonima ekonomske evolucije kako ih je on formulirao.

Ja ću pojednostaviti i ukratko iznijeti taj proces: oni koji hoće da reformiraju »nutrinu«, dobro se paze da ne dirnu u vanjštinu. Marx će dakle reći protivno od njih, da *u prvom redu* treba preobraziti vanjštinu — a ostalo će nužno doći. Da ostalo spasimo — recimo: kulturu, duh i dušu ako do nje držimo — treba je najprije zanijekati. »Duh« buržuja spiritualiste je samo »karikatura«, ali njegov kvar je već takav, da se više ne može pomišljati na to, da se istina uspostavi čisto duhovnim sredstvima. Spiritualističkoj laži, suprostavimo jaki argument polemičkog materijalizma: nazvati ćemo ga dijalektičkim materijalizmom, da naznačimo da je samo privremen, da mora da služi kao sredstvo i na koncu, da mora da služi istini — koja sadržava i »duh« — u kratko, da je samo taktika. Učinimo od nužde krepost. Uzmimo sebi za zadaću, da ćemo izmijeniti stvari i njihove odnose, da ćemo izmijeniti »svijet«, t. j. ekonomske i društvene odnose. A ako nam ostane još vremena, promijeniti ćemo čovjeka. Uostalom možda je dovoljno izmijeniti materijalni okvir, da se sadržaj preobrazi? Nije li već dokazano, da je kultura na primjer samo »odraz« ekonomskog procesa?

Vidimo, kako sam Marx postupa kod svoje polemičke igre. Tek pod konac svoje karijere otkrio je njegov prijatelj Engels opasnost. »Marx i ja — piše on 1890. — smo možda odgovorni, što su katkada naši učenici insistirali više negoli je trebalo na ekonomskim faktorima. *Mi smo bili prisiljeni da insistiramo na njihovom osnovnom karakteru, zbog protivljenja naših protivnika, koji su ih nijekali,* pa nismo uvijek imali ni vremena ni prilike da priznamo pravo drugim faktorima.«

Od marksističke doktrine do Staljinove taktike.

I zbilja, iz te oportunističke »laži«, kakav je bio polemički materijalizam, promaknut neizbježivim skokom u red stranačke doktrine, morala je izići taktička »istina« vulgarnog materijalizma, onoga što ga buržujska štampa tako uspješno danas napada — iako ga sama bestidno provodi, niječući ga kad to treba njezinoj »stvari«. Ovaj vulgarni materijalizam, protiv kojega se Marx u početku

[1]) Govorim naravno o vjeri, kako ju je Marx vidio, kako je njemu izgledala u društvu. Dobro znam, da se u isto doba pojavila velika pijetistička obnova.

[2]) »Armija kritike ne može sigurno zamijeniti kritiku oružja« (Marx, *Critique de la philosophie hégélienne*). Treba se njom sigurno poslužiti, ali ona nije dovoljna. »Biti radikalan znači napasti zlo u korijenu. Ali za čovjeka je korijen sam čovjek« (Id., *ibid.*). To znači konkretan čovjek, društveni produkt, po Marxu, a ne duhovno i tjelesno stvorenje.

borio[1]), postao je, poslije njega, apsolutnom laži, koja je upravo simetrična s idealističkom lažiː vjerovanje, da se mijenjajući poredak stvarî, automatski mijenja i ljudska stvarnost. Prisiljen od svojih protivnika, da proglasi prvenstvo materije, Marx nije uvidio da će donijeti apsurdnu predrasudu, zabludu, koja je isto tako teška, kao zabluda onih, koji brane čisti duh: zabluda koja navodi čovjeka da vjeruje, da je uzrok svih njegovih nesreća u stvarima, a ne u njemu. (On toga nije bio svijestan, pa je ipak odgovoran; kasnije ćemo se navratiti na ovaj momenat.)

Narod — dakle i buržuazija! — ponavlja, da odijelo ne pravi redovnika i da novac ne stvara sreću. Praktički, on čvrsto vjeruje, da odijelo pravi redovnika i da novac stvara sreću. Marx je došao, da mu to protumači u 15 knjiga — učinili su od toga i kraći pregled — da ima pravo što to vjeruje. Još više, Marx je došao, da mu pokaže, da oni koji tvrde protivno i koji propovijedaju, da novac ne stvara sreću, da su oni obični izrabljivači, koji drže novac i hoće da ga sačuvaju — baš zato, jer on sačinjava njihovu sreću.

Onda postoji samo jedan put: obustavimo pjatiljetku, stvorimo moćnu industriju, premašimo Ameriku, postati ćemo još bogatiji, jer novac podijeljen masama sigurno će stvoriti sreću. Da uspijemo, trebamo discipline. Da je uzdržimo trebamo diktatora. Neka se slobodno buržuji, bojažljivci i sam drug Gide zgražaju: što treba, treba. Protivi li se diktatorski etatizam Marxovoj doktrini? Što smeta, kad je konačni cilj bogatstvo, majka sreće. A nije li to htio Marx?

U kratko: Marx nije htio vulgarni materijalizam. Ali s jedne strane polemička nužda — a s druge, njegova definicija konkretnog čisto društvenog čovjeka, doveli su ga do toga, da stavi glavno težište na materijalističke faktore. »Mase« su osjetile to težište, jer ih je sve na to upućivalo. Rezultat je Staljinova S. S. S. R., režim u kojem bi htio da mi netko pokaže, u čemu se razlikuje od fašizma, od onoga u fašizmu što tlači čovjeka i slobodu.

[1]) Naročito u Thèses sur Feuerbach. Tu možemo pročitati jednu frazu, koja dokazuje da Marx nije nikako mislio zapustiti ljudske i personalne faktore, bez čega materijalizam ne bi bio »dijalektičan«. *»Koincidenciju promjene prilika i promjene ljudske djelatnosti ili personalne preobrazbe, možemo racionalno shvatiti samo kao revolucionarnu djelatnost.«* Neobično važna fraza! Ali kako ju je današnji srednji komunizam zaboravio.

Kršćanski stav prema »svijetu«.

S pravom se govori o marksističkoj »doktrini«, o komunističkoj »ideologiji« i »taktici«. Ali unijeli bismo nepopravljivu zabunu, kad bismo stali govoriti u istom smislu o »doktrini« kršćanstva. Kršćanin, a naročito protestant, ne može nikako zamisliti, da bi teološke dogme mogle pretstavljati teoriju neke prakse[1]). Kršćanstvo nije program, ni, kao što govore neki marksistički prvaci, »idelogija«, ni taktika, što se samo po sebi razumije. Govorimo radije o nekom »stavu«. I to o nekom totalnom stavu. (Rekao bih radije: totalitarnom, da toj riječi nije isto tako bio izvrnut

[1]) Po Karlu Barth-u, na primjer, dogmatika je samo neprestano *pitanje*, autokritika ako hoćete, koju Crkva sama sebi upravlja, a kojoj je dužnost da neprestano popravlja, ispravlja nauk, koji se naviješta propovijedanjem i sakramentima. To je djelo poslušnosti kao i djelo poniznosti; jer svaka ljudska riječ o Bogu je nužno u sebi inadekvatna i može da bude samo *uputa* na jedino savršenu Objavu, Isusa Krista. »Doktrina« je dakle samo kritička mjera opreza, koju Crkva uzima za svoje naučava-

smisao svjetovnim karikaturama kršćanske revolucije.)

Kršćanski život i kršćanska misao se zbilja pozivaju u svakom času na ono, što determinira sve u čovjeku: njegovo porijetlo, njegovu svrhu i njegovu sadašnju misiju. Kršćanin zna, da dolazi od Boga Stvoritelja; da ide prema Kraljevstvu Božjem Mirotvornom; i da mu je sadašnja misija, pokoravati se Riječi, koja je Isus Krist Posrednik. Ali ta Riječ sudi »svijet«, koji ju je odbacio. Ona spašava samo one među ljudima, koji se potpuno odriču ovog svijeta, i potpuno teže za Kraljevstvom. Ovo odricanje i ova aktivna težnja sačinjavaju najradikalniju revoluciju, koja postoji, recimo bolje: *jedinu radikalnu* revoluciju. A sve druge, na našem Zapadu uzburkanom poslanjem koje ne spoznaje, su samo zagonetni odrazi tog prvenstvenog događaja — njezine vremenske zamjene, koje idu prema ništavilu.

»Nemojte se složiti sa današnjim vijekom, nego se preobrazite...« To ne znači za kršćanina, da mora »svijet« napustiti. To ne znači, da poslije te lične preobrazbe, koja se zove obraćenje, kršćanin ima samo da čeka i da jecajući podnosi zakone svijeta, koji osuđuje. Ta gdje bi onda bilo njegovo odricanje? Koji bi bio dokaz njegove preobrazbe? Rezignirana mrzovolja? Obično prešućivanje ili *restrictio mentalis* u pobjedonosnom konformizmu?

nje, da ostane vjerna svojoj osnovi, svom sadržaju i svom cilju. Ona ništa ne donosi, što bi se moglo usporediti, pa i najpovršnije, s jednim teoretskim programom, koji bi sada trebalo primijeniti. U kratko, kršćanska doktrina, ako hoćemo da uspostavimo jednu paralelu — sigurno opasnu — bila bi *Živa osoba* Kristova, a ne teologija, obična autokritika Crkve i nauka, koja se u Crkvi propovijeda.

Tako i misle marksisti, ali tu se i pokazuje njihova početna pogreška o čovjeku. Njihovo neznanje i njihova zaslijepljenost obzirom na dužnost i moć čovjeka, koga je zakon preobrazio.

Novi čovjek, po Evanđelju, je čovjek koji je promijenio smjer. On je drukčije orijentiran kao što to naznačuje riječ konverzija. Pokoravajući se Riječi, koju mu Bog upravlja, on priznaje samim tim porijetlo i svrhu svoga života, tada on spoznaje svoj grijeh, sve što ga je odvraćalo od njegovog puta. Ali u isto vrijeme zna, da je odgovoran prema svijetu. Jer ako se svijet predao nepravdi i neredu, to je po grijehu čovjekovom, koji je bio njegov kralj, a koji ga je izdao. I svaki pojedinačni grijeh ponavlja i otežava ovu pogrešku. Tako: svijest o grijehu, spoznaja svrhe i porijetla, obveza da radimo na otkupljenju počinjenog zla, su tri *nerazdjeljiva* momenta »preobrazbe«, o kojoj govori Pavao. Jedan se ne može ozbiljno zamisliti bez drugoga. »Svaka prava spoznaja o Bogu nastaje iz poslušnosti« piše Kalvin. Što bi bila poslušnost, koja se ne bi očitovala?

Lična preobrazba, u punom evanđeoskom smislu, može da dođe do izražaja, ako se zbiljski dogodila, samo kad kršćanin djeluje: protiv svijeta u njegovom sadašnjem obliku, a za obnovljeni svijet u Obećanju.

Treba ići dalje od ove očite afirmacije. Ne samo što obraćeni čovjek postaje preporoditeljem svijeta — inače se nije obratio — nego svaka preobrazba sadašnje forme stvarî, koja ne bi bila posljedica ljudskog obraćenja, može da bude u očima kršćanina samo »reforma« bez velikog značaja. To će izgledati još skandaloznije. Pa ipak je Evanđelje jasno: »Što bi vrijedilo čovjeku da dobije svijet, ako izgubi svoju dušu?« Svoju dušu t. j. svijest o svom porijetlu i o svojoj svrsi, svoje

misli o samom smislu života! Precizirajmo, jer mi ne govorimo o »čisto teološkim« istinama, kao što bi rekao netko tko ne vjeruje. Što bi vrijedilo čovjeku, kao što ga kršćanin promatra, da spasi svoj materijalni i moralni život, da izbjegne rat, bijedu, tlačenje, ako ne poznaje i ako se odriče »jedine potrebne stvari« jedinog zaloga potpunog spasenja? Ako se čovjek obratio, hoće li onda pustiti svijet da ide svojim tokom, da se razmašu ratovi, da nezaposleni umiru od gladi? Time bi dokazao, da se nije obratio. Raditi ću dakle, ipak ne za svijet, i ne da spasim neko dobro, nego jer znam da sam *lično* odgovoran za postojeći nered. Raditi ću iz zahvalnosti prema Bogu, koji me je preobrazio. Kad te zahvalnosti ne bih imao, značilo bi da ne znam za svoje spasenje. Ali ako znam za svoje spasenje, ne mogu podnositi svog grijeha i njegovih posljedica u realnom svijetu gdje žive ljudi — gdje umiru ljudi.

Uzajamni prigovori, koje kršćani i marksisti jedni drugima iznose.

Ako je takva kršćanska koncepcija o čovjeku, koji je sam odgovoran za zlo u svijetu, razumjeti ćemo, da mu marksističko naziranje izgleda nužno ograničeno. Poslužiti ću se jednom slikom. Dijete koje promaši svoj udarac ili koje se spotakne o pokućstvo, ljuti se na stvari i njih krivi. Misli, da njih treba promijeniti. Ono stane tući stol kao što je Kserkso tukao Helespont. Marksizam je ovu dječju predrasudu trebao da učvrsti u proleterskoj svijesti. Teška zabluda, reći će netko, ali je li bilo mogući izbjeći je? Nije li Marx rekao, da treba najprije promijeniti materijalni poredak, poredak stvarî, a da će se ljudi zatim lakše sporazumjeti i sretno živjeti? »Promijeniti život« kliknulo je dijete Rimband! I ljevičarski intelektualci prihvaćaju danas ovu lozinku, da je suprotstave »spiritualizmu«, isto kao i rutini i cinizmu konzervativaca.

Sveti Pavao nije tako tragično naivan. On se ne ljuti na rimsko carstvo i ne naznačuje kršćanima njegovo rušenje kao prvi objektiv. Pa ipak carstvo im oduzimlje slobodu, a doskora će im oduzimati i život! Ne treba li najprije učiniti ono što je najhitnije, spasiti najprije svoju kožu, srušiti tirane? Tako govori zdrav razum i marksizam. Ali da je Apostol bio postavio borbu na ovom terenu, koji se zove realističan, da je »kršćanska stranka« pobijedila, sigurno bi bila doživila fatalnu sudbinu političkih prevrata: bila bi poprimila zakone napuštene vlasti[1]) i prepustivši naviještanje Evanđelja za bolja vremena — svoju životnu zadaću — bila bi se posvetila hitnijim zadacima: da pruži kruha i zabave svjetini. Ali Pavao je bio apostol, a ne diktator. Zato nam i danas još propovijedaju njegovo poslanje. On nije ljudima naviještao mržnju i cinizam — koji pripadaju zakonu svijeta — nego novi apsolutno *novi* zakon, koji dolazi iz *drugog kraja,* s one strane ovoga svijeta, iz njihove preobrazbe u Kristu, koji je došao na svijet. On nije naviještao neku buduću hipotezu, u ime neke nerazumljive teorije, nego sadašnjost, koja je odmah aktivna i potpuno spasonosna, u ime jedne žive ličnosti, i njegove vječne ljubavi. *On je nagoviještao preobraženog čovjeka.*

To je sve lijepo i dobro! Previše lijepo da bi moglo biti istinito, kaže marksista. (Kršćanin pre-

[1]) Moja pretpostavka nije tako proizvoljna: ona se kasnije ostvarila pod Konstantinom legalnim sredstvima, istina, ali s istim neprilikama. Ima sigurno povjesnih zakona u tom pogledu, da svugdje nalazimo iste mehanizme kad nestane duha!

obražen — ja sam još odveć »stari čovjek«, da bih to mogao shvatiti.) Na čemu počiva to preobraženje, o kojemu vi govorite? Na vjeri, koju moj razum odbija, i koju mi nalažu da ignoriram. Ja ne vidim posljedica takve vjere u povijesti našeg Zapada[1]. Ne vidim ih jer nemam vaše vjere. Vidim ustaljenu Crkvu koja guši svaku razliku u mišljenju, koja paktira s mogućnicima, podupirući svugdje nazadne režime i propovijedajući rezignaciju. I zbilja i nije teško pomiriti se sa svojom zlom savjesti, navodeći kao izliku, da je jedino unutrašnjost važna i da je čovjeka dosta hraniti »kruhom života«! Možda je to vama lično dostatna hrana, ali to ne ukida bijedu, ne spriječava rat, ne mijenja svijet!

Treba na našu sramotu, na sramotu nas kršćana priznati: ovi prigovori izgledaju opravdani velikoj masi radnika. Ako je marksizam među »izrabljenima« pobudio tako velike nade, tako zanosno mnoštvo pristaša, to je zato, što je on jedini protestirao protiv ovakovog svijeta. Reći će netko: to je u prvom redu zato, što je znao baciti na i onako stvarno kapitalističko tlačenje svu nesreću života, svu nesreću, za koju je zapravo grijeh svakoga pojedinca odgovoran. Primjedba je na mjestu; ali je nedovoljna. »Religiozni« uspjeh marksizma se na

[1]) »Nisam nikada vidio da je kršćanstvo postalo revolucionarno!«, rekao je nedavno Jean Guéhenno (*Union pour le Vérité*, 22. ožujka 1930.). Na to je jedan njemački socijalista, profesor Hans Mühlestein, odvratio: »Sve su revolucije u povijesti Zapada izišle iz kršćanske vjere. Svaki drugi uzrok je sekundaran.« A Henri de Man: »Mislim, da nikad nije bilo revolucionarnog pokušaja, koji ne bi bio kršćanskog porijekla. U Aziji zato nema socijalizma, jer tamo nema kršćanstva.« Pripominjem kao potporu De Man-ovih riječi, da je kršćanin Kagawa utemeljio u Japanu sindikalistički pokret.

koncu tumači time, što on čvrsto, konkretno i neposredno hoće da promijeni *sve*; a ne samo »duh« ili »unutrašnjost«. Ako je dakle marksizam u tome uspio, ako takav izgleda, to je zato, što se kršćanstvo u očima masâ, nije usudilo pokazati kršćanskim. Jer je sol izgubila svoju tečnost i svoju spasonosnu gorčinu. Jer se nije više propovijedalo svijetu jedinu pravu i sigurnu nadu s navalnom snagom, koja ljude dosta smeta i uzrujava. Jer je »duh«, koji je morao biti pokretač totalne, neprestane i jedine realne promjene, postao čuvarom konformizma, ili barem nije znao, iz pretjeranog opreza, spriječiti mase, da ga takvim smatraju.[1]).

Kršćani su mnogo više odgovorni za Marxove uspjehe kod masa, negoli je marksizam odgovoran za opadanje Crkve u modernom svijetu. Stoga marksistički prigovori kršćaninu su ljudski mnogo vredniji, nego oni koje kršćanin upravlja marksisti. U glavnom: ako se Marks vara i uspijeva, to je zato, jer Krista njegovi učenici slabo propovijedaju (bilo to riječima ili djelima).

Kad bi kršćani bili svjesniji, te prema tome i bolnije osjećali ovu *činjenicu*, mislim, da ne bi napadali marksizam istim riječima kao i reakcionarci. Kad je to jednom rečeno i utvrđeno, ostaje činjenica, da u doktrini i neovisno od svih naših pogrešaka, marksistička objekcija ne vrijedi ništa, dok se kršćanska objekcija ne može odbiti.

Kad mi marksista prigovara, što se zadovoljavam s jednom sasvim duhovnom promjenom, koja ni u čemu ne utječe na tok stvarî, imam pravo da mu odgovorim: »Tvoj se prigovor odnosi na moju hipokriziju, na moj kukavičluk, na moju malovjernost, ali nikako ne na vjeru. Jer vjera je, kaže Luter, »nešto nemirna«, a ako je čovjek ima, to ne

[1]) Cf. malo niže *le Sel de la Terre* od *Daniel-Rops-a)*.

ide bez posljedica, to se vidi, jer se stvari mijenjaju. Tvoja primjedba je tačna u stvari, jer mi prigovaraš da nisam dosta kršćanin! Ti me dakle potičeš da to više postanem, kad misliš da pobijaš moju vjeru. Tvoj je ateizam propovijed! Čudnog li događaja za dijalektičare! Ako kažeš, da je kršćanin onaj koji ništa ne čini, dokazuješ samo da ti je u kršćanstvu sve nepoznato.« (Ponavljam, da tome nije kriv taj marksista, nego mi, u prvom redu ja.)

Naprotiv, kad marksizmu prigovaram njegovu današnju materijalističku zabludu, ne mimoilazim ono što je bitno kod Marxa. Ne kritiziram neku slučajnu griješku. Ja ne kažem: vi niste dosta marksista! Kažem: u samom početku, na izvoru doktrine, apsolutno, i u koliko je čovjek uvjereni marksista, a ne u koliko izdaje marksizam, učinjena je *fatalna*, neopoziva, danas očita zabluda. Zabluda o čovjeku i njegovom kozmičkom poslanju. Zabluda o ličnosti — po mom rječniku. Moja se kritika odnosi na bitno u marksizmu, dok se marksistička kritika odnosi na izopačeno kršćanstvo. A bitna je u marksizmu, ponavljam, volja da promijeni svijet, najprije svijet, a ne najprije čovjeka, pa svijet po njemu. Takva volja mora dovesti do pretjeranog materijalizma, i to ne Staljinovom pakošću, nego učinkom fizičkih i duhovnih uslova u čovjeku, u koliko se oni protive svakoj mogućoj društvenoj ili historijskoj determinaciji, u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti[1]).

[1]) Ne kažem »fizički i duhovni uslovi u koliko su permanentni«, jer bi mi onda marksista primijetio, da vrlo neophodni faktori u biću samome mogu varirati prema milieu-u i prirodi ustanova. (Tako tobožnju »prvenstvenu« potrebu vlasništva možemo vrlo lako uništiti u čovjeku komunističkim režimom). Što ostaje u ljudskom biću, što se apsolutno opire svakoj društvenoj transformaciji? Fizička smrt i grijeh. Ali i: sposobnost, stvaralačka funkcija duha. Dakle, sve bitno! — Tvrdim da svaka doktrina, koja ne vodi računa o jednom od ovih uslova, nužno vodi ili idealizmu, ili njegovoj protivnosti — materijalizmu. Totalitarni staljinizam *nužno* dolazi iz koncepcije čisto društvenog čovjeka, koji zabacuje duhovnu (stvaralačku) funkciju, i težinu grijeha. Dok, protivno od toga, ne bismo mogli ustvrditi da sekularizacija kršćanstva, izlazi nužno iz Evandjelja!

Problem konačnih ciljeva: Kraljevstvo Božje ili zemaljski raj?

Pošto smo sve teške dvoličnosti u načelu raspršili, dolazimo sada do prave odluke.

Na neke je ljude, kao što sam i ja, učinila duboki dojam neosporna i izričita sličnost, koja postoji između nastojanja pravoga kršćanina i borbenog komuniste, pa su oni pokušali stvoriti praktičnu sintezu dvaju vjerovanja, za koja su mislili da se nadopunjavaju. A drugi, brojniji nego što se to misli, žele barem i iščekuju tu sintezu, bojeći se neke nesreće za svoju vjeru, ili za njezin »uspjeh«, ako ta sinteza ne pođe za rukom. Kineskoj i japanskoj sveučilišnoj omladini je izgledalo oko 1933. da treba hitno ujediniti u istom zanosu, »dva Karla«, t. j. Bartha i Marxa![1]). U ovom slučaju je jedino čisto teološka kritika kadra da označi stvarne granice i odlučne razlike.

Komunističku praksu možemo u sebi opravdati samo političkom, ekonomskom povjesnom kritikom i t. d.[2]). Ne mislim, da bi kršćanin kao takav morao imati naročito znanje o tim stvarima, koje

[1]) Izjava jednog kineskog studenta na svjetskom kongresu Federacije kršćanskih studenata (*Cf. Student World*, jesen 1933.).

[2]) Kao što su je proveli na pr. jedan Werner Sombart, jedan De Man, a u Francuskoj grupa *Ordre nouveau* (Cf. naročito *la Révolution nécessaire* od A r o n-a i D a n d i e u-a, i njezina kritika o pojmu izmjene kod Marxa).

iziskuju stručnu spremu. Ali ono što direktno pripada samoj teološkoj kritici, to su konačni ciljevi komunizma i postulati, koje on pretpostavlja.

Dozvolite mi da ovdje budem malo shematičan radi veće jasnoće. Izgleda mi da *konačna* suprotnost između marksističkog vjerovanja i lične vjere kršćanina dovoljno tumači sve ostalo. Komunizam sprema zemaljski raj, vremeniti raj za čovjeka; kršćanstvo priprema vječno Kraljevstvo, koje će biti Božje, a ne zemaljsko. I jedan i drugi su eshatološki u koliko prenose svoje izvršenje na neko zadnje i nepromijenljivo stanje, na neki budući i potpuni rok, do kojega se dolazi kroz duge jade, i dugu vremenitu muku. A »vjera«, supstanca onih stvari, u koje se nadamo, jedina im dozvoljava da podnose nevolje koje čovjek trpi u ime zadnje svrhe. (Kršćanin pjeva na svojoj lomači, a komsomolac prima najmizerabilniju plaću, ako je to potrebno za spas S. S. S. R.) Ali kršćaniski je ἔσχατον s onu stranu vremena, vječan je, i time može odmah biti prisutan u našem srcu[1]), dok je marksistički ἔσχατον vremenit, bježi u neodređenu budućnost, — sto godina, hiljadu i dvije hiljade godina? — i ne može da postoji *hic et nunc*.

Kako se radikalna oprečnost ovih dvaju ciljeva, vremenitog i vječnog, očituje sada u našem vijeku? To jasno pokazuje fenomen »konverzije«.

Čovjek, koji se obrati na kršćanstvo je čovjek koji prima i shvaća Objavu u ličnosti. I time je Kraljevstvo u njemu. Taj čovjek nije više gospodar svoga života. On djeluje, za jedan poziv, koji je došao s nekog drugog svijeta, ali za njega samoga i ovdje, i koji otsada prožima njegove kretnje i njegove najdublje misli. *Već sada* je njegova osoba preobražena. *Već sada* ona dolazi u sukob sa svijetom i s njegovim zlim zakonima. *Već sada* je ona svjedokom dovršene činjenice o ljudskoj revoluciji. Obraćeni kršćanin počinje sa ciljem, za kojim je išla komunistička nada. On *već* posjeduje ono bitno, što je Marx vidio na kraju povijesti: ličnost. A onda navaljuje na svijet!

[1]) »Kad su farizeji Isusa zapitali, kada će doći Kraljevstvo Božje«, odgovorio im je: »Kraljevstvo Božje ne dolazi tako, da zablješti oči i onda nitko ne će reći: ovdje je ili ondje je! Jer gle Kraljevstvo je Božje u vama!« (Luk. 7, 20—21.)

Ali čovjek, koji se obrati na komunizam ne dolazi u vezu sa savremenom Sadašnjosti. On se kladi za nešto do čega se danas ne može doći. On zalaže svoje sadašnje djelovanje za neku činjenicu, koja nije dovršena, budući da u povijesti nije komunizam nikada bio ostvaren. Tako je od dvojice marksista utopista, a kršćanin je realista. (Mislim naravno: pravi kršćanin . . .)

Marksista kaže: »Ja ne temeljim svoje račune na vjeri u nevidljivo, nego na konkretnim činjenicama, koje treba izmijeniti. Svaka uspjela reforma, svaki ostvareni zahtjev već sada mi pokazuje malo od stvarnosti mojih nada.« Ali konačna nada komunizma je čovjekovo oslobođenje. A ja mu pokazujem oslobođenog čovjeka, dok mi on može da pokaže samo nekoliko prethodnih uslova nekog uvijek budućeg oslobođenja.

Upozorit ću na neku drugu razliku, koja je isto tako radikalna i velika. Obraćeni kršćanin ima već ono bitno; baš tim je prinuždan da u svakom času preobrazuje oko sebe sve ono što se protivi njegovom najvišem dobru. Ako je kršćanin, on zna da je udo jednog tijela, koje nosi sve znakove grijeha. Ne samo što je prisiljen da pomogne svome bližnjemu, nego ništa ga ne može da zadovolji od onoga, što je učinio tim naporom, ako usporedi to relativno poboljšanje sa savršenim darom, koji je primio u Kristu . . . On posjeduje u sebi mjeru

potpune preobrazbe, koja je potrebna na svim područjima gdje se može razviti njegova djelatnost[1]).

Ali marksista, ma kakve bile njegove patnje i njegova srdžba na postojeće nepravde, time što vjeruje, da se radi samo o čovjekovom interesu — i to o čovjeku, socijalnom biću, kako ga on zamišlja — dobici, koje će po malo sticati neizbježivo će ga slabiti u njegovom nastojanju. Tako se uspostavlja ravnoteža između sadašnjih društvenih interesa i želje za onim, što je preko toga, želje za konačnim ostvarenjem. To je naime ostvarenje — ili punina — uvijek samo teoretska budućnost, — ma kako bila žarka nada u marksiste — a ne sadašnjost, koja mnogo zahtijeva i koja sve prožima.

To je duboki uzrok t. zv. »reformističkih« ili »etatističkih« skretanja materijalističke revolucije. Da takva tegoba ne bi uvijek utjecala na grčeviti revolucionarni zanos koji uzdrma čovječanstvo (kao 1789. i 1917.), trebalo bi da se čovjek oslobodi svoga grijeha, da se »promijeni«, da iziđe baš iz onoga područja ,gdje ga drži marksizam.

[1]) Govorim naravno ovdje o nome, što mora da bude dosljedni kršćanin. I previše je jasno da mi svi, koliko god nas ima, zaostajemo za našim pozivom. Veliki dio naših izdaja dolazi odatle, što mi ne ćemo *sve* da podvrgnemo volji Božjoj. Mi rezerviramo za se neke djelatnosti, a to su baš one, kojima se marksizam najviše bavi, i to našom krivnjom: politika, naši poslovi, naši t. zv. materijalni interesi i oni tuđi! Tipičan primjer: Sir John Browning, auktor jedne od najljepših crkvenih pobožnih pjesama engleske zbirke, je onaj isti čovjek, koji je uz prijetnju topova prisilio Kinu da dozvoli trgovinu opijumom. Takva činjenica prividno daje pravo komunističkoj kritici. U stvari, ona daje krivo samo čovjeku, a ne vjeri čije propovijedi čovjek odbija.

Kojim sredstvima djeluje kršćanin, a kojim marksista?

Pripremiti kraljevstvo čovjekovo ili vidljivim djelima pokazivati da se vraća Kraljevstvo već u Kristu ostvareno, to, i jedno i drugo, pretpostavlja jednaku volju, da se promijeni sve što može biti promijenjeno, ali to pretpostavlja i neka *radna sredstva,* koja ne mogu biti ista u oba slučaja, ako samo svrha opravdava sredstva.

Svrha ili τέλος kršćanskog djelovanja je kraljevstvo pravde i ljubavi. Svako djelo, koje bi se u sadašnjosti protivilo zakonu ljubavi i pravde, pa kad bi bilo učinjeno u ime interesa kršćanske Crkve, uništavalo bi de facto tu Crkvu u koliko ona živi u svakome od svojih članova, a ne u nekom apstraktnom nebu.

Zalog naime kršćanskog djelovanja nije budući, nego vječan, dakle sadašnji. Ako se, da spasim budućnost Crkve, ne pokorim u sadašnjosti, gubim u isti mah sadašnjost, budućnost, vječnost. Razapinjem Krista na križ i protivim se njegovom povratku. Ne postoji dakle kršćanski »oportunizam«, te sva njegova sredstva moraju biti čista kao i njegova srvha.

Sasvim je drugačiji slučaj marksiste. Nemajući za svrhu nikakvog *savršenog* modela, ni u sebi nikakove suverene Prisutnosti, on je slobodan da upotrebi sredstva, koja mu izgledaju adekvatna momentanim interesima njegove stranke i njegove klase. Tako Staljin može da opravda dobrom dijalektičkom doktrinom svoje sadašnje negacije konačnog Marxovog cilja. On opravdava svoj totalitarni etatizam navodeći, da je to jedino sredstvo kojim može da dođe do ekonomskog stanja povoljnijeg za razvoj socijalizma. Znam, da se mnogi marksiste na to ljute: ali sumnjam, da su

potpuno dosljedni, da je njihova srdžba izražaj prave marksističke težnje, nego je radije neki ostatak liberalnog humanizma. Činjenica je, da velika većina komunista slijedi Staljina. Odatle jasno izlazi, da su za veliku većinu komunista, laž, mržnja, tlačenje, najveća hipohrizija, koja se zove »državni razlog«, pa čak i rat ako treba, potpuno prihvatljiva sredstva u koliko služe proleterskom progresu i pripremaju budućnost koja je u skladu s doktrinom[1]). Što se njih tiče neka lična ili slučajna »griješka«, kad nema ni sadašnjeg ni vječnog spasenja, kad u svakom slučaju spas nije *za njih* nego za potomke njihovih potomaka? Zato smo vidjeli, kako je Zinovjev iz »vjernosti« prema stranci t. j. *budućnosti* stranke, izgovorio lažna priznanja, za koja je držao da su taktički korisna.

Zamislite sada, da se pravi kršćanin odluči na to da, se upiše u komunističku stranku i da se za nju bori: naći će se pred bezizlaznom alternativom. On mora ili da primi u djelovanju disciplinu, koju mu nameće njegova stranka, a koja sadrži u sebi i mržnju i laž: ali da spasi svijet, on gubi svoj lični raison d'être i poriče baš onu vjeru, kojoj je mislio da će bolje služiti u komunizmu; ili da nastoji djelovati samo kao kršćanin; ali onda je postao protivnik, »trockista« ili saboter, a u najmanju ruku sumnjivi borac.

To sve počiva na jednoj jedinoj činjenici, koju

[1]) Ne povodim se ovdje za polemičkom buržujskom fantazijom, za koju je svaki »boljševik« razbojnik vlasti. Kod nas komusti pretstavljaju elitu svoje klase. Ja ih ne smatram boljševicima, licumjercima itd. Ali kažem, da oni, u koliko odobravaju Staljinovu politiku i njegova sredstva svima poznata, odobravaju laž (afera Zinovjev), licemjerstvo (ulazak u Društvo narodâ), tlačenje (zatočenje seljaka i pisaca), klasnu mržnju (koju propovijeda Marx) i rat (ako i malo bude trebalo braniti S. S. S. R.).

jednostavno možemo formulirati: zadnja svrha kršćanina je prisutna u svakom njegovom aktu, ili nije; dok je zadnja svrha marksiste budućnost, apsolutno raznorodna s djelima, koja može danas vršiti u nesocijalističkom poretku.

Po ovome se vidi, da se usprkos načinu govora, transcendencija kršćanske vjere očituje ovdje i sada, i da angažira sve u čovjeku; dok imanencija marksističkog vjerovanja neprestano upućuje »totalnu ljudsku činjenicu« na neodređenu budućnost, a angažira samo neke dispozicije bića, i to baš one koje socijalistička budućnost, besklasno društvo, mora da ukine! Marksista vjeruje da dobro izlazi iz zla; kršćanin znade da dobro dolazi od savršenoga.

O jednoj političkoj posljedici vjere.

Sada se obraćam na deklarirane kršćane. Znam, da ih ima mnogo koji drže, da je jedino važna preobrazba čovjeka, jer je ona zapravo bitna, i cilj svake druge promjene. Znam, da ih ima mnogo koji misle da lična karitativna akcija i žrtva za poboljšanje bližnjega, dovoljno nadopunjuju, ako smijem reći, religioznu akciju u strogom smislu riječi. Dobro shvaćam, da njihove žrtve nisu samo »duhovne«, da ih stoje i novčanih izdataka, a katkada se odriču i svih dobara, i ljudskih interesa, koji su im vrlo mili. Ali pitam ja ove »preobražene« kršćane, da li oni misle na socijalne i političke posljedice, koje nužno nastaju iz takvog njihovog stava? Mislim naročito na članove društva *»Mouvement des Groupes«*, koje danas pretstavlja najviše »aktivističko« kršćanstvo. Zašto se oni ne će da bave politikom? Kako to da se veliki dio među njima time praktički uopće ne zanima? Oni mi kažu: »Ne možemo sve činiti! Kad bude mnogo preobraženih ljudi, mnogi će problemi drukčije

izgledati...«. Ja to rado vjerujem. Oni idu za najhitnijim. Ali tako mi je razlagao i marksista, da opravda jednu sasma protivnu akciju. Mislim da treba ići dalje[1]).

Materijalističko skretanje marksizma ne smije nas samo potaknuti na to, da ga teoretski osudimo: ono nas mora upozoriti na to, da neprestano popravljamo spiritualističko skretanje koje ugrožava kršćanski život *i koje je sigurni uzrok marksističkih uspjeha.*

Dok kršćani ne shvate da se njihova vjera mora očitovati na svim područjima ljudske djelatnosti, i politike uključivo, oni nisu odgovorili na marksistički izazov, koji će time biti samo opravdaniji.

Ne vjerujem u kršćansku politiku, koja bi se za sva vremena mogla teološki opravdati, ali vjerujem, da kršćanstvo, čim se pravo očituje, ulazi u borbu s nekim političkim tvorevinama i da svojim najintimnijim djelovanjem potpomaže stvaranje drugih oblika. Važno je znati, koji su to oblici i svijesno ih pripremati. Inače ćemo ostaviti slobodno polje svim onim nesretnim pothvatima, za koje se oduševljavaju mase nevjernika. Tu se, čini mi se, nameće pitanje solidarnosti, koje je opet neki oblik ljubavi. Katkada i kršćanska dužnost može izgledati historijski više određena i lokalizirana: navest ćemo samo jedan primjer, koji mi izgleda da je najaktuelniji od svih.

Svatko zna, ili barem predosjeća, što to znači *totalitarna opasnost,* bila ona fašistička ili sovjetska: to je »kljaštrenje« našeg života i svih aspekata našeg života, duhovnih kao i materijalnih, u službi države-boga. Takva nas situacija sjeća rim-

[1]) Ne mislim ovdje donijeti nikakav sud o t. zv. Oxfordskim grupama. Spominjem ih samo kao zgodan primjer.

skog carstva u prvo doba kršćanstva, kao što smo je malo prije prikazali. Ipak se barem jedan faktor osjetljivo modificirao: kršćani ne sačinjavaju više neznatne grupice, oni su stvorili vidljive (katkada i previše vidljive) i organizirane (katkada previše organizirane) crkve. Govori se, s pravom ili ne, o kršćanskim državama, nacijama ili snagama, o kršćanskoj civilizaciji. Sve to totalitarna preuzetnost stavlja u pogibelj, kao što to dokazuju događaji u Njemačkoj. Nova država zahtijeva obožavanje, ako ne već u vjerskom obliku, a ono na takav način koji se protivi zapovijedima dekaloga i dužnostima kršćanske ljubavi. Sukob je neizbježiv. Hoće li biti dostatno da se prepustimo progonima? Ne preostaje li nam ništa drugo, nego da pretrpimo mučeništvo? Ili, da prema državi zauzmemo stav onih koji opominju na savjesnost? Zar imamo samo sebe da spasimo, kad su naši prošli grijesi djelomično, možda i u glavnom, krivi za sveopću nesreću, koja dolazi? Svako dakle pasivno čekanje, ma kako ono bilo odvažno, postaje u *sadašnjem slučaju* sukrivnja. Totalitarna država se ne može uspostaviti protiv javnog mišljenja. Samo konstruktivni duhovi mogu ga predobiti za se. Pa onda kakvo konstruktivno stanovište mora zauzeti kršćanin, ako ne će da bude samo onaj koji opominje na savjesnost, kako sam rekao?

Protestant i reći ću tačnije: Kalvinist mora biti kadar da na ovo odgovori.

Od svih kršćanskih crkava, kalvinistička crkva je zbilja u biti svojoj najviše protivna totalitarizmu. Spominjem samo uzgred dragonade[1]) i vjerske ratove koji su se dogodili prije njih: dobro je

[1]) Vojska (dragoneri) Ljudevita XIV. je silila francuske protestante da opet pređu na katolicizam (op. prevodioca).

poznato, da je to bila borba jednog već »totalitarnog« kraljevstva protiv, istina, lojalnih grupa, ali koje su se opirale nekom »kljaštrenju«. Bilo bi možda neumjesno zaključiti iz jedne situacije, koja je bila determinirana brutalnim progonom, da su kalvinističke crkve onda branile iz principa jedan federalistički režim. Ali ako odemo još dalje, do vlade Franje I. t. j. do epohe, kad se totalitarna strast vladajućih nije mogla još učvrstiti kao što je to bilo pod Ljudevitom XIV., konstatirat ćemo, da je prva disciplina, koju su sebi dale kalvinističke crkve imala svijesno federativan oblik[1]). Ali ne radi se više o povjesnim mogućnostima. Tom se strukturom izražava sam osnov kalvinističke doktrine. Važnost, koju je Kalvin pripisivao pojmu *ličnoga određenja* dostatna je, da protumači taj postupak. Harizmatičkoj[2]) etici nužno odgovara federalistička organizacija crkve, pa i države. Kalvin nije utemeljio, kao što to ponavljaju svi priručnici, neko teokratsko društvo, nego baš društvo federativnog tipa, koje će poštivati razlikosti, koje je Bog htio, u duhovnom jedinstvu. I danas još možemo vidjeti posljedice te tvorevine: nigdje totalitarni duh nije našao manje simpatija, a više očitog otpora nego u kalvinističkim krajevima, gdje je živa misao o autonomiji grupâ (Engleska, Škotska, Švicarska, Holandija). U Njemačkoj je borbu crkava protiv

[1]) Izgleda da je sastavljač te »discipline« bio pastor Antoine de Chandieu, ali sigurno je Calvin imao ličnog udjela u izradbi tog dokumenta. »To je, kaže F. Schickler, vrlo precizan ustav, u svim svojim dijelovima, ustav demokratski, federativni i parlamentarni. Osnov svega je mjesna crkva ili župa. Ove su crkve među sobom povezane u pokrajini. Prizivna instanca je »najviše sudište nacionalnog sinoda«. (John Viénot, *Histoire de la Réforme française*, I. p. 271.).

[2]) Znači: koja se osniva na pojmu zvanja.

moralnog presizanja države vodio, kako je to poznato, Karl Barth: dakle jedan kalvinista.

Ne bih htio umanjiti zamašaj ove činjenice suprotstavljajući je, kao što bi to bilo lako, unitarističkom i imperijalističkom duhu Rimske Crkve. Veliki ekonomski smisao, koji, izgleda, pokazuju sve crkve, obećanje je, u koje moramo vjerovati svom snagom svoje vjere. Zato ću iz ovih primjera stvoriti samo jedan zaključak, koji će mislim vrijediti za svakog kršćanina, ma kojoj on Crkvi pripadao. Svi smo mi primili od Boga strogo lični poziv (harizam), za koji smo odgovorni. Ne možemo dakle odobriti takav oblik države, koji je po definiciji, protiv svake razlikosti, svake duhovne autonomije unutar zajednice. Radi se tu o našoj čitavoj ličnosti, ali i o vrijednosti zajednice za sve ljude, koji je sačinjavaju. Kad ne bi bio nego taj razlog, — a ja sam spomenuo više drugih —, kršćanin ne može odobriti, kao kršćanin, političku formu komunizma[1]). Treba dakle spremati jedan drugi oblik i napokon se odlučiti pozitivno, u golemoj borbi, u kojoj će se sukobiti totalitarni etatizam i slobodni federalizam.

Odgovornost kršćana pred marksistima.

Poznata je »antimarksistička križarska vojna«, koju organizuje u čitavom svijetu kapitalistička panika. Ta križarska vojna ima za pravu lozinku: najprije dividende! Ali ona kani »duhovno« iskoristiti kao masku. Ona zavodi mnoge vrijedne ljude u službu stvarî, koje je prikazala kao svetinje. To je u stvari vojna hipokritskog materijalizma protiv veledušnog materijalizma. To je također

[1]) »S. S. S. R. je jedina država totalno totalitaristička« rekao je nedavno Victor Serge komunistički opozicionalni pisac, kad se vratio iz svog zatočenja u Sibiriji.

vojna fašizma protiv svog brata staljinizma: rat vjerâ, koje nisu naše. Ja se ovdje opredjeljujem protiv takovog pothvata, iz istih razloga, ali još većih, iz kojih sam se opredijelio protiv komunističkog režima. Pružaju nam mogućnost izbora između dvije vrste materijalizma. Ali komunizam je barem htio promijeniti svijet...

Protiv demagoških dokaza naših »križara«, ja ponavljam, poslije Berdjajeva, poslije Gide-a: komunistička »istina« je rezultat činjenice, da su kršćani izdali kršćanstvo. Sve vrijedne i plemenite težnje marksizma samo su pokušaji, da se spase zabludjele i iskrivljene kršćanske istine ili istine, koje su kršćani »stavili u zapećak«. To vrijedi čak i za totalitarnu težnju, koja je u svom današnjem obliku nakazna, ali koja još nejasno sjeća na težnju nekoć kršćanskog Zapada za Kraljevstvom gdje je Bog »sve u svima«. Ako kršćanske Crkve budu morale trpjeti sutra zbog neke tiranske države, neka znaju, da su one za to odgovorne, u koliko su nekoć popuštale teokratskim i svjetovnim pokušajima. Ako kultura i naša građanska sloboda trpi zbog neke »materijalističke« doktrine i »materijalističke« države, moramo znati, da smo mi za to odgovorni, u koliko njegujemo duh odvojen od realnosti i neophodnu slobodu apstinencije.

Sve zlo izlazi iz našeg duha. On mora činiti pokoru, jer je on morao pokazati svoje spasonosno prvenstvo. Ali treba i opet nanovo krenuti.

Tragedija Marxa i marksizma je u tome, što nije znao ili nije mogao spiritualističkoj laži suprotstaviti istina duhovnoga.

Mi ne ustajemo protiv izopačene Marxove »istine«, protiv sirotinjske istine, koja je otsječena od živih veza, što su je u Bogu spajale s njezinim ciljevima i porijetlima. Nego mi moramo proglasiti

savršenu istinu, od koje smo mi prvi skrenuli. »Jao meni, ako ne budem širio evanđelje« govorio je Apostol. Jao meni, ako ne budem htio ostvariti Evanđelje u *svim* područjima života. Jedina uspješna bitka protiv materijalizma je bitka, koju moramo voditi protiv spiritualističke napasti.«

SOL ZEMLJE

Daniel-Rops

Smisao jedne kritike.

Kad se kršćanin stavi pred komunizam, dva su mu stava već u početku zabranjena: stav mržnje i sistematske sumnje, i obrana neprihvatljivog stanja stvari.

Kritizirajući komunizam razlikovat ćemo doktrinu od ljudi. Ništa nije tako daleko od pravog kršćanstva kao držanje izvjesne građanske štampe, koja je već 20 godina uvijek spremna da najavi predstojeći konac sovjetskog eksperimenta zbog gladi, proturevolucije ili rata. Isto tako kao ni ona prosta propaganda, koja u svakom marksisti vidi čovjeka s nožem u zubima, a ne pozna sve ono veliko, čisto, i divno, što se nalazi u životu miliona bića, što se žrtvuju za jedan bolji svijet. Ideal udarnika i kolhoza može nam se činiti kriv i iluzoran; ali će nam uvijek izgledati vredniji od ideala kapitaliste čiji život nema drugog smisla nego da čuva tantjeme? Marksisti s pravom govore o »filistarskoj predrasudi«, po kojoj mnogi vide u materijalizmu samo želju za užitkom. Ipak je sigurno, da se na dnu marksizma nalazi kao baza zahtjev za zadovoljenjem, kao što je to i u najgorem kapitalizmu; uza sve to, u nekim se slučajevima taj zahtjev manifestira plemenito i kao da je okrenut protiv samog sebe.

Autentična askeza revolucionarca u nekom slučaju zaslužuje naše poštovanje. Možemo osuditi doktrinu, možemo osuditi i ljude u koliko služe toj doktrini; ali su kreposti koje se na djelu očituju iznad svake osude. Komunizam je nešto mnogo više nego neki ekonomski sistem, koji smeta buržujske interese. Ako nam se čini kao luciferski znak ljudske revolute, a svijetlost, koju donosi na svijet, kao odraz plamena iz ponora, ne ćemo postaviti debatu na područje konzervativne polemike. U jednom svom duhovitom članku kanonik Lallement kaže, da Crkva nije sotonu nikada smatrala protuhom. A O. Ducatillon je, ne bez ironije, dodao, da je po njegovom mišljenju, »Sotona jedan vrlo pristojan gospodin.« — Ovim dolazimo do naše druge tačke.

Jer komunizam upropaštava neke vrijednosti, koje su za nas prve, a u isto vrijeme i neke navike, koje su nam ugodne, posve prirodno smo skloni mišljenju, da između jednih i drugih postoji neka legitimna veza. Ali tome nije tako. Duhovne vrednote su povezane s ovim ili onim oblikom podjele bogatstva ili vlade u državi samo povjesnim slučajem i ljudskom navikom. Očito je čak, da se u toj prividnoj vezi, kako ćemo vidjeti, nalazi jedan od najvećih uzroka opadanja tih duhovnih vrijednosti i njihovog vremenskog djelovanja. Idimo i dalje. Svaki napadaj na komunizam je sumnjiv ako dolazi od ljudi, čiji se sav interes vidno nalazi u održanju postojećeg poretka: oni moraju dokazati da su njihove namjere čiste. Velike buržujske novine se lakše zgražaju nad prizorom jednog svećenika, koga su komunisti u bijesu sasjekli, nego nad manje živopisnim slučajem seoskoga župnika,

koga »kršćansko« društvo pušta da umre od gladi. A sto puta više, razumije se, nego nad ovim drugim prizorom: redovi nezaposlenih pred vratima azila ili beskućnici koji dršću pod mostovima naših rijeka. Onda smo tek pravedni, kada takvi prizori pobude u nama isto zgražanje. A savjest nam je tek onda čista, kada ne ćemo revoluciju, ali se ni ne bojimo njezinog siromaštva, nikakove žrtve, jer smo se u duhu unapred svega odrekli. I obratno, ako od revolucije, koju želimo, očekujemo samo pregaranje a nikakvo zadovoljenje.

Kroz doktrinu poštivamo ljude ako su iskreni. I kroz same zablude poštovati ćemo isto tako i istinu.

Vrlo se rijetko događa, da i u najgorim zabludama nema ni trunka istine. Toga često ne znaju oni, koji su u istini, kao i ljudi, koji su u zabludi. Komunistička ideja ima korijen, koji je duboko zasađen usred kršćanske zemlje. Ako i ne ćemo zaći u prva vremena kršćanstva, kada sigurno prilike nisu bile slične našima, moramo se ipak sjetiti, da kršćanska tradicija ima veliki broj mislilaca, kojima je zajedništvo izgledalo najbolje rješenje. Sveti Toma Morus je integralni komunista[1]) u *Utopiji*. Skoro je suvišno spominjati, da vjerske zajednice provode takvu zajednicu dobara, kakovu se nikada nijedan t. zv. »komunistički« režim nije usudio propovijedati kao podesnu za vladanje ljudima.

Možemo ići još i dalje i primijetiti, kao što je to to učinio Henri de Man, da je revolucionarni ideal historijski povezan s kršćanstvom.

Uzmite bilo kojeg teoretičara socijalizma: naći ćete uvijek u najdubljem i često najslabije poznatom izvoru njegove misli, čistu vodu koja već dvije

[1]) Razumije se, u etimološkom smislu riječi.

hiljade godina neprestano protječe svijetom s onoga visokog vrhunca, odakle su ljudima bile upravljene riječi Besjede na gori. Nikakav revolucionarni pokret nije nikada nastao među golemim masama Azije, jer tamo nije nikada odjeknula riječ, koja traži od svakoga da spozna u čovjeku što stoji pred njim *brata*, slične sudbine kao što je njegova.

Ako hoćemo da budemo pravedni, ne će biti dosta da ustanovimo tu vrstu tajanstvene veze između dviju doktrina, koje vode jedna u svijetlost, a druga u tamu. Treba još vidjeti, da u komunističkoj doktrini ima svijetla. To je ono, što je Nikola Berdjajev tako često i na tako zgodan način pokazao: opasnost komunizma se sastoji u ispreplitanju istinâ i zabludâ, koje mu stvaraju jaki osnov. U prijateljskom osjećaju, koji on probuđuje među proleterima, u dirljivoj težnji za društvom bez klase i bez mržnje, u nastojanju, kojim on hoće da spoji zemaljsku sudbinu čovjeka s demiurgijskim osvojenjem svijeta —, i u mnogim drugim elementima komunističkog kanona — ima velikih istina. Nesreća je našeg vremena, da te istine, koje su po svom porijetlu kršćanske, svojataju danas najveći neprijatelji Kristovi protiv Krista i njegovih vjernika, i to takvi teoretičari, koji su im nametnuli neprihvatljivi oblik. Vrlo je lako prigovoriti komunistima, da se između njihovih tvrdnja, njihovog vjerovanja i njihove prakse nalazi ponor. Mnogo je teže opravdati one, koji su dozvolili da te istine, po riječi Chesterton-ovoj »postanu lude«.

U svim tačkama u kojima vrijedi, komunizam nastavlja kršćanstvo. Tako na pr. u onome, što najteže primamo, t. j. u materijalizmu, nalazi se jedan plodan element: osuda nekog idealizma, koji pretstavlja čovjeka kao ideju, kao koncept. Marx je imao pravo, kad je rekao, da je vrlo lako propovijedati duh, kad sam imaš siguran kruh i tako

se s visoka ne zanimati za materijalne nuzgrednosti. Ali kršćanstvo nije nikada to naučavalo. Sveti Toma je govorio, da se gladnom čovjeku mora dati najprije jesti, a ne drži mu se propovijed. Za kršćanina je tjelesno i duhovno nerazdjeljivo: svaka ona doktrina je neprihvatljiva, koja bi htjela izolirati jedan element, spriječiti međusobnu odgovornost duše i tijela, koji moraju biti *skupa* spašeni. Marx i Engels su dobro činili, kad su osudili idealizam, koji krnji čovjeka. Ali istim ćemo postupkom i mi osuditi komunizam, koji ga krnji na drugi način.

Svaka kršćanska kritika komunizma ima dva žalca. Jedan uperen na protivnika, a drugi na samog sebe. Prvi će biti tek onda opravdan, kad drugi bude ušao do živog mesa, kroz onu gnjiloću, one sukrivnje, one navike i ona izdajstva, kroz svu onu gomilu smrti i grijeha, pod kojom se skrivaju naše najskrovitije krivice, jaki i nečisti pokretači naše mržnje.

Ako mi komunizam optužujemo, on nas optužuje. I još strašnije. Jer ćemo mi uvijek iznositi problem na teren, gdje su ga naši protivnici postavili, na području čovjeka i njegovog smrtnog života. Ali pred drugo ćemo sudište iznijeti radnicu iscrpljenu od umora, mrtvaca iz nepravednih ratova, dijete poginulo od gladi, samoubicu iz očaja. Komunista će protiv nas imati uvijek pravo. Jer nitko među nama, pa ni najveći sveci, ne će nikada biti jednak vjeri, koju naučava i poštiva. Kršćanin nije jednak kršćanstvu i u tome je njegova osuda. On može samo da bolno i ponizno teži k ostvarenju svijetlosti; ali svijetlost nije od ovoga svijeta, a najviša se stvarnost otkriva samo na suncu vječnosti.

Pa ipak treba izreći taj sud. U polemici, koja već dvadeset godina suprotstavlja »dobronamjerne«

ljude komunistima, ima mnogo zlonamjernosti. Farizeji nikoga ne ubijaju, oni ne počinjaju one strašne stvari, koje propagande tako dobro iskorišćuju, — G. P. U. Čeka, proces Zinovjev. — Kako su čiste ruke ovim neporočnim ljudima! Nije li zgodna prilika sjetiti se, da »je Sotona vrlo pristojan gospodin«?

U nekoj ćeliji, koja dominira velikim cirkusom, gdje su stari kršćani pretrpjeli mučeništvo, ne da spase postojeći poredak, nego da stvore novi, neki mi je svećenik jedanput rekao: »Nije li za nas strašna konstatacija, da među našim najžešćim neprijateljima ima autentičnih kršćanskih kreposti? *Kažnjeni smo našim vlastitim riječima, onim riječima, koje smo primili, a nijesmo ih znali sačuvati.*«

Povijest nam već kroz vjekove pruža sličnih primjera, kako Antikrist osuđuje kršćanina. Samo kao takovu osudu možemo shvatiti veliki, strašan i slabo poznati događaj Patarena, Albigenza i Valdijaca. Zbog pogibelji, koja je prijetila Evropi i Crkvi možemo oprostiti, ali ne opravdati, okrutna djela »Križara« iz Montfort-a, jer je u toj okrutnosti bilo heretičkih elemenata. U tom pokretu je postojao neki lijepi i čisti zanos k svijetu s više bratstva, s više čovječnosti, koji bi bio više otkinut od sile novca, *slobodniji* (u skoro potpuno marksističkom smislu riječi). To je vrlo dobro bio shvatio sveti Dominik, kad mu je bilo naloženo, da povede borbu protiv hereze. Plamen lomačâ, strogost Inkvizicije, vojnička nasilja, sve bi to bilo uzaludno, kad ne bismo najprije priznali, da je hereza osudila neke kršćanske zablude i izdaje.

I tada se — priča Lacordaire — odrekao raskoši i sjaja, kojima su se okruživali crkveni dostojanstvenici i s jednim jedinim bratom otišao je pješke da nevjernim masama propovijeda vjernost siromaštvu i odricanju.

Ništa se nije promijenilo, a zakon je isti: ne smijemo se boriti protiv tuđega grijeha, dok nismo najprije svladali svoju vlastitu zabludu. Ima jedna krivnja kršćanskog svijeta, koja u svojoj očitosti nadilazi krivnju antikršćanskog svijeta, jer ju je ona dozvolila i jer je opravdava. Tako je govorio Albert de Mun: »Nije dovoljno da opazimo zlo i njegov pravi uzrok, nego moramo priznati, da smo krivi i ispovijediti da nije društvo ispunilo svoju dužnost prema radničkoj klasi.« Uz ovaj uvjet, i to samo uz ovaj uvjet, ćemo u našim prigovorima protiv komunizma izbjeći sumnji, — koja je prividno i previše osnovana! — da više napadamo protivnika zbog toga, što smeta našu udobnost, nego zbog toga, što krši naša načela.

Uzroci sumnje.

Kršćanstvo je odavna i u velikoj mjeri izgubilo utjecaj, koji je u staro doba imalo na sve klase, pučke kao i ostale. Činilo se, kao da je najviše bilo rezervirano za neku buržujsku »elitu«, kod koje kao da je vjera bila samo tradicija kao druge tradicije, primljene s njom kao ostavština s mnogim drugim pravima; ili pak za neko zastarjelo seljaštvo, koje je bilo sklonije praznovjerju nego vjerovanju. Nije baš previše važno, da li je ova slika kriva. Ta i povijest je isto tako, ako ne i više, stvorena od iskrivljenih slika, koje polemika stvara kao strašila, nego od stvarne istine. Čovjek, pokret, doktrina su rijetko isto u činjenicama i u biti: njihova se djelatnost obično nalazi između određenja, koje su sami sebi postavili i one sudbine, kojoj su ih njihovi protivnici pridijelili.

I na najvišim mjestima se ustanovio *skandal*, da je kršćanstvo izgubilo pučke klase. Ali sama konstatacija nije dovoljna. Nije dostatno samo pri-

znati krivicu. Treba ispitati uzroke tog ostracizma; a može se reći da su samo najnovija nastojanja, pred neko pola stoljeća, razbila taj led. Ako je sadašnji razvoj ljevičarskih stranaka mogao momentano (a za koliko vremena?) zamijeniti svoje protukršćanske tvrdnje, pokušajem zbližena — Mauriac je upozorio na njegovu opasnost i privlačivost —, nije se promijenila obzirom na kršćanstvo osnovna misao onih, koji se proglašuju pristašama puka. Gospodin Léon Blum je nedavno optuživao Crkvu, da je »pomoćnica i sredstvo najbeščasnijih sila društvenog tlačenja, kao što je pomoćnica i sredstvo najzastarjelijih oblika političke reakcije.« A gospodin L.-O. Frossard je dodao, da je radnicima vrlo često izgledalo, da u socijalnoj borbi Crkva štiti kapital[1]).« Marksisti su možda napustili politiku pružene šake, za politiku pružene ruke, ali temeljni Marxov tekst o »opijumu naroda« ostaje aksiom, uputa njihovog djelovanja. I u istom smislu je govorio g. Maurice Thorez na nacionalnom vijeću komunističke stranke (lipanj 1936), gdje je tumačio, zašto treba predobiti mlade katoličke radnike: »Mi se borimo protiv Crkve, mi se borimo protiv klerikalnih sila, mi se borimo protiv činjenice, da *Crkva služi reakcionarnim silama*, mi se borimo ne samo protiv katoličkog svećenstva, nego protiv svakog oblika religije, mi smatramo religiju opijumom naroda.«

Tu se nalazimo pred tako raširenom tvrdnjom, da ona dobiva snagu činjenice.

Optužuju Crkvu, da drži s kapitalizmom, da brani takvo društveno stanje, koje osim toga stvara mnogo nevolja. Primjetit ćemo, da su ovi prigovori

[1]) *Textes du Journal officiel*, 1925. i 1929. citirao ih je O. Robinot Marcy, S. I. *Aux prises avec l'apostasie des masses* (Spes, 1930.).

dosta farizejski. Nije jasno kako bi Crkva, u novčanom pogledu, mogla biti potpuno slobodna od sadašnjeg sistema podjele bogatstva, kad ne bi imala druge obaveze nego da izdržava svoje svećenike i da pomaže bijednike. Isto tako ni u srednjem vijeku nije mogla biti potpuno neovisna od feudalnog režima. Neobično je lako tražiti od drugoga, u ovom slučaju od katolika, da se radikalno odijeli od svakog dodira s novcem. Teže je zamisliti, kako bi u stvari bio moguć taj prekid.

Ali, kažu, ima u Crkvi ljudi koji... Ovdje mi zaustavljamo protivnika, i dajemo mu pravo. Da, sigurno je da u nekim slučajevima ljudi podlegnu pred snagom novca, i da se ta slabost osjeća baš u redovima onih, koji su najviše morali da se toga čuvaju. Ali slabosti nekih kršćana, ne osuđuju Crkvu. Ako smo mogli reći da je komunizam za kršćanina sudac, koji ga sili na ispitivanje savjesti, kršćanstvo mu je to onda još mnogo više. Jer kršćanin koji služi novcu, baš time ne služi svom pravom gospodaru i osuda pada na nj neizbježivo. Crkva nije kompromitirana zato, što neki župnik prisiljen novčanim potrebama svoje župe ima previše pažnje za svoje bogate vjernike ili zato, što se neki notorno nepošteni bankar bučno naziva katolikom. Nespretnost prvoga i izdaja drugoga ukazuju samo na slabost i nedostojnost ljudske prirode i, baš u koliko ih dogme osuđuju, na dostojanstvo kršćanstva.

Ovom prvom prigovoru obično pridolaze drugi. Da je Crkva nepovjerljiva, pače nepravedna obzirom na progres: tehnički i socijalni. I da k tome ona može da radi u vremenitom pogledu samo površno, najiluzornijim karitativnim radom. I ovdje treba najprije priznati, da je držanje nekih kršćana dovelo do mnogih dvoličnosti, barem toliko koliko neiskrena propaganda njihovih protivnika. U slabo

shvaćenoj dogmi, postoji mogućnost tendencioznih shvaćanja, tako na pr. ono što je iznio Zola: »Kršćanstvo je antisocijalna i antihumana doktrina, doktrina smrti koja uništava život, zemaljsko u korist nekog nadzemaljskog; varljiva meka pomoću koje se nastoji doći do previše opipljivog gospodstva!« Budući da zemaljska djelatnost, ma kakva ona bila, ne će nikada kršćaninu izgledati prva, jer ne će nikada imati svoga cilja u sebi, lako je od kršćanina učiniti protivnika progresa, neke vrsti pretjeranog barbara, preziratelja mašina, čovjeka koji ima samo jedan san, da ljudsku prirodu skuči pod najteži jaram nevolje.

Ali to je baš krivo tumačenje; to nije kršćanstvo. Ni Evanđelje ni tradicija nisu nikada tražili od čovjeka, da odbije progres, da živi u prljavštini, da uništava strojeve i da, u naučnom pogledu, ostane na shvaćanju vremena Isusa Krista! Što se tiče socijalnog napretka, on je uvijek bio, kako ćemo vidjeti, među prvim brigama Crkve, te se između socijalnog djelovanja i kršćanske dogme nalazi više nego jedna slučajna veza: među njima je zapravo supstancijalno jedinstvo.

Na to će nam opet netko reći — niste li vi rekli, da zamisao, pa i pogrešna, jedne doktrine ili jednog čovjeka ima neku važnost? Ima li dakle nešto što bi protumačilo ono tendenciozno tumačenje, koje se tako očito protivi duhu, čak i slovu religije?

Ovdje je lična odgovornost kršćanâ potpuna. Svijest povijesti se osniva na lažima, ali i na kukavičluku i umišljenosti ljudskoj. Slika koju protivnici Crkve prikazuju o kršćanstvu je gadna i lažna; ali ona ne bi imala takvu uvjerljivu moć, da toliki kršćani nisu pristali da u njoj prepoznaju svoju vlastitu sliku. Ima takovih »gledanja kroz prste«, koja se ne mogu oprostiti. Marx ima pravo kad

piše, da je kapitalističko društvo »anarhično društvo, gdje je život određen isključivo utjecajem pojedinačnih interesa«; to nema nikakve veze s kršćanstvom, koje može silom *živjeti* u takvom društvu, ali ne može da ga *prihvati*. Kršćani, koji su uspostavili vezu između sebe i takvog sistema, mogli su to učiniti samo izvan svoje vjere. Takav pristanak, prisilan ili ne, je morao naći naknadu na nekom drugom području, u velikom milosrđu, u zanosnoj i najvišoj vjernosti načelima siromaštva i ljubavi. Nisu samo u srednjem vijeku odnosi između Crkve i civilizacije bili u središtu povijesne problematike: i danas još, ma kako to izgledalo, oni su odlučujući. U velikom dijelu, sudbina sutrašnjeg svijeta zavisi o tome kakav će odgovor pasti na pitanje koje oni postavljaju.

Kršćanin je u ovom životu *sol zemlje*. Po njemu će ustanove dobiti svoje mjesto u povijesti. Po njemu se antagonizmi i mržnje moraju pretvoriti u ljubav. On se mora suprotstaviti neprijateljskim silama sudbine, kao što je Genoveva zaustavila barbare. Po njemu osvojenje osjetnoga svijeta mora dobiti smisao molitve i vjernosti. Ako on to nije, on nije ništa. Malo će mu koristiti ako bude obilovao moćnim Crkvama i brojio milione članova; onu Crkvu, o kojoj je bilo rečeno, da je vječna zaručnica Raspetoga, uvijek će sačinjavati samo oni, koji razumiju smisao tog vječnog poziva. Ako ishlapi sol zemlje, biti će bačena u vatru. Kršćanin ima samo jedan pravac na zemlji, da bude potpuno prisutan. On odgovara za sumnju koja tišti Crkvu; ta sumnja je dokaz njegove odsutnosti, dokaz prekršaja, koji je učinio pobjegavši.

Ipak kršćanstvo ...

Nije potrebno ni spomenuti, da odgovornost za ovu odsutnost ne pada na Crkvu koja naučava,

nego na Crkvu koja je naučavana. Sva je kršćanska dogma kao prožeta brigom za ljude, te snagom izražaja nadmašuje najveće revolucionarne formule. Među kršćanima je neznanje u tom pogledu tako veliko, da svako pozivanje na neke tekstove iznenađuje i izgleda kao da je skoro neumjesno. Ta ne govori se tako odrješito na svetom mjestu! Spomenuo sam negdje strašne Bossuet-ove optužbe protiv bijede[1]): svaki njegov citat skoro uvijek nas iznenađuje i smeta. Zaboravlja se, da su Crkveni oci, jedan Sveti Bizilije, Sveti Ivan Zlatousti, Sveti Grgur Nazijanski, Sveti Ambrozije, Sveti Augustin izrekli o ovim problemima staložena i odvažna mišljenja! Stvar koju kršćani najslabije poznaju je njihovo kršćanstvo. U salonima se rado govori o tomizmu, ali tko zna što Sveti Toma naučava o pravu vlasništva i o pravednim plaćama? Kroz vjekove su učitelji kršćanske vjere neumornom upornošću zagovarali mjere, koje izgledaju previše odvažne mnogim današnjim reformatorima čak i tobožnjim revolucionarcima, kao što je zabrana zajma uz kamate.

Kršćanska dogma nije samo u optužbama pokazaila svoju suverenu snagu. Još jače se ističe oduvijek socijalna skrb u osnovi kršćanske vjere. Bez nje je ova vjera neshvatljiva. Općinstvo svetih ne znači samo sudjelovanje svih ljudi u nadnaravnim dobrima. Nego i bratsko jedinstvo među svim članovima Crkve! Vjera ljubavi zahtijeva od svakoga, da se brine za sve. U temelju onoga što Sveti Irenej zove »vinogradom roda ljudskoga«, nalazi se duboko jedinstvo. Svatko je pozvan na spasenje, o tome nam svjedoči »kaplja krvi« prolivena za svakog čovjeka; ali čitavo čovječanstvo, kao veliko živo tijelo, i ono mora da ide k svijetlosti. Ova se dva

[1]) Cf. *la Misère et nous.*

postupka ne mogu odijeliti. I onaj koji hoće da izvrši jedno bez drugoga ne može da napreduje k svijetlu. To je i sam temelj o pojmu Crkve, o *skupštini,* po njezinoj etimologiji, i bez čega bi individualno nastojanje izgubilo svoj smisao.

Najnovije naučavanje Crkve potvrđuje tu odanost najširem i najdalekosežnijem ljduskom nastojanju.

Rerum novarum i *Quadragesimo anno,* divni tekstovi, koje kršćani vrlo slabo poznaju, iznijeli su najpametnije i najodvažnije sudove o najvažnijim problemima. Lav XIII. nije čekao, da bukne komunistička revolucija, da upre prstom na »nezasluženo, nesretno i bijedno stanje«, u kojem se nalaze niže klase. A Pio XI. je bez straha suprotstavio »mali broj bogataša, koji uživa skoro sve lagodnosti što ih pruža veliko mnoštvo modernih izuma«, »ogromnom mnoštvu radnika, koji su došli u bijedno stanje i uzalud se muče da iz njega izađu[1]).«

Čovjeku je neobično žao kad konstatira, da je velika većina kršćana znala tako slabo iskoristiti to *silno* naučavanje, koje je katolička hijerarhija već hiljadama puta ponovila. Ako se držimo samo onih godišta, koja su došla poslije *Rerum novarum,* 1891.—1931., možemo postaviti listu, koju su socijalnom problemu posvetili biskupi od 23 nacije: u klasičnoj knjizi O. Rigaux-a[2]) same te upute zauzimlju 352 stranice, a ima ih 1516. Neki prijašnji tekstovi, kao propovijed o Svetoj Klotildi koju je 1868. održao Mgr. Mermillod, biskup ženevski, su isto tako značajni; izgleda nam da čujemo Bossuet-a, kad Mgr. Mermillod govori u ime potlačenog radnika: »Ja sam sagradio vaše palače; ja sam ukrasio vaš gozbeni stol; moja kći je izvezla ukras vaših žena; sretni miljenici veselja i sreće, ja radim svakog dana za vas; noću nemam počinka, a nedjelja mi ne donosi svoj slatki i spasonosni odmor. Od moje radionice, gdje se moje suze miješaju sa znojem za vaše gozbe, pa do moje jednostavne mansarde, gdje moji nemaju ništa do rijetkog i gorkog kruha, polazim ovamo i onamo i nigdje ne nalazim Providnosti, koja će izbrojiti kucaje mog srca i vlasi u mojoj glavi, ni Krista da me utješi i da mi ohrabri dušu!«

[1]) Cf. *la Doctrine sociale de l'Eglise* od *O. Rutten-a,* s tekstovima enciklika (éd. du Cerf.).

[2]) *La hiérarchie catholique et le problème social* (Spes).

Tako je uporno, kroz vjekove, glas Crkve dovikivao ljudima, da se zakon o bratstvu mora izražavati ne samo u riječima, nego u djelima, u ustanovama. Pa ni danas nema mjeseca, skoro ni sedmice, da se takav poziv ne čuje. Koliko ih je čulo ove potresne riječi? Koliko ih u istinu duboko zna, da se i u najneznatnijem tvorničkom ili uličnom pariji nalazi brat, za kojega svatko odgovara pred Bogom?

Neki su ipak čuli ovaj strpljivi glas. I povijest kršćanskog svijeta je sva obilježena djelima nekih ljudi, koji su znali za taj poziv dati svoj život kao odgovor. Na pročelju ljudske povijesti diže se slavna slika »Gospodina Vinka«, neznatnog čuvara stada na ledinama, katoličkog nabavljača živežnih namirnica, koji je u doba bijede, nereda i propasti, znao u život provesti kršćanski *zakon* milosrđa.

Od svetaca pa do teoretičara, do Lamenais-a i abbé Maret-a, do svih Ozanam-a, Harmla-a i de Mun-a, veliki je niz onih koji su bili vjerni. Ne smije se reći, da kršćani nisu ništa učinili. Kritike koje se odnose na Crkvu i njezine članove vrlo često izlaze iz velikog nepoznavanja kršćanske stvarnosti i pravog shvaćanja socijalne djelatnosti,

kao i iz još većeg nepoznavanja svega onoga što je već postignuto.

Zar je kršćanstvo vjera kastâ? Zar je pisano, da će neki »čisti«, nekoliko »bramana«, nekoliko »bodisatva« preuzeti na sebe svo ljudsko nastojanje i da će oni ostvariti milosrđe na djelu? Najneospornija veličina kršćanstva je u tome, što je svaki čovjek pozvan da postane svecem. Da li to postigne ili ne, ovisi o slabosti ljudske prirode. A tajna je Otkupljenja da Bog pomaže u toj slabosti i da je uzdiže iznad nje same. Ali od svakoga se traži napor, *hic et nunc*, i moraju ga izvršiti svi staleži. Poslije silnih energija koje su, otkad postoji kršćanski svijet, utrošene na to da ljubav prožme sveukupni društveni život, koliko neznanja, koliko zastarjelih navika! Crkva govori, ali vrlo često u pustinji, pa i onda, kada se na propovijedima otmenih misa čuje šum od micanja stolica[1]).

Sumnja, koja tišti kršćanstvo se ojačala ne time, što bi se oslanjala na priznate i tačne činjenice (i sami njegovi protivnici se u tom ne varaju), nego jer je izgledalo da je egoistički nemar i nesvijesni cinizam njegovih članova opravdavaju.

Crkva je naime sve rekla. I nema ni jedne vrijedne riječi u čitavoj marksističkoj propagandi, koju Crkva nije prije njega izrekla. Što komunizam kršćanima prigovara, da nisu odani socijalnoj skrbi, gubi svako značenje pred svjedočanstvom tekstova. Crkva je proglasila dostojanstvo rada. Obvezatnost zarađivanja kruha u znoju lica datira od stvaranja svijeta, a znameniti natpis na zidovima Moskve reproducira Sv. Pavla: »Onaj koji ne radi, ne smije niti da jede«. Crkva je više mrzila novac nego ijedan revolucionarni teoretičar.

[1]) U francuskim se crkvama nalaze stolice mjesto klupa (op. prevodioca).

Ako pređemo i na praktičke detalje, na ograničenje radnog dana, na plaćene dopuste, na ukidanje djetetova rada, na zaštitu radnika, na sindikalno pravo, još uvijek ćemo u kršćanskim tekstovima naći najviše smjelosti i odlučnosti. U pozitivnom i u negativnom smislu, kršćanstvo je dalo dolične odgovore. Svijet, u kojem bi pobijedili njegovi principi, bio bi pravedan, harmonički svijet. Ali je posrijedi čovjekova slabost. I sve opet i uvijek dolazi u pitanje.

Ali kršćani...

Očito je da između Crkvene nauke i društvenog života kršćana, postoji neki jaz. Dovoljan je tome dokaz što poslije dvije hiljade godina kršćanstva svijet još uvijek trpi od nepravde i mržnje, od preziranja ljudske osobe i od društvene nejednakosti. A što o tome misle kršćani? Svi na to jednako ne reagiraju, pa izgleda da ih možemo podijeliti na četiri osnovna držanja.

Prvi su cinici. Ne mislim time na one koji se nazivlju kršćanima, a nisu, nego na one, kojima nevjerni glas uvijek spremno ponavlja kao pred zlatnim teletom: »Evo tvojih bogova, koji su te izbavili iz zemlje egipatske.« Ljudska priroda nije jednostavna. Ima bogataša, zlih bogataša, koji nikako ne osjećaju grižnju savjesti. Oni misle da po nekom Božjem nalogu uživaju u svom bogatstvu i da bi skoro značilo ići protiv namjera Providnosti, kad bi se oni toga odrekli. *Beati possidentes* ne moraju baš biti tvrdi, nepravedni i zli. Tek u fantaziji komunističke propagande veliki buržuj je prikazan, kako svojom nadutom tjelesinom uništava proletera. Ali nije potrebno da bogat čovjek, za kojega socijalno pitanje ne postoji, lično bude tvrd čovjek; dosta je da, po samim činjenicama,

sudjeluje u nekoj nepravdi i da od nje ima koristi. Cijelo njegovo kršćanstvo je time pokvareno.

Poznata je strašna izreka Barrès-ova: »Prvi uvjet društvenog mira je osjećaj siromašnih o njihovoj nemoći.« Smijemo li reći da kršćani ne prihvaćaju tu užasnu poruku? Takve je Albert de Mun upozoravao, »da nije dosta skrstiti ruke, jadikovati ili obogatiti se, srdačno odobravajući svaki put, kad se silom uguši pučka pobuna pred kojom su drhtali.« Pa kada i iskreno vjeruju, kad su vrlo daleko od onog i previše poznatog ponašanja, po kojem narodu propovijedaju vjeru uz koju sami ne pristaju, proživljuju li ti kršćani svoje kršćanstvo? Poznaju li oni crkvenu nauku, po kojoj je novac preko potrebnoga samo novac u pohrani, s kojim zemaljski vlasnik mora upravljati na dobro sviju? Tko bi se usudio reći da je tako?

A tko bi se usudio ustvrditi da za neke — ponavljamo: koji i iskreno vjeruju — vjera nije nego društvena zaštita protiv malenih, sredstvo kojim će podržavati istina žalosnu nejednakost, ali koja mora da postoji silom prilika, i u koju bi željeli da se dira samo s najvećim oprezom! Marksisti drže, da se kapitalistička buržuazija vraća kršćanstvu, da ih ono kao utočište sačuva. Ono bi onda više nego ikada bilo sredstvo kapitalističkog gospodstva. Dobro znamo, da to nije samo tako: ali tko bi garantirao da toga *baš nimalo* nema?

S ovim prvima su usko povezani drugi, koji zagovaraju potpunu rastavu vjerskoga života i života u opće. Vjera ga upotpunjuje ili bolje nastoji da mu dade neko opravdanje. Bogataš, koji priznaje društvenu nejednakost kao činjenicu, a ne nastoji da je popravi, može da bude i samo neznalica. Ali onaj, koji stavlja nepremostivi zid između problemâ moralnog života i socijalnog života, života uopće, zapada manje više u herezu. Gabrijel Séailles u svojoj knjizi, koja je u svoje doba bila poznata, *Les affirmations de la conscience moderne*, je suprotstavio kršćaninu, koji se povlači iz društva ljudi i bavi se jedino svojim spasom (a taj se obavlja između njega i Boga), modernog čovjeka, koji prima svijet i njegove zakone, s namjerom da izvuče iz njih sve dobro što oni sadrže. »Taj moderni čovjek ne može se odijeliti od ostalih ljudi, svijestan solidarnosti koja ga spaja s njegovim bližnjima, koji su ga u jednom pravcu učinili neovisnim; on zna da on ne može sasvim sam postići svoje spasenje«.

Interesantno je konstatirati, da prvi dio ove tirade, koja bi htjela karakterizirati kršćanina, pogađa tek karikaturu kršćanstva, a da je drugi potpuna definicija kršćanina i njegove zadaće na zemlji. Veza odgovornosti koja spaja ljude je kršćanska spoznaja. »Čovjek se sam ne spašava«, to je kršćanska izreka. Oni koji misle da njihova vjera, premda im nameće zakone, kojima žele biti vjerni u privatnom životu, ne obuhvaća njihov život privrednikâ, političarâ, društvenih radnika, ti se varaju. Nema prirodnih zakona, koji bi u ekonomiji, društvu i politici funkcionirali izvan savjesti: tko to vjeruje upada u naturalističku zabludu. To znači na koncu doći do onog odbijanja čovječanskog života, do one nerealnosti o kojoj sam drugdje[1]) rekao, da se ona nalazi u začetku onih hereza, koje je Crkva najustrajnije osuđivala. »Bijeg pojedinca prema Jedinome« je Plotinova izreka, ona je opreka religije ljubavi.

Treći pokušaj tumačenja vjere osniva se na potpuno pesimističkoj koncepciji svijeta. I ovaj stav produljuje predašni: »Zašto da se toliko ba-

[1]) *Ce qui meurt et ce qui naît*, poglavlje: »Pour nous autres charnels.«

vim tim društvenim problemima, tim nepravdama, tim neredima? Na toj kratkotrajnoj zemlji, smisao čovjeka je uvijek nepotpun. Svaki učinjeni napor biti će uvijek uzaludan, jer Raj nije od ovoga svijeta.« I basna o poljskom ljiljanu i ptičicama pruža, slični argument.

Ovo je držanje možda najopasnije od svih, jer opravdava najgora pristajanja. U marksizmu se nalazi nešto, što bi se moglo nazvati demonskim optimizmom: taj se sastoji u tome, što će čovjek postati savršen jedino po materijalnoj organizaciji zemlje. No pesimizam je isto tako sotonski. Ništa nije ispravnije nego pristati na nepravdu, kad je čovjek sam trpi, da iz patnjâ, koje mu ona nameće, izvuče elemente pokore i otkupljenja: uz uvjet da ta nepravda ne utječe na druge nerede i ne škodi zajedničkom dobru ljudi. Takav argument može biti samo strogo ličan. A on dobiva svoj smisao samo ako se temelji na najvećem ufanju, a ne na pesimizmu. Ne ovisi ni o kome medju nama, da pristanemo na to da drugi ljudi žive kao poljsko cvijeće i ptičice. Kršćanina nikako ne ispričava to, što ne može da promijeni svijet i da spriječi nepravdu. Čak kad bi bio siguran, da taj nesnosni nered ne će moći nikada biti svladan, kršćanin bi morao više nego itko drugi da se protiv njega bori. Ovaj je svijet bio otkupljen i ide k svijetlu. Ovo svijetlo mora svugdje prodrijeti i suzbijati svaku tamu. Od svakoga se zahtijeva da je nastoji svuda unijeti, da je na svakom mjestu udomi.

Svi ti uzroci ne bi bili dovoljni. Dosada se radilo samo o svijesnim bićima ili o onima, koji se takovima smatraju, a koji su mogli pokušati da opravdaju svoje držanje. A većina pak kršćana ne nalazi se ni na tom stepenu. Najraširenije držanje u kršćanskim krugovima je neznanje.

Dvostruko neznanje. Najprije nepoznavanje činjenica. Veliki dio vjernika ne zna, u čemu je socijalni problem. Činjenica o »nezaslužnoj« društvenoj nejednakosti, o bijedi i neke druge slične ne pojavljuju se pred kršćanskom svijesti u dovoljnoj jakosti. One je ne smetaju da spava. Svi dobro znaju da patnje i siromaštvo postoje: ali nikad nitko nije naišao na živo meso ljudske boli ili nije o tome razmišljao, ako ga je slučaj ili dobra volja na to možda namjerila. U kršćanstvu ima divnih djela odanosti. Naći ćete u njemu djelotvornu i velikodušnu ljubav, koja se danas, kao i uvijek, očituje na hiljadu načina. No je li ona uvijek dosta prosvijećena? Onaj milosrdni kršćanin, koji ide u pomoć nekoj obitelji bijednikâ, znali on zapravo, u čemu se sastoji sam problem bijede i u kojem je odnosu njegovo vlastito djelo prema dogmama njegove vjere? Nismo sigurni.

Ozanam, kojemu ne možemo osporiti, da je na polju praktičkog milosrđa, imao nesumnjivih uspjeha, znao je frapantnim riječima reći zašto je taj uspjeh bio nedovoljan. »Dokle ćete ići u katolička udruženja da prakticirate milosrđe »čaše vode«? Što ćete Vi među ljudima koji znaju samo olakšati bijedu, a da joj ne unište korijena? Zašto ne dođete radije na one smionije sastanke, gdje se radi na tome da se u jedan mah iskorijeni zlo, obnovi svijet i povrate izgubljena prava razbaštinjenima?«

Mnogi kršćani misle, da su dosta učinili ako su izvršili »milosrđe čaše vode«. Taj propust čini bez sumnje većina kršćana i to potpuno nevino, Komunisti ih zbog toga optužuju obzirom na današnje probleme. Proleter upisan u komunističku stranku zna, barem mutno, da on djeluje na području koje pretpostavlja stvaranje nekog novog svijeta, i potpunu viziju jednog skupa problemâ. Ta se viša vizija nalazi u enciklikama; ona je u njima tačno for-

mulirana. Ali to ostaje mrtvo slovo za devet desetina stada. To je drugo neznanje, doktrirano neznanje.

To neznanje ima mnogo isprika. Mnogi glasovi koji su odjeknuli, pa i najviši, nisu proizveli željeni odjek. Možda su dolazili na uštrb mnogim egoističkim interesima? Možda su imali da uzdrmaju mnoge zastarjele navike? Da to prosudimo trebalo bi se najprije dotaknuti mnogih problema, vrlo delikatnih, od kojih nije najmanji problem »katoličke štampe« koja je, u velikom dijelu, katolička samo imenom. Moglo se govoriti o *zavjeri šutnje* buržujske štampe prigodom publikacije *Quadragesimo anno*.

Jedan lijepi zločin, susretaj političara, željeznička nesreća imaju pravo na čast velikih naslova i prve stranice. Ali »charta«, koja bi kršćanskom svijetu dozvolila da potvrdi svoje principe vis-à-vis komunizma je smještena među farmacijske reklame i to nečitljivim slovima. Kršćanima koji, jadnici, ne znaju za tragediju našega vremena može se oprostiti! A propovijedaonica, koja ima da ih pouči, u tom pogledu je malo više djelotvorna: jedan pročitani tekst, više ili manje razumljivo, u većoj ili manjoj nepažnji. Zar se time dovoljno pred oči sviju postavlja problem u svoj svojoj tragičnoj težini?

Sadašnja odluka.

Ova odsutnost kršćana je predugo vremena izvrgavala svijet najgorim silama smrti i nereda. Samo njihovo potpuno prisustvo suprotstavljajući mračnim silama najviše tekovine duha, moći će da spriječi, da ne nestane u bezdanu svijet koga bezdan tako silno privlači.

Prisutnost kršćanina u svijetu; to nije za njega nekakav stav, koji bi on mogao prihvatiti ili odbiti. To je duboka obaveza u vezi sa samom njegovom prirodom, s njegovom »beskrajnom veličinom i njegovom beskrajnom bijedom«, rekao bi Sveti Toma, u istom smislu koji pripisuje spasenju. »Osjećam se dužnikom prema svakom stvorenju«, govorio je Sveti Pavao. Koliko ljudi misli, da se ovaj dug još uvijek mora podmiriti?

Kršćanin *ne pripada ovom* svijetu, ali živi u ovom svijetu. Ako on *pripada ovom svijetu* (a toga ima), ako njegov položaj čvrsto počiva na interesima, velike povjesne promjene, — Revolucija, Obnova, — nastaju proti njemu, mimo njega, t. j. nastaju u zabludi i vode k izdaji. *Sol zemlje,* on mora da svijetu dade njegov smisao, ali ne da u tom nastojanju nađe svoju nasladu i svoje vlastito zadovoljenje, nego naprotiv da od tog istog napora, od njega kao uzroka, primi samo patnje i poteškoće koje se neprestano povećavaju. Kršćanstvo je isto tako daleko od egoističke pohlepe, koja je u osnovi buržujskog kapitalizma, kao i od doktrinarnih zabluda, koje su u osnovi komunizma. U dvoboju koji se danas bije između kapitalizma i komunizma, kršćanstvo ne pristaje da bude posrednikom. Ono nije tu da intervenira. Ne nalazi se ono na istom području. Ono se bori protiv komunizma, ali nikada kao kapitalizam u ime ekonomskih interesa, nego s jednog neobično visokog stanovišta, sa samog stanovišta života, čovjeka, sudbine.

Ovo nastojanje kršćana, da budu potpuno prisutni može se ostvariti samo izvan stranaka. Nije dosta, da se ljudi pozivaju na vjeru, pa da njihovo nastojanje smatramo vrijednim: to se nastojanje mora ravnati po samim načelima kršćanske vjere. Ništa nije toliko škodilo katoličkoj Crkvi u Francuskoj kao njezin prividni kompromis sa strankama,

koje su uostalom bile socijalno kršćanske. U vrijednim studijama, koje je povijesti katolika u devetnaestom vijeku posvetio, Henri Guillemin je naveo ove značajne riječi. 14. studenoga 1848., Lacordaire je pisao: »*L'Ami de la Religion* i *l'Univers* će biti uzrokom, da će kod slijedeće pobune nasrnuti na crkve i na svećenike; ne ću da imam udjela u ovom strašnom rezultatu.«

Sedam godina kasnije, zaprepašten mržnjom, koja je u Francuskoj rasla protiv doktrine, zastupane od zajedljive štampe, isti Lacordaire je (6. prosinca 1855.) izjavio Montalembert-u: »Treba prekinuti s ljudima, koji čine zlo u ime Božje«. I dodao je onu ozbiljnu i uzvišenu izreku: »Ne smijemo mrziti nego se moramo rastati.«

Istina je istina *u sebi;* ona je neovisna od ljudi, koji joj služe; oni je ne mogu izopačiti, jer ona njih sudi. Godine 1923. u času kada je Papa proglasio svijetu svečanu vijest Enciklike, jedan govornik, koji je želio Papinim riječima o svjetskom miru dati popularitet, koji su mu uskraćivali, bio je prekinut od jednog člana desnice (koji mu je rukom pokazivao klupe ljevičara ,odakle su dolazila odobravanja i doviknuo mu je): »Pazite, tko plješće! to je skandal! — Imate pravo, odgovori katolički govornik, tu se sigurno radi o skandalu, ali skandal nije u tome, što nevjernici odobravaju Papinim riječima, koje iznosim na ovoj govornici, nego u tome, što ih vi, katolici, na taj način primate.«

To nije, nažalost, istina samo za stranke, koje se opredjeljuju »na desno« i tradicionalno traže katolicizam kao leno. Neke *katoličke* formacije, koje su »na lijevo«, kompromitiraju vrlo često isto tako vjeru svojim nespretnim i neobuzdanim riječima. Crkva je, sreća, pametnija od svojih članova i zna, kolika je prednost dugog strpljenja i

zrelog razmišljanja. Ona ne sluša one, koji je tjeraju na posao, a njezina razborita sporost, zbog koje joj se katkada rugaju, ima više snage nego neka nepromišljena užurbanost.

Djelovanje iznad stranaka, *preko* njih ako treba, ali nikada *za* njih. Ako tko ima pravo da sruši klasnu ogradu, to ima kršćanin, prije nego itko drugi. Ovaj klasni *duh,* što ga je kršćanska buržuazija još previše sačuvala, jedna je od najvećih zapreka prodiranju kršćanstva u radničke mase. Za Evanđelje ne postoje oni, u koje se ne smije dirati; a tko bi se usudio reći, da takovih nema u srednjoj kršćanskoj buržuaziji? Kao što nam nije dužnost spašavati interese, tako nam nije zadatak spašavati mondenu konvecionalnost, najapsurdniji razlog našeg življenja. Doklegod građanin bude mislio da čini zaslužno djelo time, što prelazi preko klasne ograde da »dođe do naroda«, uspjeh njegovog djela će biti apsolutno jednak nuli. Ništa ne će moći učiniti, dok ljubav čista ne bude nutarnji zakon svakog djela. Čovjek iz puka dugo će se čuvati onih, koji »dolaze k njemu«; toliko su ga izazvali! Toliko su mu govorili, (katkada i s prividnom istinitošću), da ti lijepi gestovi sakrivaju ne baš najčistije namjere. Radnikova mržnja za sve vrsti tutorstva je potpuno opravdana. Najživlja socijalna udruženja, kao J. O. C., su ona, koja nastaju iz same narodne sredine. Privilegirani ljudi sudbine mogu samo pomoći kod stvaranja takovih udruženja, ali tako da se brzo maknu s puta: ima slučajeva, kad čovjek mora biti materijalno odsutan, da bi u duhu bio potpuno prisutan.

Na koncu takvo se kršćansko djelovanje u svijetu može učiniti samo sa smislom za red. Ovo moramo dobro precizirati. U kršćaninu se nalazi spontana ljubav prema redu, jer on zna, da nered stvara nepravdu. Jedan očevidac devetnaestog vijeka je do-

bro opazio, da taj opravdani smisao može dovesti do opasnih poremećenja, kad je pisao o katolicima Carstva: »Cezarizam sa svojim autoritativnim ponašanjem očarao je na neki način francusko društvo... Mi smo počeli misliti, da nema boljeg ni sigurnijeg utočišta protiv potresa, koji su toliko puta bili doveli u pogibelj sudbinu domovine...[1]).«

Ta sklonost češće izbija u povijesti; zar i danas ne poznamo takovih slučajeva? Ali to dozivanje nepoznatog Cezara, koji će uvesti red, bilo kakav red, nije ništa drugo doli znak slabosti. Jer ako red ima veliku vrijednost, nije on najviša vrijednost. Po kršćanskom naziranju nije svaki red prihvatljiv. Red postoji samo onda, ako je osnovan na pravdi, nepravedan red nije više red. Poslušnost Cezaru prestaje u času, kad Cezar postane tiraninom. Kažem da kršćansko nastojanje mora težiti za redom, jer hoću da oprovrognem neki prevratni romantizam, koji postoji u nekim glavama, čak plemenitim i kršćanskim, a koji se u nekim momentima dosta približava pojmu »permanentne revolucije« u trockističkom smislu riječi. Za kršćanina je red neprestano u pitanju obzirom na savjest ,jer ga ljudska priroda ne može potpuno ostvariti. Ona može za njim samo težiti. Ali on postoji. Pa ako se nikada ni ne ostvari na zemlji prije drugog Dolaska (παρουσία), prije onog časa, kada se Gospodar i Sudac bude vratio, da u slavi vlada, mi dobro znamo da je upisan u vječnosti. To kršćaninu daje vrijednost, koju, u punom smislu riječi, možemo nazvati revolucionarnom, ali koja definira njegovu revoluciju na način, koji nijednom drugom nije sličan.

[1]) Marquis d'Auray — 1885 — citirao V. Rigaux: *En face du problème social.*

Revolucija Križa ne ide samo za tim, da uspostavi red u svijetu, nego da stvori red u srcima kršćana. Iznad djelovanja klasa i stranaka, iznad slabosti tijela i duše, iznad egoizma i zastarjelih navika, kršćanin mora biti u isti mah prisutan u svijetu i u sebi. Na to ga je, jednom za uvijek, pozvao glas, koji je odjeknuo s brežuljaka Judeje, i, ako na nj ne odgovori, nitko za njega ne će odgovoriti.

To je današnje opredjeljenje. Ili će kršćanin biti potpuno vjeran zahtjevima svoje vjere, a naročito, jer se radi o životu u društvu, *socijalnim* zahtjevima, iz kojih je ona izišla, ili će pak čitav svijet nositi teret te nevjernosti. Trećeg izlaza nema.

Pred malo više od sto godina, Joseph de Maistre, čovjek koga se često drži pristašom slijepe reakcije, a koji je međutim u više navrata ispravno gledao u bdućnost, napisao je ove proročanske riječi:

»Kad promatram općenito opadanje moralnih načela, različitost mišljenjâ, klimanje najviših vlasti koje gube temelj, naše goleme potrebe i ispraznost naših sredstava, čini mi se, da se svaki filozof mora opredijeliti za jednu od ovih hipoteza: ili će se stvoriti neka nova vjera, ili će se kršćanstvo pomladiti na neki izvanredni način«.

Sud bezdana.

»Neka nova vjera...« Riječ koja silnom snagom nagovještа. Ta komunizam nije ništa drugo nego vjerski pokret, koji donosi novu koncepciju čovjeka i tumačenje njegovog određenja. Samo na tom području, i ni na kojem drugom, nalazi se on sučelice prema kršćanstvu; borba, u kojoj se suprotstavljaju, je više nego borba interesâ klase ili kaste, radi se naime o samom značenju našeg života.

Marksistički materijalizam, po definicijima, koje donosi o čovjeku, je radikalno oprečan kršćanstvu. Ne donosi nam on kršćanskog čovjeka, nego neko okrunjeno biće, u kojemu je već bilo uništeno sve što sačinjava sam smisao čovjeka. U raj, koji nam komunizam naznačuje, ne ulaze čisti ljudi, nego fantomi, tjelesne i prolazne slike vječnih istina, koje ne znaju više ni izreći svoje vlastito ime. Današnja dilema se postavlja između te »nove religije« i one druge. Važno je ustanoviti, da li kršćanstvo može svijetu dati, ne samo obećanje vječne sreće, nego i načela, koja će biti sasma korisna za upravljanje ljudima i dobrima, — ili je pak ono, prema marksističkoj dogmi, boležljivi miris sagnjelog ekonomskog svijeta, koji mora da nestane u savršenoj organizaciji zemlje.

Komunizam unosi u povijest luciferski sud ponora. To i čini njegovu važnost; a ova nadmašuje, priznat ćete mi, važnost parlamentarnih i novinskih rasprava.

Ovaj bi se sud, čini se, mogao izreći na dva načina. Po prvom je komunizam u biti svojoj *prekid*. On kida jedinstvo čovjeka, ljudskog društva: on na najstrašniji način postavlja jedan blok protiv drugoga. Pa i njegovo nastojanje za besklasnim čovječanstvom, za jedinstvom, je kao izvrnuta slika kršćanskog jedinstva u ljubavi, demonska projekcija kršćanskog nastojanja za jedinstvom u ogledalu mržnje.

U onom času, kada je s vrata zemaljskog raja grijeh bacio čovjeka pod ognjeni mač Arhanđela, nastao je prekid, a jedinstvo je bilo narušeno. Tada je došla mržnja, od koje je umro Abel, prva žrtva. Tako od vijeka do vijeka i usprkos »sakramentu jedinstva«, od raskola do raskola, od Reforme u Renesansu i od Hereze u Revoluciju, sve veći

i složeniji razdor dijeli čovječanstvo i predaje ga u naručaj to pogibeljnijih sila, što se one oslanjaju na tajnu vjerolomnih savjesti.

Ovom se razdoru komunizam protivi, ali u korist drugih izdaja, u korist još većeg sakaćenja. Samo to nastojanje protiv razdora je razdor. To je dovoljno da se procijeni slabost kršćanstva, koje nije moglo da spasi jedinstvo ljubavlju. Jedan od prvih crkvenih otaca, Sveti Grgur Nazijanski, naučava da »je cijela ljudska priroda jedno jedino biće od prvih do zadnjih ljudi«. Ljudi svijeta, koji je izdao Duh, su razdvojeni, izolirani predani mržnji i nasilju, ali *Čovjek prema Slici* je jedan.

Ne ćemo spasiti Jedinstvo uništavajući čovjeka pod teretom nečovječnog gregarnog stanja, nego pozivajući svakoga k tomu uzoru, najvišoj vjernosti ,ljubavi.

I drukčije bi se mogao izreći taj sud: polazeći od pojma napretka. Za nas je napredak vrijednost. Protivno onome što misli većina naših protivnika, Crkva nije nikada naučavala da se napredak mora napustiti. Ona nije nikada rekla, da treba uništiti automobile, i živjeti u prljavštini iz nepovjerenja prema kupaoni. Rado ćemo primiti svaki materijalni napredak, kojim će se okoristiti *cijelo* (potcrtajmo dobro tu riječ) čovječanstvo, tako da se smanji naš zemaljski teret. Uz uvjet da se svatko time okoristi i da taj napredak ne stvori monstruoznih socijalnih nejednakosti. Osobito uz uvjet, da se od tog napretka ne učini predmet idolopoklonstva, da se ne prepusti njemu otkup cijelog čovječanstva.

A to baš čini marksizam. Vjera u progres, koja je po prilici nastala u isto vrijeme kao i marksistička dogma, povezana je s njome na mnogo mjesta. Rekao sam, da se u marksizmu nalazi neki so-

tonski optimizam. On se nada čovjekovom oslobođenju od djelovanja ekonomskih i socijalnih sila. Tehnički progres, prema nekom zakonu, koji neizbježivo raste, povesti će čovječanstvo k svijetlosti.

To nam ne će nikada izgledati moguće. Za nas je napredak stvar tehničkog reda i ništa više. Za oslobođenje čovječanstva potreban je i jedan paralelni napor, koji će učiniti čovjek sam, njegova savjest. Savjest mora nastojati da bude vjerna moralnim vrijednostima bratstva, ljubavi i odricanja. To nema nikakove veze s ekonomskim prilikama. S. S. S. R. se danas očito vraća građanskom duhu, jer je bila učinjena osnovna pogreška. Možda ekonomske sile oslobađaju čovjeka: ali one oslobađaju samo životinje bez svijesti, bez određenja.

Moramo napokon preći i na treće područje. Mi ne vjerujemo, da sama savjest može da postigne oslobođenje čovjeka. To će stanovište možda izgledati stvarno ne samo marksistima, nego i kapitalističkim materijalistima. U marksističkom se priviđenju nalazi i jedna druga zabluda t. j. vjerovanje, da se čovjek može sam da spasi. Na kraju, nalazimo Feuerbach-ovu riječ: *Homo homini deus.*

Za nas ne. Mi moramo svim svojim snagama da ostvarimo to oslobođenje čovjeka. Materijalno, tako da što veći broj ljudskih bića ima koristi od tehničkog progresa. Moralno, tako da napregnemo sve energije svoje savjesti. Ali to nije dosta. Naša nastojanja ne će nikada biti potpuno okrunjena uspjehom: doći ćemo do neke granice. Ta je granica u materijalnom redu, otpor stvari, događaja »telurskih sila«, kako kaže Keyserling, — a u moralnom redu, to je naša vlastita nesposobnost. Čovjek se ne nalazi usred Raja u stanju nevinosti. Nije na nama zadnja riječ oslobođenja. Ne ćemo dosegnuti Sezama savršene sreće u ničeovskom

ogorčenju savjesti ni u rastvaranju bivstva u socijalnost: nego u poniznosti duše, koja pred Bogom šapće: *Fiat voluntas tua.*

Komunistički pokušaj sjeća nas Luciferovog pokušaja. I on je htio da se oslobodi, i on je htio oživjeti Kraljevstvo. Njegov pad u ponor je sigurno strašan u svojoj veličini: ali on svjedoči za Onoga, koji je pobijedio, — i svaki od nas mora da ga vječno pobjeđuje.

Konac.

SADRŽAJ

Predgovor hrvatskom izdanju, napisao Daniel-Rops.
Predgovor francuskom izdanju
KRŠĆANIN U DILEMI, napisao François Mauriac, član Francuske akademije . . 1
KOMUNISTIČKA I KATOLIČKA DOKTRINA, napisao O. Ducattillon, o. p. 4
I. — Komunistički materijalizam . . . 4
II. — Klasna borba 44
III. — Komunistička koncepcija vlasništva 77
IV. — Komunizam i religija 110
PRUŽENA RUKA... U S. S. S. R. napisao Alexandre Marc 140
LJUDSKA LIČNOST I MARKSIZAM, napisao Nikolaj Berdjajev 164
TREBA LI PROMIJENITI ŽIVOT ILI ČOVJEKA?, napisao Denis de Rougemont . . 188
SOL ZEMLJE, napisao Daniel-Rops . . 218

GLASOVI EVROPSKE ŠTAMPE:

»Želimo upozoriti na važnost i korist kolektivnog djela, koje je izišlo nekoliko sedmica prije Enciklike. Ono će svim ljudima koji teže za jasnoćom i istinom pružiti svu bit sukoba, koji postoji između komunizma i kršćanstva.

Sigurno je da će one stranice, što ih je napisao O. Ducattillon po svojoj naučnoj spremi, po svojoj jasnoći i oštroumnosti biti ubrojene među velike tekstove socijalne filozofije.

Ova je knjiga dokument i mora biti »primljena« u onom duhu, u kojem je pisana: t. j. izvan svake polemike, a isto tako daleko od povlađivanja kao i od nepravde.

E. **Jeanneret** (La Revue de Lausanne)

Stroga nepristranost daje ovoj knjizi neobično veliku važnost.

J.-P. **Maxence** (Gringoire)

Narudžbe slati na adresu:

JERONIM MALINAR,

ZAGREB, Trg kralja Tomislava broj 21